

VILNIAUS UNIVERSITETAS

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Eglė

ŽURAUSKAITĖ

Kalbinis nemandagumas politiniuose TV debatuose

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,

Filologija (H004)

VILNIUS 2021

Disertacija rengta 2014–2020 metais Vilniaus universitete.

Mokslinė vadovė – prof. Meilutė Ramonienė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

VILNIUS UNIVERSITY

INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

Eglė

ŽURAUSKAITĖ

Linguistic impoliteness in political TV debates

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,

Philology (H 004)

VILNIUS 2021

This dissertation was written between 2014 and 2020 at Vilnius University.

Academic supervisor: prof. dr. Meilutė Ramonienė (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004).

TURINYS

ĮVADAS	6
1. TEORINĖS TYRIMO PRIELAIIDOS.....	15
1.1. (Ne)mandagumas iš etikos, etiketo ir pragmatikos perspektyvų	15
1.2. Pirmosios ir antrosios eilės (ne)mandagumas	20
1.3. (Ne)mandagumo tyrimai	25
1.3.1. (Ne)mandagumo tyrimai pasaulyje.....	25
1.3.2. Daugiausiai diskutuoti (ne)mandagumo teorijos aspektai.....	31
1.4. Galia, įvaizdis ir intencijos (ne)mandagumo tyrimuose.....	33
1.4.1. Galios vaidmuo ir politikų įvaizdis TV debatuose	34
1.4.2. Intencijų vaidmuo (ne)mandagiame šnekos akte	36
1.5. Konteksto vaidmuo ir (ne)mandagumo raiška	39
1.5.1. Politinių televizijos debatų kontekstas.....	41
1.5.2. Šnekos aktų raiška.....	44
2. NEMANDAGUS ELGESIO DEBATUOSE ANALIZĖ	48
2.1. Tiriamoji medžiaga ir tyrimo eiga	48
2.2. Nemandagaus elgesio debatuose nustatymas	53
2.3. Debatų dalyvių reakcija į įvaizdžiui grėsmingus šnekos aktus	56
2.4. Politikų įvaizdžio ir galios kaita debatuose	64
2.5. Nemandagumo strategijų taikymas politiniuose TV debatuose.....	71
2.6. Įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų propozicinis turinys	76
2.7. Įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų raiška.....	83
2.7.1. Tiesioginių įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų raiška	84
2.7.2. Netiesioginių įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų raiška.....	88
2.8. Svarbiausi nemandagumo TV debatų kontekste bruožai	102
IŠVADOS.....	104
LITERATŪRA.....	108

IVADAS

Nemandagumas yra susijęs su kultūra ir visi žmonės, būdami tam tikros kultūros ir visuomenės dalis, mato, kai elgiamasi nemandagiai. Todėl galima spėti, kad kuo detaliau tiriamos nemandagaus elgesio apraiškos, tuo daugiau galima sužinoti apie tam tikros visuomenės kultūrą, praktikas, vertybes. Nemandagumas yra susijęs ir su pagarbos stoka kitam, o toks elgesys itin dažnai reiškiasi kai kuriuose diskursuose, pavyzdžiui, armijos, humoristinių TV laidų, teismo.

Nemandagumas kasdienio gyvenimo ir moksliniame kontekstuose gali būti suprantamas bei aptariamas nevienodai. Kasdieniame gyvenime nemandagumas suprantamas labiau kaip nustatyto elgesio kodekso, etiketo taisyklių nesilaikymas, o mokslininkų darbuose – kaip lingvistinių tyrimų sritis. Pasakytina ir tai, kad nemandagumas lingvistinės pragmatikos tyrėjų taip pat suprantamas nevienareikšmiškai. Moksliniuose sociolingvistikos, pragmatikos darbuose nemandagumas yra vadinamas apgaulingos prigimties reiškiniu (Culpeper 2013, 3), jautriu lingvistinės pragmatikos fenomenu (Brown, Pioto 2017, 374), skirtingai visų suprantamu dalyku (Locher, Bousfield 2008, 8), kurio veikimo principas ir apibrėžimo paieškos vis dar vargina nemandagumo tyrėjus (Sifianou 2018, 1) ir kuris yra mokslininkų skirtingai apibrėžiamas kiekviename pragmatiniame nemandagumo tyrime (Haugh, Culpeper 2018, 213). Tačiau mokslininkai sutaria dėl vieno – nemandagumas nėra paprasčiausia priešprieša mandagumui (Culpeper 2012, 1130; Culpeper 2017, 199; Kienpointner, Stopfner 2017, 68; Eelen 2001, 104; Haugh, Schneider 2012, 3), bet yra atskiras, strategišką, turintis savo sistemą reiškinys, visuomenėje vykstantis kūrybiškais būdais (Culpeper 2017, 206; 2013, 13; Pizziconi, Christie 2017, 153; Holmes, Schnurr 2017, 63).

Nemandagumas yra sudėtinga ir kebli sąvoka dėl kelių priežasčių:

1) kasdienės kalbos žodis tapo sociolingvistikos, pragmatikos mokslų terminu (Eelen 2001);

2) nemandagus elgesys visų suprantamas skirtingai, todėl kyla klausimas, pagal kieno vertinimą besireiškiantis elgesys turi būti laikomas nemandagiu: tyrėjo ar diskurso dalyvių (Eelen 2001, Watts 2003);

3) nemandagumo tyrimams pamatus paklojo ir didelę įtaką turėjo pragmatiniai mandagumo tyrimai, kurių pagrindas – sąmoningas žmonių siekis visada bendradarbiauti ir saugoti vieniems kitų įvaizdžius. Tokia bendradarbiavimu grįsta teorija ne visada yra tinkama nemandagiam elgesiui analizuoti (Kienpointner, Stopfner 2017, 68; Culpeper 2017, 207).

Nemandaugaus elgesio tyrimų ištakos bei samprata siejamos ne tik su pragmatiniais mandagumo tyrimais, bet ir su etiketo mokančiomis knygomis (Kienpointner, Stopfner 2017, 70). Tokios Lietuvoje buvo leidžiamos jau tarpukario metais. Mandaugaus elgesio mokymo vienu pirmųjų pavyzdžių galėtų būti knyga „Mandagumas“ (Blažys 1926), taip pat būta ir vėlesnių knygų, mokančių tinkamų elgesio normų (pvz., Antanės Kučinskaitės „Lietuvių kalbos etiketas“ (1990), Irenos Vasilevskienės „Etiketas“ (1992), Armino Lydekos „Etiketas kiekvienam“ (2008)). Šiandien daiktavardis *mandagumas* žiniasklaidoje taip pat yra labiau siejamas su etiketo taisyklių laikymusi. Pavyzdžiui, žiniasklaidoje vis pasirodo mandagumą kaip elgesio taisyklių mokymą(si) aptariantys straipsniai (pavyzdžiui, 25 *mandagumo taisyklės, kurių būtina išmokyti kiekvieną vaiką; Ką reiškia būti mandagiam? Mandagumo žodžiai; Mandagumo taisyklės*¹).

Lingvistinės pragmatikos moksle mandagus elgesys pirmiausia siejamas ne su nustatytu elgesio kodeksu ir taisyklių laikymusi, o su bendradarbiavimo principu ir įvaizdžiu kaip sau prisiskirtos socialinės vertės, kurią norima išlaikyti per visą komunikaciją, samprata (Brown, Levinson 1987). Iš dalies dėl nemandagumo sąsajų su etiketo nesilaikymu, iš dalies dėl nemandagumo kaip tiesioginės priešpriešos pragmatinei įvaizdžio saugojimo teorijai, sąvoka *nemandagumas* tapo nevienodai suprantama ne tik mokslininkų ir visuomenės, bet ir tarp mokslininkų. Šis darbas yra iš lingvistinės pragmatikos srities ir jame etiketas aptariamas tiek, kiek to reikia nemandaugaus elgesio sampratos raidai ir su pragmatiniais nemandagumo tyrimais susijusioms sąvokoms suprasti.

Nemandagumo tyrimų svarbą galima pagrįsti kiekybiškai ir kokybiškai. Kiekybiškai augantį pasaulio mokslininkų domėjimąsi nemandagumu rodo didėjantis šios srities tyrimų skaičius (Culpeper, Haugh, Kádár 2017, 4). Nemandagumo tyrimų skaičius pasaulyje pradėjo po truputį augti nuo 1996 metų, kai pasirodė nemandagumo teoriją nuosekliai pristatantis straipsnis (Culpeper 1996). Tačiau tikrąjį pagreitį nemandagumo tyrimai įgavo prieš daugiau negu dešimtmetį, kai buvo išleistos pirmosios monografijos, skirtos nemandagumui aptarti (Bousfield 2008; Bousfield, Locher 2008; Culpeper, Haugh, Kádár 2017). Tuo pat pasirodė ir specialūs nemandagumo temą iš įvairių perspektyvų gvildenantys mokslinių žurnalų leidimai, (pvz., *Journal of Politeness research* 4(2), 2008), tarptautinės

¹ <https://www.delfi.lt/seima/pirmieji-metai/25-mandagumo-taisykles-kuriu-butina-ismokyti-kiekviena-vaika.d?id=78166577>, <http://liepaite.lt/wp-content/uploads/2020/03/K%C4%85-rei%C5%A1kia-b%C5%ABti-mandagiam...1.pdf>, <https://lt.beascakesny.com/3650-general-courtesy-rules.html> (žiūrėta 2021 05 20).

konferencijos (pvz., *Linguistic Impoliteness and Rudeness (LIAR) II*, 2009; *LIAR III*, 2013; *LIAR IV*, 2016²; *Teaching and Learning (Im)politeness*, 2013; *(Im)politeness and Globalization*, 2015; *International Conference of (Im)politeness*, 2018; 2019), simpoziumai (pvz., *Symposium of Multimodal Im/politeness: Gesture, Sign and Spatial Configurations*, 2020; *Symposium of (Im)politeness and iMean Conference*, 2021).

Paminėtina ir tai, kad mokslinėje literatūroje terminai, apibūdinantys mandagų ir nemandagų elgesį, įvairuoja. Akivaizdu, kad tirdami tik mandagų žmonių elgesį mokslininkai vartoja terminą *mandagumas* (pvz., Kádár, Haugh 2014; Mills 2017), o analizuodami tik nemandagų žmonių elgesį – *nemandagumas* (pvz., Culpeper 2008, 2016; Haugh 2015; Rahardi 2017). Sąvokos *kalbinis mandagumas* bei *mandagumas* ir *kalbinis nemandagumas* bei *nemandagumas* tyrėjų darbuose vartojamos pramaišui (pvz., Kádár, Culpeper 2010; Culpeper 2019). Galima numanyti, kad mokslininkai kartais prideda daiktavardinį būdvardį *kalbinis*, siekdami pabrėžti pragmatinį mandagumo arba nemandagumo analizės aspektą. Tyrėjai, nurodydami bendras mandagumo ir nemandagumo savybes (pvz., vertinamojo aspekto buvimą (Culpeper, Tantucci 2021, 147)), šiuos žodžius sulieja vartodami pasvirąjį brūkšnelį arba skliaustelius. Tai matyti iš aukščiau esančioje pastraipoje paminėtų konferencijų pavadinimų ir iš mokslinės literatūros. T. y. mokslinėje literatūroje vartojami terminai *ne/mandagumas* (angl. *im/politeness*) (pvz., Haugh, Schneider 2012; Haugh 2013; Sifianou 2018) ir *(ne)mandagumas* (angl. *(im)politeness*) (pvz., Locher 2015; Culpeper, Haugh, Kádár 2017; O'Driscoll, 2017) trumpiau apibūdina tai, kas yra būdinga mandagumui ir nemandagumui. Itin negausiuose lietuvių lingvistų darbuose terminas yra vartojamas su skliausteliais (pvz., Jakimovienė 2017; Tatarūnaitė 2020). Kiek žinoma šio darbo autorei, patys tyrėjai niekaip nepagrindžia savo pasirinkimo vartoti aptariamą terminą su pasviruoju brūkšneliu arba su skliausteliais. Galima tik spėti, kad vienas ar kitas pasirinkimas tyrėjams pasirodė natūralus ir savaime suprantamas. Visgi dažniau mokslininkų yra renkamasi vartoti variantą su skliausteliais. Šioje disertacijoje taip pat pasirinkta vartoti variantą su skliausteliais aptariant mandagumui ir nemandagumui būdingus aspektus (pvz., sąsajas su etika ir etiketu, tyrimų raidą, konteksto bei galios vaidmenį mandagiame ir nemandagiame šnekos akte) dėl tokių priežasčių: forma *(ne)mandagumas* jau pavartota aukščiau

² Plačiau apie (ne)mandagumo konferencijas ir jų programas:

<https://www.mmu.ac.uk/languages/about-us/liarconference/>,

<https://linguisticpoliteness.wordpress.com/conferences/>,

<https://www.spur.uzh.ch/en/veranstaltungen/workshops/2020.html> (žiūrėta 2021 05 21).

minėtuose lietuvių tyrėjų darbuose, *(ne)mandagumas* yra dažniau vartojamas pasaulio mokslininkų negu *ne/mandagumas*, forma *(ne)mandagumas* vartojama išsamiausiame mandagumą ir nemandagumą analizuojančiame veikale (Culpeper, Haugh, Kádár 2017).

Kokybiškai nemandagaus elgesio tyrimų svarbą pagrindžia įvairūs nemandagumo tyrimai, analizuojantys nemandagaus elgesio sąsajas su visuomenės moralės nuostatomis ir praktikomis. Sociolingvistė Gino Eelen lakoniškai, bet tiksliai apibūdino *(ne)mandagumo* tyrimų tikslą, kuris yra ne siekis atsakyti į klausimą, kas, kada, kur ir kodėl yra *(ne)mandagus*, bet noras išsiaiškinti, pagal kieno ir kokius kriterijus elgesys įvertintas kaip *(ne)mandagus*, kaip ir koku tikslu toks elgesys reiškiasi diskurse (2001, 247). Ieškodami atsakymų į šiuos ir kitus klausimus, mokslininkai analizuoja, kaip kinta žmonių *(ne)mandagaus elgesio* supratimas (pvz., Ogierman, Suszcynska 2011), kas būdinga nemandagam žmonių elgesiui skirtinguose kontekstuose: vieni lygina įvairias nemandagaus elgesio apraiškas skirtinguose kontekstuose (Kampf, Blum-Kulka 2011; Rusieshvili 2011), kiti – tame pačiame kontekste, bet skirtingose kultūrose (Ilie 2004; Allwood, Chindamo, Ahlsen 2012), dar kiti analizuoja, kaip nemandagumas reiškiamas įvairiuose kontekstuose apskritai: mokyklos (Dobs, Blitvich 2013), politinių debatų (Garcia 2016), teismo (Tracy 2020), televizijos laidose (Pilliere 2013; Mandon-Hunter 2013, Sinkevičiūtė 2014), literatūros kūriniuose (Fromont 2013; Majola-Leblona 2013).

Taip pat tyrėjai taiko įvairias prieigas nemandagumui analizuoti. Pavyzdžiui, lingvistinės pragmatikos mokslas pasitelkiamas nemandagumą aptariant kaip įžeidų, netinkamą adresanto elgesį konkrečiame kontekste (pvz., Culpeper 1996; Garcia 2014, Haugh, Culpeper 2018). Diskursyvinę prieigą pasitelkę tyrėjai (pvz., Haugh 2015; Dobs, Blitvich 2013) analizuoja ne tiek adresanto sukurtus pasakymus, bet labiau aptaria socialines sąveikas konkrečiuose kontekstuose, konkrečiose kultūrose. Kitaip tariant, diskursyvinę prieigą taikantys mokslininkai žiūri, kaip nemandagumas atsiskleidžia diskurso dalyvių elgesyje ir daugiau dėmesio skiria ne adresantui, o adresatui. Taip pat esama tyrėjų, kurie nemandagumą analizuoja pasitelkę tiek lingvistinės pragmatikos, tiek diskurso srities tyrimų elementų (pvz., Garcia-Pastor 2008). Vieni mokslininkai (Culpeper 1996; Garcia 2016) nemandagumo teorinius pamatus kloja remdamiesi mandagumo teorija, kuriai pagrindus padėjo Penelope Brown ir Stephenas Levinsonas dar XX amžiaus pabaigoje (Brown, Levinson 1987). Toks nemandagumo teorijos kaip priešpriešos mandagumo teorijai kūrimas pasižymi tuo, kad pirmiausia kuriamas teorinis nemandagaus elgesio pamatas ir pateikiami pavieniai nemandagaus elgesio pavyzdžiai, paaiškinantys kurį nors teorijos aspektą,

pavyzdžiui, galimą žodinę nemandagumo strategijos išraišką. Kiti mokslininkai (pvz., Haugh 2013, 2015; Dobs, Blitvich 2013; Spencer-Oatey 2008) nemandagumą nustato ir analizuoja remdamiesi pirmiausia diskurso dalyvių elgsena, o ne teorinėmis sąvokomis. Tokiems, pirmiausia empirika grįstiems tyrimams, būdinga tai, kad žiūrima, kaip konkretus elgesys yra vertinamas pačių diskurso dalyvių. Taip pat gausiai analizuojamas nemandagumas kaip priemonė neigiamai paveikti oponento tapatybę (Bortoluzzi, Semino 2016; Ardila 2019).

Pasaulio mokslininkai politinį diskursą tiria įvairiais aspektais: analizuoja dalyvių galios specifiką (pvz., Locher, Watts 2008; Reyes 2011), tiria politikų kalbėsenos ypatumus (pvz., Garcia 2016), verbalinį ir neverbalinį politikų elgesį (pvz., Grabelsky-Lichtman 2016). Užsienio tyrėjai pabrėžia nemandagumo tyrimų įvairiose visuomenėse ir skirtinguose kontekstuose svarbą (Tracy 2017, 753) ir yra pripažįstama, kad nemandagumo procesas skirtingose kultūrose gali skirtis ir todėl svarbu jį analizuoti įvairiose visuomenėse, kultūrose.

Lietuvoje nemandagumo tyrimų kol kas itin negausu. Tačiau lietuvių tyrėjų jau yra parašyti keli straipsniai, bakalauro ir magistro darbai, kuriuose aptartas nemandagumas kai kuriuose diskursuose. Pavyzdžiui, remiantis įvaizdžio saugojimo teorija ir Leecho pokalbių maksimumis analizuota nusikaltimą padariusio žmogaus įvardijimo raiška 46 žiniasklaidos tekstuose (Jakimovienė 2017). Remiantis iš mandagumo teorijos kilusia nemandagumo teorija analizuotos ir nemandagumo strategijos bei jų kalbinė raiška internetiniuose komentaruose (Navikaitė 2014), viename televizijos seriale (Kulikauskaitė 2011). Taip pat taikant diskurso kūrimo testą analizuoti Lietuvos ir Norvegijos studentų atsisakymai kaip įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai – jų strategijos ir raiška (Tatarūnaitė 2020). Pasakytina, kad Lietuvoje iki šiol daugiau ir išsamiau yra tirtas ne nemandagumas, bet mandagumas. Nemandagumą aptariančių monografijų, parašytų lietuvių kalba dar išvis nėra. Apskritai, pragmatiniai mandagumo tyrimai Lietuvoje prasidėjo dar palyginti neseniai. 2006 metais Eglė Gudavičienė tyrė direktyvais reiškiamus prašymus, taigi – vieną mandagaus elgesio apraiškų. Taip pat mandagumą tarp skirtingų kultūrų (pavyzdžiui, tarp britų ir ispanų, Kanados anglų ir prancūzų) aptarė Valerija Sinkevičiūtė (2010). Pirmaisiais darbais, kuriuos galima laikyti reikšmingu indėliu į mandagumo tyrimų sritį Lietuvoje, galima laikyti Giedrės Čepaitienės (2007) mokslinę knygą apie lietuvių kalbos etiketą bei Ingos Hilbig (2010) monografiją apie lietuvių ir anglų prašymus. Čepaitienė savo darbe mandagų elgesį labiau sieja su etiketu ir jį analizuoja, o Hilbig mokslinė knygą yra iš lingvistinės pragmatikos srities ir ji savo darbe tiria prašymų vartoseną sakytinėje lietuvių ir anglų kalboje. Taigi, pastarasis

darbas aptaria ir tarpkultūrinę mandagaus elgesio specifiką. Šis darbas yra reikšmingas indėlis į Lietuvos pragmatinius mandagumo tyrimus. Empiriniai duomenys Lietuvos tyrėjų renkami iš rašytinių šaltinių, TV seriale ir studentų diskurso kūrimo testo būdais, tačiau iki šiol nėra tirta, kaip nemandagumas reiškiasi realiai, gyvai komunikuojat. Pasakytina ir tai, kad nemandagumas Lietuvos tyrėjų analizuojamas remiantis nemandagumo teorijomis, kurių pagrindas – mandagumo teorija. Tokios prieigos silpnybė yra ta, kad esama nemažai sąvokinių netikslumų, pavyzdžiui, dėl įvaizdžio sampratos. Plačiau minėtosios prieigos silpnybės aptariamos šio darbo 1.2.2. poskyryje.

Lietuvių tyrėjų atlikti tyrimai, be abejo, yra indėlis į nemandagumo tyrimus Lietuvoje, kai tam tikras, konkretus teorinis modelis taikomas realiai, praktiškai vartojamai kalbėsenai analizuoti. Tačiau Lietuvos tyrėjų nėra siūloma naujų teorinių prieigų nemandagiam elgesiui tirti, kurios žmonių elgesį sprastų ne į esamas teorijas, tačiau padėtų suprasti nemandagumo procesą kaip žmonių kasdienės socialinės sąveikos dalį. Kitaip sakant, nemandagumas yra labiau procesas, vykstantis tam tikrame kontekste ir susijęs su žmonių lūkesčiais, elgesio vertinimais, o proceso negalima analizuoti kaip atskirų pasakymų. Šiame darbe nemandagumas nustatomas pirmiausia ne pagal žodinę išraišką, kaip tai buvo daroma daugumos Lietuvos tyrėjų iki šiol, bet įvertinus diskurso dalyvių reakcijas ir pasakymo propozicinį turinį, t. y. norimą perteikti adresatą menkinančią informaciją. Taip pat Lietuvos tyrėjų nemandagumas dar nėra analizuotas gyvai vykstančiame kontekste. Tuo šis darbas yra **naujas**.

Nemandagiu elgesiu mokslininkai domisi dėl jo sąsajų su tam tikra kultūra, žmogaus vertybėmis. Todėl nemandagaus elgesio apraiškų konkrečiame kontekste analizė gali padėti geriau suprasti nemandagumo raiškos skirtumus ir ypatumus įvairiose kultūrose, kontekstuose, taip pat atskleisti žmonių požiūrį į vertybes. Kito žmogaus menkinimas susijęs su iš socialinių ir kultūrinių vertybių sistemos kylančiu elgesio vertinimu (Ilie 2004, 45). Kitaip sakant, asmens sprendimas, kad tam tikras elgesys (verbalinis arba neverbalinis) netinkamas, yra glaudžiai susijęs su konkrečios visuomenės grupės socialinėmis ir moralės normomis. Vadinas, kitą menkinantis pasakymo turinys gali padėti geriau suprasti, kokios politikų vertybės laikytinos teigiamomis, o kurios – neigiamomis. Politinį varžovą menkinantis pasakymo turinys susijęs su neigiamai vertinamomis politiko savybėmis, todėl ištyrus menkinantį pasakymų turinį debatuose galima išsiaiškinti, kokios politikų savybės laikomos neigiamomis. Taigi nemandagumo Lietuvos politiniuose TV debatuose analizė parodys, kokios savybės siejamos su kompetentingo politiko įvaizdžiu Lietuvoje, kokia strategija pasirenkama viešai sumenkinti kitą ir kaip politikai kalbiškai

išreiškia kitą menkinančius pasakymus viešuose TV debatuose. Visa tai atskleis politikų kalbinio elgesio specifiką TV debatuose Lietuvoje, o ši informacija galėtų būti naudinga siekiant palyginti žmonių kalbinį elgesį kituose kontekstuose, kitose kultūrose. Tuo šis tyrimas yra **aktualus**.

Šio darbo **objektas** – kalbinis nemandagumas Lietuvos politiniuose debatuose. Disertacijos **tikslas** – atskleisti, kaip reiškiasi nemandagumas politiniuose TV debatuose. Tyrimu siekiama išanalizuoti kitą menkinančius pasakymus ir nustatyti, kaip yra susiję varžovo menkinimas ir savo galios didinimas bei kas būdinga nemandagumo raiškai debatuose. Tyrimo tikslui pasiekti keliama tokie **uždaviniai**:

- 1) nustatyti, kokia teorinė prieiga gali būti taikoma gyvos komunikacijos metu besireiškiančiam nemandagumui tirti;
- 2) išrašyti debatų laidas ir atlikti kokybinę turinio analizę;
- 3) nustatyti nemandagumo apraiškas politiniuose TV debatuose;
- 4) nustatyti, kokios strategijos taikomos siekiant sumenkinti kitą;
- 5) ištirti, koks turinys būdingas kitą menkinantiems pasakymams TV debatuose;
- 6) išnagrinėti verbalinę ir neverbalinę kalbinio nemandagumo raišką;
- 7) nustatyti savo galios didinimo ir kito menkinimo sąsajas debatuose.

Tam, kad būtų sėkmingai pasiektas išsikeltas tikslas ir įgyvendinti tyrimo uždaviniai, taikytas kiekybinis ir kokybinis turinio analizės **metodai**. Tyrimo medžiaga analizuota kokybiniu turinio analizės metodu, taikant kiekybinę turinio analizę, pavyzdžiai skaičiuoti nurodant procentines išraiškas ir pateikiant diagramas.

Medžiaga tyrimui rinkta iš debatų prieš rinkimus į Lietuvos Respublikos Seimą 2016–2020 metų kadencijai, transliuotų per visuomeninę Lietuvos televiziją (LRT). Iš viso vyko 12 debatų laidų, jos visos buvo peržiūrėtos ir ištirtos. Bendra debatų trukmė – 720 minučių. Visos analizuotos debatų laidos yra LRT archyve. Laidos buvo išsisaugotos vaizdo formatu ir išrašytos į tekstinį dokumentą, kurį sudarė 349 puslapiai (17, 2 spaudos lankų).

Šiame tyrime analizuojami politiniai televizijos debatai priskirtini prie politinio diskurso žiniasklaidoje, t. y. toks diskursas, viena vertus, yra institucinis, kita vertus – viešas. Kitaip tariant, politinis diskursas pirmiausia suprantamas kaip politinis procesas, vykstantis institucionalizuotuose kontekstuose, o žiniasklaida tarpininkas tarp adresantų ir adresatų.

Ginamieji teiginiai:

- 1) nemandagumui gyvame kontekste analizuoti klasikinė lingvistinės pragmatikos prieiga, grįsta įvaizdžio samprata, bendradarbiavimo principu, šnekos aktų teorija yra nepakankama. Tikslingiau nemandagų žmonių elgesį gyvame kontekste yra nustatyti ir analizuoti pasitelkus skirtingus metodus ir perspektyvas įtraukiančią teorinę prieigą;
- 2) nemandagumas reiškiasi ne tik per griežtą, dvinarę kalbėtojo – adresato struktūrą, bet ir per visus konteksto dalyvius, net jei jie yra tik komunikacinės sąveikos stebėtojai;
- 3) esama stiprios sąsajos tarp politinio varžovo menkinimo ir savo galios didinimo politiniuose TV debatuose;
- 4) nemandagūs pasakymai politiniuose TV debatuose reiškiami ir su mandagumu siejamomis frazėmis.

Disertacijos sandara. Šį darbą sudaro dvi pagrindinės dalys: teorinė ir tiriamoji. Teorinėje dalyje pirmiausia pristatomas nemandagumas iš etikos, etiketo ir pragmatikos mokslo perspektyvų, ir, aptarus pirmosios ir antrosios eilės nemandagumo sampratą, pateikiami nemandagumo procesą nusakantys ir savybes apibūdinantys rodikliai politiniuose TV debatuose, pagal kuriuos nustatomas ir analizuojamas nemandagumas šioje disertacijoje. Tada, apžvelgus nemandagumo tyrimus ir kai kurias jų silpnybes, aptariamos svarbiausios šiame darbe taikytos teorinės prieigos dalys: galios ir įvaizdžio samprata, debatų kontekstas, tiesioginiai ir netiesioginiai kitą menkinantys pasakymai.

Tiriamojame dalyje pirmiausia išsamiai pristatoma tiriamoji medžiaga. Analizė pradedama pristatant politinių TV debatų dalyvių reakcijas į nemandagumą. Po to analizuojama politikų įvaizdžio ir galios kaita debatuose. Vėliau pristatomas kitą menkinančių pasakymų propozicinis turinys ir analizuojama šių pasakymų raiška pagal tai, ar kito menkinimas buvo išreikštas labiau tiesiogiai, ar labiau netiesiogiai. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados ir literatūros sąrašas. Debatų laidų įrašai ir išrašai pateikiami kaip darbo priedas.

Disertacijos aprobacija

Disertacijos tema paskelbti šie straipsniai:

1. Žurauskaitė, E. 2020. Politinių TV debatų specifika: kaip menkinti kito įvaizdį ir didinti savo galią? *Taikomoji kalbotyra* 14, 82–98.

2. Žurauskaitė, E. Nemandagumo raiška politiniuose TV debatuose. *Lietuvių kalba* 16.

Disertacijos tema skaityti šie pranešimai konferencijose:

1. Kaip būti mandagiai nemandagiam: politinių TV debatų specifika“, V tarptautinė taikomosios kalbotyros konferencija „Kalbos ir žmonės: komunikacija daugiakalbiame pasaulyje“, VU, 2019 m. rugsėjo 26–28 d.
2. „How to be impolite while pretending to be polite in political TV debates: a case study“, XXV tarptautinė REECAS konferencija Vašingtono universitete, 2019 m. balandžio 26–27 d.
3. „Impoliteness in Lithuanian political discourse“, 100-oji tarptautinė AABS konferencija Stanfordo universitete, 2018 m. birželio 1–3 d.

Disertacijos tema skaitytas pranešimas seminare

1. „What is impoliteness in political discourse?“ Baltijos šalių programos seminaras *Baltic roundtable* Vašingtono universitete. 2017 m. balandžio 12 d.

1. TEORINĖS TYRIMO PRIELAIIDOS

1.1. (Ne)mandagumas iš etikos, etiketo ir pragmatikos perspektyvų

Nemandagumas plačiąja prasme gali būti suprantamas kaip netinkamas žmonių elgesys konkrečiame kontekste. Toks elgesys yra nevienodai aptariamas iš etikos ir etiketo bei pragmatikos, esančios lingvistikos, psichologijos ir sociologijos mokslų kryžkelėje, perspektyvų (Culpeper, Haugh 2018, 219). Kadangi mandagumas³ vis dar pirmiausia siejamas su etiketo laikymusi, o tokia samprata apsunkina pragmatinius mandagumo tyrimus (Hilbig 2010, 13), būtina išsamiai susipažinti su etikos, etiketo ir mandagumo sampratomis.

Etiketas Lietuvių kalbos žodyne apibrėžiamas kaip *elgesio taisyklės ir formos kokioje nors visuomenėje* (LKZe⁴) ir siejamas su monarchų rūmuose vyrausiais bendravimo papročiais (Čepaitienė 2007, 20). Kitaip sakant, etiketo kilmė turi glaudžias sąsajas su monarchų rūmų tradicijomis ir etiketas suprantamas kaip taisyklių rinkinys, kurio reikia laikytis. Taip pat su etiketu siejami gero elgesio vadovėliai, kuriuose pateikiamos taisyklės, kaip reikia elgtis įvairiose situacijose.

Skirtingai negu etiketo, etikos sąvoka, apibūdina ne elgesio kodeksą, tačiau moralines, dorovės normas (LKZe⁵). Šiandien oratoriaus etika gali būti suprantama kaip *tinkamo elgesio ir moralės normų laikymasis sakant viešąją kalbą* (Sereikienė 2013, 34). Kitaip tariant, oratoriaus sakoma kalba turi atitikti visuomenėje vyraujančius moralinius įsitikinimus ir būti tinkamai pateikta. Politikai savo kuriamais teksta siekia ne tik atitikti visuomenės normas ir konteksto reikalavimus, bet ir įgauti daugiau galios (Ilie 2018, 85). Vadinasi, politikų sakomos kalbos turi būti ne tik tinkamos konkrečiam kontekstui, bet ir įtikinamos.

Etiketo laikymasis pirmiausia nurodo kokio nors ceremonialo paisymą ir yra tam tikras profesionalumo rodiklis. Lietuvių etiketui būdinga tai, kad lietuviams pavyko išsaugoti kelis savitus etiketo bruožus (Čepaitienė 2007, 85). Šie savitumai atsiskleidžia iš kreipinių raiškos⁶, kuri pagal

³ Šiame darbe aptariamas kalbinis nemandagumas, bet tam, kad būtų galima nuosekliai pradėti aptarti nemandagumą, reikia suprasti mandagaus elgesio sampratą ir jos raidą.

⁴ <http://www.lkz.lt/?zodis=etiketas&id=07014190000> (žiūrėta 2021 04 07).

⁵ <http://www.lkz.lt/?zodis=etika&id=07014180000> (žiūrėta 2021 04 07).

⁶ Autorė toliau pateikia tokius pavyzdžius: *lietuviai niekada kreipimuisi nevartojo tėvo ir tėvavardžio konstrukcijos, viešai bendraujant nevartotas kreipinys „pilieti“*

konteksto oficialumą bei ryšius tarp konteksto dalyvių yra skiriama į 2 mandagumo strategijas:

- 1) Kontaktinio mandagumo strategija. Ši strategija būdinga tokiems kontekstams, kai kalbėtojas nėra varžomas griežtų taisyklių ir apibūdina tikrąjį kalbėtojo ir adresato santykį nurodančius kreipimosi raiškos žodžius (pavyzdžiui, kai bendrauja kaimynai).
- 2) Distancinio mandagumo strategija. Ši strategija būdinga viešiesiems žiniasklaidos kontekstams, kai kalbėtojas privalo laikytis konteksto taisyklių, išlaikyti oficialius santykius. Taikant distancinio mandagumo strategiją į adresatą kreipiamasi vardu ir pavarde, nurodant jo pareigas, pridėdant pažyminius *ponas* ar *gerbiamasis* (Čepaitienė 2007, 84–93).

Politiniai TV debatai yra viešas žiniasklaidos kontekstas, todėl, tikėtina, bus taikoma distancinio mandagumo strategija. Pažymėtina, kad distancinio mandagumo strategijos taikymas nebūtinai reiškia elgimąsi mandagiai. Pavyzdžiui, kalbėtojas gali mandagiai kreiptis į adresatą, o po kreipinio adresatą sumenkinti. Apie pasakymus, kuriems būdinga su mandagumu siejama raiška, bet adresatą menkinantis turinys, užsimena ir lietuvių etiketo tyrėja: *ir gero, ir blogo palinkėjimus jungia jų semantinė struktūra: adresantas žodžiu sako adresatui, kad nori, jog pastarajam kažkas atsitiktų ateityje. Tik šis „kažkas“ skiria palinkėjimą nuo prakeiksmo* (Čepaitienė 2007, 231). Taigi ta pati semantinė struktūra, nors ir labiau siejama su etiketo laikymusi ir mandagumu (pavyzdžiui, palinkėjimai, padėkos, kreipinys *gerbiamasis*), gali būti pavartota ir siekiant pakenkti kitam.

Neetišku elgesiu laikomos netinkamos pasisveikinimo, atsisveikinimo formos, netinkama kreipimosi forma (pavyzdžiui, *tu* vietoj *jūs*), įvairūs užgaulūs pasakymai, įžeidimai, deramos distancijos su pašnekovu nesilaikymas (Koženiauskiene 2005, 413–414). Paminėtina ir tai, kad etiketo raiškai padeda ne tik, pavyzdžiui, tinkamo kreipinio pasirinkimas, bet ir litotė – retorinė priemonė, sušvelninanti pasakymą, pavyzdžiui: *šie kaltinamojo biografijos momentai nėra patys šviesiausi* (Koženiauskiene 2005, 414). Kaip matyti, etiketas šiandien yra labiau susijęs su ceremonialo laikymusi, tinkamu kalbinės raiškos, kalbinių priemonių pasirinkimu, atsižvelgiant į tam tikrą situaciją, kontekstą. Taikliai išsireiškė Sereikienė teigdama, kad *žodžio laisvė dar nereiškia laisvės nuo visko* (2013, 36). Tuo norima pasakyti, kad oratorius privalo vartoti kalbą, visus jos išteklius ne bet

<...>, nesikreipta amžių <...> ar lytį <...> įvardijančiais žodžiais (Čepaitienė 2007, 85).

kaip, tačiau atsižvelgdamas į tam tikras kultūrines normas, taip pat sakytinė kalba turi atitikti etiketo reikalavimus, paisyti etikos normų.

Antikoje į vieną sąvoką – *ethos* – tilpo tai, ką dabar vadiname oratoriaus etika ir etiketu: tinkamai parinkta žodinė išraiška, oratoriaus sąžiningumas, dorumas, moralumas, pagarba klausytojams, oponentams (Ilie 2004, 52). Kitaip sakant, į aptariamą sąvoką tilpo ne tik tai, ką ir kaip oratorius sako, bet ir jo charakteris, asmenybė. Kalbėtojo charakteris ir jo būdas visuomenei gali būti matomas tiek iš to, kokį socialinį statusą kalbėtojas užima visuomenėje ir kokią galią visuomenė priskiria jo užimamam statusui, tiek iš to, kaip kalbėtojas dėsto savo mintis konkrečiame kontekste. Pavyzdžiui, jei klausytojai pasakymą *2019-ieji metai žada prasidėsiančią ekonominę krizę* išgirs iš horoskopų sudarytojos lūpų (o horoskopų sudarymas nėra laikoma aukštą prestižą turinčia veikla), auditorija, tikėtina, liks neįtikinta. Tačiau jei tą patį pasakymą tame pačiame kontekste ištars žymus ekonomistas (o į ekonomikos sritį ir joje dirbančius ekonomistus žiūrima kaip į aukštą prestižą, taigi ir aukštą socialinį statusą turinčius), tikėtina, auditorija labiau įtikės ištartu pasakymu. Šiuo pavyzdžiu norėta parodyti tai, kad tai, kas retorikos moksle apibūdinama *ethos* sąvoka, lingvistinėje pragmatikoje gali būti suprantama ir kaip *galia*. Taip yra todėl, kad tiek *ethos*, tiek *galia* sąvokos apibūdina kalbėtojo asmenybės dalį: socialinį statusą, visuomenės vertinimą kalbėtojo atžvilgiu, priklausymą tam tikroms socialinėms grupėms, kalbėtojo patikimumą ir pan.⁷

Šiandien oratoriaus etika laikomas visuomenės normų paisymas, oratoriaus moralumas, o etiketas, suprantamas kaip bendrosios etikos dalis, apibūdina kalbėtojo išmanymą, kaip reikia elgtis (verbališkai ir neverbališkai) įvairiose situacijose tam tikroje visuomenėje. Taigi tinkamas elgesys iš etiketo perspektyvos suprantamas kaip tam tikras elgesio kodeksas, kurio turi būti laikomasi.

Kiekvienas žmogus turi subjektyvų tinkamo elgesio supratimą. Visgi, norint objektyviai apsibrėžti tinkamą elgesį, reikia aptarti kontekstą, kuriame vyksta kalbinė sąveika, įvaizdžio sampratą, diskurso dalyvių lūkesčius, kalbėtojo intencijas ir jų atpažinimą.

Pragmatinė nemandagus elgesio samprata nemandagumą apibūdina kaip lūkesčių neatitinkantį, neigiamą požiūrį į tam tikrą elgesį, besireiškiantį konkrečiame kontekste (Culpeper 2013, 5). Paminėtina, kad tinkamos kalbinės išraiškos parinkimo lūkesčiai gali skirtis tarp pačių diskurso dalyvių ir tai kelia sunkumų diskursyvinės prieigos nemandagumo tyrimams.

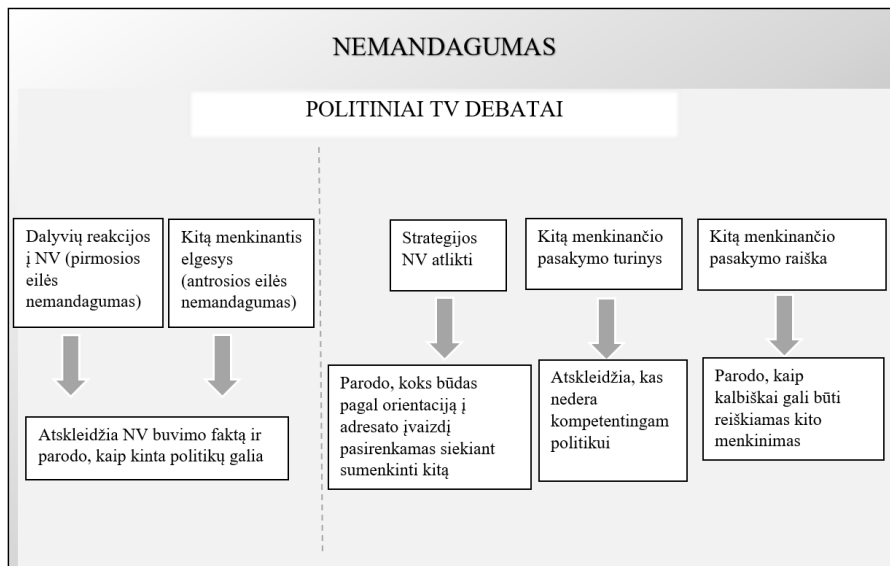
⁷ Daugiau apie *ethos* sampratą iš sociopragmatinės perspektyvos – Albalat Mascarell, Carrio-Pastor 2019.

Culpeperio pateikiamas nemandagumo apibrėžimas talpina tiek konteksto, tiek dalyvių vidinių lūkesčių, intencijų svarbą. Toks nemandagus elgesio supratimo apibrėžimas yra labai platus, tačiau dėl to ir labai universalus. Pragmatinė nemandagumo samprata apibūdina ne patį faktą, kad nesilaikoma elgesio kodekso (kaip tai apibūdina nemandagumo samprata iš etiketo perspektyvos), tačiau nemandagumą pirmiausia sieja su elgesio vertinimu. Taigi netinkamas ir neigiamai vertinamas elgesys siejamas su nemandagumu. Siekiant pabrėžti pragmatinį (o ne etiketo) nemandagumo aspektą, susijusį su įvaizdžio sąvoka, šnekos aktų teorija ir su tuo, kad per kiekvieną kalbinę sąveiką įgyvendinami veiksmai (Witczak-Plisiecka, Witek 2009), pasirinktas nemandagumo veiksmo (NV) terminas. Žmonių elgesys reiškiasi įvairiais – kalbiniais ir nekalbiniais – veiksmais, o nemandagumo veiksmu laikomas toks diskurso dalyvių elgesys, kuris įvertintas neigiamai ir/arba atliko kito menkinimo veiksmą. Svarbu pažymėti ir tai, kad šioje disertacijoje nemandagumo veiksmu vadinama viena nemandagaus elgesio apraiška, o nemandagumo procesu – tai, kaip nemandagumo veiksmai yra susiję tarpusavyje. T. y. kaip vystosi nemandagumas konkrečiame kontekste. Šiame darbe nemandagumo veiksmo ir nemandagumo proceso sąvokas pasirinkta atskirti todėl, kad *nemandagumas* yra abstraktusis daiktavardis, kuris gali būti suprantamas ir kaip pats nemandagumo procesas, ir kaip jo dalis. O analizuojant nemandagumą gyvai vykstančiame kontekste svarbu ištirti ir konkrečias nemandagumo apraiškas, ir jų tarpusavio sąsajas.

Aptariant elgesio tinkamumą svarbu ir tai, kas sprendžia, ar elgesys yra tinkamas – tyrėjas ar patys diskurso dalyviai. Jei tyrėjas – pagal kokius kriterijus ir kaip žinoti, kad tyrėjo ir pačių diskurso dalyvių elgesio vertinimas sutampa? Jei diskurso dalyviai – kaip elgesio vertinimas atsiskleidžia? Ir ką daryti, jei konteksto taisyklės neleidžia visada atvirai reaguoti? Pragmatiniai nemandagumo tyrimai gali kelti tokius klausimus: kas vertina, ar elgesys tinkamas – patys diskurso dalyviai ar tyrėjas? Kieno ir kokios reakcijos parodo, kad elgesys buvo netinkamas? Kokie būdai gali būti pasirenkami konkrečiame kontekste, siekiant atlikti nemandagų veiksmą? Ką kalbinio nemandagumo turinys ir raiška atskleidžia apie konkretų kontekstą tam tikroje visuomenėje?

Vaizdiškai teorinė prieiga nemandagumui gyvai vykstančiame kontekste tirti iš pragmatinės perspektyvos, kurios laikomasi šiame darbe, pavaizduota 1 paveiksle, kuris remiantis įvairiais nemandagumo tyrėjų darbais (pvz., Eelen 2001; Bousfield 2008; Culpeper, Haugh, Kádár 2017) yra sudarytas šios disertacijos autorės. Pasakytina, kad iki šiol, kiek žinoma šio tyrimo autorei, mokslininkai savo darbuose, taikydami labiau indukcinis arba labiau dedukcinis metodus, yra plačiau aptarę vieną arba kelis

nemandagumo bruožus. Pavyzdžiui, konteksto ir dalyvių reakcijų vaidmenį (Spencer-Oatey 2005; Haugh 2013; Locher 2015), nemandagumo strategijas (Culpeper 1996, 2002), raišką (Ardilla 2015; O'Grady 2014). Šiame tyrime taikyta teorinė prieiga, aprėpia skirtingus nemandagumo aspektus: kontekstą, nemandagaus elgesio nustatymo klausimą, strategijas, kitą menkinančio pasakymo turinį ir raišką. Tikimasi, kad tokia prieiga padės geriau suprasti nemandagumą ne tik politinių TV debatų kontekste, bet galbūt toks analizės principas galėtų būti taikomas ir kituose kontekstuose besireiškiančiam nemandagumui tirti.

1 pav. Nemandagumo procesą nusakantys ir savybes apibūdinantys rodikliai politiniuose TV debatuose.

Kaip matyti iš 1 paveikslo, nemandagumas ir kontekstas yra glaudžiai susiję, todėl analizuojant nemandagumą svarbu išsiaiškinti, kas būdinga tam kontekstui, kuriame nemandagumas yra tiriamas. Šiame darbe analizuojami debatai, todėl 1 pav. rašoma *Politiniai TV debatai*. Jei būtų tiriamas nemandagumas, pavyzdžiui, per teismo posėdžius, reikėtų išsiaiškinti, kas būdinga teismo posėdžių kontekstui.

Kai yra žinomas kontekstas, kuriame analizuojamas nemandagumas, galima dvejopai nustatyti nemandagumo apraiškas. Su nemandagumo nustatymu susiję aspektai aptariamame paveiksle atskirti neryškia vertikalia linija. Tuo norėta vizualiai parodyti 2 nemandagumo gyvai vykstančiame kontekste aspektus: nustatymo ir analizės principus. Nustatomas nemandagumas gali būti pagal tai, ar žmogaus elgesys žemina kitą ir/arba

pagal tai, kokios yra kitų reakcijos į pasireiškusį elgesį. Nustačius nemandagumo apraiškas tiriamame kontekste, nemandagumas analizuojamas pagal įvairius rodiklius, kurie parodo nemandagumo proceso specifiką konkrečiame kontekste, tam tikroje kultūroje ir atskleidžia ne tik su žmonių elgesio normomis, bet ir su jų vertybėmis susijusius dalykus:

1) strategijos, pasirinktos nemandagiam veiksmui atlikti, parodo, koks būdas nemandagiam veiksmui atlikti yra būdingas konkrečiame kontekste, tam tikroje visuomenėje;

2) kitą žmogų menkinančio pasakymo turinys yra susijęs su konkrečios visuomenės vertybėmis ir parodo, kokios savybės laikomos neigiamomis;

3) nemandagaus pasakymo raiška parodo, kaip kalbiškai reiškiamas nemandagumas tam tikrame kontekste.

Taigi etikos ir pragmatikos moksle elgesio tinkamumas aptariamas atsižvelgiant į kontekstą, kalbėtojo asmenį – jo įvaizdį, galią. Pragmatikoje nemandagumas aptariamas ne tik kaip elgesio tinkamumas konkrečiame kontekste, bet ir kitą menkinanti kalbinė veikla, įvairių aspektų analizė: kaip pasireiškia elgesio vertinimas, ką atskleidžia turinys ir pan. Mokslininkų atlikti tyrimai atskleidė kai kuriuos svarbius nemandagumo aspektus politiniuose TV debatuose: galios kūrimo procesą (Garcia-Pastor 2008), nemandagumo raiškos kaitą Ispanijos politiniame diskurse (Ardila 2019) ir pan. Atsižvelgus į jau aptartus nemandagumo aspektus TV debatuose, manoma, kad nemandagumo strategijos, kitą menkinančių pasakymų turinys ir raiška visapusiškai padėtų suprasti nemandagumą politiniuose TV debatuose iš pragmatikos mokslo perspektyvos.

1.2. Pirmosios ir antrosios eilės (ne)mandagumas

Lietuvių kalbos žodyne būdvardis *mandagus*, -i aiškinamas taip: *kuris gražaus elgesio, gražių manierų* (LKZe). Kitaip tariant, mandagiu laikomas tas žmogus, kuris elgiasi gražiai, deramai. Pagal tokį apibrėžimą nemandagiu būtų laikomas tas, kuris elgiasi negražiai, nederamai, o nemandagumas – negražus ir netinkamas elgesys. Taigi, kaip ir etiketas, mandagumas siejamas su tinkamu elgesiu. Tačiau, skirtingai negu tinkamas elgesys iš etiketo perspektyvos, pragmatikos moksle tinkamas elgesys yra susijęs ne su deklaravimu, kaip reikia žmogui elgtis, o su elgesio vertinimu.

Kaip jau buvo užsiminta 1.1 poskyryje, nemandagumas pragmatikoje yra susijęs su vertinamuoju aspektu. Tačiau kas vertina, ar elgesys tinkamas, ar netinkamas? Kaip elgesio vertinimas atsiskleidžia? Ir apskritai, kas yra

„gražus elgesys“ skirtinguose kontekstuose? Į paskutinį klausimą kiekvienas galėtų atsakyti remdamasis savo patirčių visuma arba tuo, kas yra vadinama „asmeninėmis normomis“ (angl. *personal norms*), kurios siejamos su visomis žmogaus sukauptomis socialinėmis patirtimis⁸ (Culpeper 2008, 30). Tačiau kiekvieno asmeninės patirtys ir su jomis susiję vertinimai dėl nemandagaus elgesio gali skirtis. Tad kaip tyrėjams objektyviai ir aiškiai apsibrėžti nemandagų elgesį taip, kad jis atspindėtų realius žmonių vertinimus, kurie yra ne tik nevienodi, bet ir nuolat kinta?

Atsakymams į anksčiau užduotus klausimus rasti, t. y. nustatyti, kas vertina, ar elgesys (ne)tinkamas, ir kaip toks elgesys bei jo vertinimas atsiskleidžia konkrečiame kontekste, Richardas Wattsas siūlo dvejopą mandagumo sampratą (2005 [1992]):

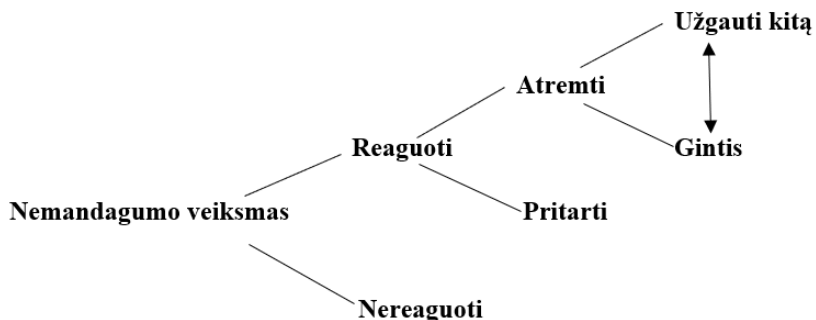
- pirmosios eilės mandagumas (angl. *first-order politeness*, arba *politeness1*). Ši nemandagumo samprata yra susijusi su pačių diskurso dalyvių vertinimu;
- antrosios eilės mandagumas (angl. *second-order politeness*, arba *politeness2*). Ši nemandagumo samprata yra susijusi su tyrėjų vertinimu, kada yra elgiamasi mandagiai. Aptariamai sampratai priklausantys tyrėjai mandagumo sampratą grindžia realia kalbos vartosena (Watts 2005, 3).

Tokia dvejopa mandagumo samprata, kuria vėliau remiasi ir nemandagumo tyrėjai (pvz., Haugh 2013; Culpeper 2008; Watts 2003), suteikė tyrimams daugiau apibrėžtumo ir pasiūlė skirtingus būdus (ne)mandagiam elgesiui tirti.

Tačiau jei kuris nors diskurso dalyvis (adresatas arba grėsmės įvaizdžiui liudininkas) kalbėtojo veiksma suprato kaip galimą grėsmę adresato įvaizdžiui, tai laikoma paskata nemandagiam elgesiui toliau vystytis diskurse (Bousfield, 2007, 2190). Tai, kad kalbėtojo veiksmas buvo suprastas kaip galimai menkinantis oponento įvaizdį, matyti iš to, ką Wattsas vadino žymėtumu ir siejo su tinkamumu (Watts 2003). Jei tam tikrame kontekste yra elgiamasi netinkamai, diskurso dalyviai tokį elgesį matys ir jį nurodys.

Nemandagumo tyrėjai, išanalizavę adresatų reakcijas į nemandagumo veiksma, schematiškai pateikė tokius galimus jų pasirinkimus:

⁸ Asmeninės normos – plačiausia žmogaus socialinių patirčių grupė, apimanti kultūrinės, situacinės ir ko-tekstinės normas (plačiau: Culpeper 2008, 30, 39–40).

2 pav. Adresatų reakcijos į nemandagumo veiksma pagal J. Culpeperį, D. Bousfieldą, A. Wichmann (2003, 1563).

2 paveiksle pateiktos reakcijos į nemandagumą buvo gautos išanalizavus viešą ir prieštaringos prigimties kontekstą – per BBC televiziją rodytas laidas *The Clampers*. Tai – dokumentinės TV laidos apie viešosios tvarkos pažeidėjų drausminimą. Dar tiksliau – laidose rodoma, kaip Londone netinkamai pastatytų ir dėl to užblokuotų automobilių vairuotojai bendrauja su eismo prižiūrėtojais. Labai dažnai jų bendravimas yra nedraugiškas, konfrontacinis. Minėtos TV laidos, kaip ir TV debatai, yra viešas ir prieštaringos prigimties kontekstas. Be to, minėtųjų laidų ir debatų atveju konteksto dalyviams komunikuojant, visada šalia yra kamera ir visa filmavimo komanda. O tai kelia stebėtojo paradoksą – tokią diskurso dalyvių būseną, kai dėl trečiojo asmens (ar jų grupės) žmonės jaučiasi stebimi, todėl galbūt elgiasi ne taip laisvai. Tačiau tarp britiškosios laidos ir debatų esama kelių esminių skirtumų – viešosios tvarkos prižiūrėtojai turi aukštesnę galią negu žmonės, pažeidę taisykles, o debatų atveju visų politikų galia yra vienoda. Be to, britiškosios laidos atveju žmonės nėra ribojami griežto kalbėjimo laiko ir kitų taisyklių, kurios yra būdingos debatams. Per TV debatus, skirtingai negu per laidas apie viešos tvarkos pažeidimus, partijos lyderių pasisakymus stebi ne tik žiūrovai, bet ir partijų, dalyvaujančių debatuose, nariai studijoje. Tiesa, studijoje esantiems partijų nariams leidžiama kalbėti tik tada, kai žodį suteikia partijos lyderis ir tam pritaria vedėjas. Taigi tarp TV laidos apie tvarkos pažeidimus ir politinių TV debatų esama skirtumų, bet esama ir panašumų – tai yra vieši, prieštaringos prigimties kontekstai, kuriems būdingas stebėtojo paradoksas. Dėl šios priežasties nuspręsta remtis tyrėjų pateikta schema ir siekiama ištirti, kaip kitame viešos

ir prieštaringos prigimties kontekste – politiniuose TV debatuose – žmonės reaguoja į nemandagumo veiksmą.

Kaip matyti iš 2 paveikslo, diskurso dalyviai gali pirmiausia pasirinkti reaguoti arba nereaguoti į nemandagumo veiksmą. Autoriai pripažįsta, kad diskurso dalyvių pasirinkimas nereaguoti į nemandagumo veiksmą kelia tam tikrų problemų tyrėjams, kurie *privalo pasikliauti vien tik kontekstiniais veiksniais interpretuodami tylos reikšmę* (ten pat, 1562). Politinių TV debatų kontekste adresato reakcijos nebuvimas nėra tiesiog tyla, kurią privalo interpretuoti tyrėjas. Adresatas gali nesureaguoti į jį menkinantį pasakymą dėl to, kad jo kalbėjimo laikas yra pasibaigęs, arba dėl to, kad jis nedalyvauja toje laidoje. Turint galvoje tai, kad įvaizdžio kūrimo procese dalyvauja ne tik kalbėtojas ir adresatas, bet viso konteksto dalyviai (Watanabe 2011; Dobs, Blitvich 2013) ir siekiant kuo tiksliau nustatyti ir išanalizuoti nemandagumą politiniuose TV debatuose, nemandagumo veiksmas šiame darbe nustatomas derinant pirmosios eilės ir antrosios eilės nemandagumo sampratas. T. y. nemandagumas atpažįstamas iš kokios nors diskurso dalyvių reakcijos į juos menkinančius pasakymus. Taip pat pasitelkiama ir teorinė nemandagumo kaip siekio pakenkti kitam ir netinkamo elgesio kontekste, susijusi ir su emocijomis, samprata (Bousfield 2007; Culpeper 2013). Jei matoma, kad kalbėtojo elgesys debatuose akivaizdžiai menkina kitą (pavyzdžiui, derogatyvų vartojimas), tačiau jokios kitų dalyvių reakcijos į tokį elgesį nėra (arba nematyti), laikoma, kad tai yra nemandagumo veiksmas. Tačiau jeigu politikai labiau neigiamai kalba apie oponentus, bet nėra jokios debatų dalyvių reakcijos į ištartą pasakymą (nors tam ir buvo galimybė), laikoma, kad nemandagumo veiksmas neįvyko. Debatų dalyviams pasirinkus reaguoti į nemandagumo veiksmą, pagal pateiktą schemą, yra pasirinkimai reaguoti pritariant įvaizdžio menkinimui arba reaguoti atremiant grėsmę įvaizdžiui. Debatų dalyvių pritarimas nemandagumo veiksmui reiškia ir nemandagumo veiksmo atpažinimą. Atremti pagal pateiktą schemą galima ginantis arba užgaunant, menkinant kitą. Debatų atveju nemandagumo veiksmą politikai, tikėtina, neigtų arba sukurtų prieš tai kalbėjusio oponento įvaizdį menkinantį pasakymą.

Paminėta, kad pateiktas 2 paveikslas tyrėjų buvo sudarytas ištyrus kelis prieštaringos prigimties diskursus: kelių eismo pažeidėjų ir eismo prižiūrėtojų, kariuomenės mokymų, darbdavio ir darbuotojo. Visi minėtieji kontekstai buvo Anglijos TV laidos (kasdienis eismo prižiūrėtojų darbas, dokumentika apie armijos mokymus ir kulinarinis šou, garsėjantis itin reikliu kulinarijos mokytoju). Taigi tai buvo televizijos diskurso dalys, kurių dalyviams būdingas nevienodas galios santykis. Politiniai TV debatai taip pat yra konfrontacinės prigimties diskursas, kurio dalyviai nuolat kovoja dėl

galios, tačiau išsiskiria tuo, kad TV debatuose dalyvauja ir grėsmės įvaizdžiui liudininkai – publika. Kaip teigia tyrėjai, analizavę nemandagumą poliloginėse kalbinėse sąveikose, grėsmės įvaizdžiui liudytojai taip pat yra aktyvūs diskurso dalyviai, kurie prisideda prie nemandagumo vystymosi diskurse (Dobs, Blitvich 2013). Kitaip tariant, publika taip pat savo reakcija parodo, ar koks nors elgesys buvo netikėtas, erzinantis, be to, sulaukęs publikos pritarimo kitą menkinantis pasakymas gali išsivystyti ir į konfliktinę situaciją.

Visgi naujausi nemandagaus elgesio tyrimai atskleidė, kad negalima griežtai atskirti pirmosios ir antrosios nemandagumo sampratų (Bousfield 2008; Kerbrat-Orrechioni 2013; Haugh, Culpeper 2018; Tzanne, Sifianou 2019). Pirmosios ir antrosios eilės sampratos ne prieštarauja viena kitai, bet viena kitą papildo (Locher, Larina 2019, 875). Šiame tyrime analizuojami politiniai TV debatai yra toks kontekstas, kurio taisyklės neleidžia politikams atvirai reaguoti į oponentų ištartus pasakymus. Vadinasi, tyrėjas tik iš politikų reiškiamų reakcijų į tam tikrą pasakymą negali spręsti, kad pasakymas buvo nemandagus, ir todėl nemandagumui politiniuose TV debatuose analizuoti negalima pasitelkti tik pirmosios eilės nemandagumo. Kita vertus, taikant antrosios eilės nemandagumo sampratą tyrėjo gali būti ne visai tiksliai nustatomos įvykusio nemandagumo apraiškos: kai kuriuos pasakymus tyrėjas gali nustatyti kaip nemandagius, nors jų tokiais nelaiko patys diskurso dalyviai. Todėl atliekant tyrimą remiamasi tyrėjais, kurie analizavo, kaip skleidžiasi nemandagumas viešame, gyvame kontekste, remdamiesi pirmosios ir antrosios eilės nemandagumo sampratomis (pvz., Dobs, Blitvich 2013). Nustatant nemandagius pasakymus tiriamuose debatuose remiamasi tokiais kriterijais:

1. Adresato žodinės arba nežodinės reakcijos į menkinantį pasakymą buvimas (pirmosios eilės nemandagumo samprata)⁹.
2. Nėra adresato reakcijos, tačiau pasakymo turinys akivaizdžiai ir nedviprasmiškai jį menkina (antrosios eilės nemandagumo samprata).

⁹Adresato reakcijos į nemandagumo veiksmą empiriškai tyrinėtose gyvuose kontekstuose ir pateikta reakcijų į nemandagumo veiksmą schema (Culpeper 2017, 213). Šiame tyrime nustatant nemandagumo veiksmą remiamasi minėtąja schema.

1.3. (Ne)mandagumo tyrimai

1.3.1. (Ne)mandagumo tyrimai pasaulyje

Nemandagumas pasaulyje tyrinėtas iš tiek daug įvairių perspektyvų, kad teigiama, jog dabar kiekvienas tyrimas turi savo nemandagumo apibrėžimą (Haugh, Culpeper 2018, 214). Tyrėjų pasirinktos prieigos nemandagumui analizuoti įvairuoja nuo labiau dedukcinių, kurioms būdingas nemandagaus elgesio supratimas pagal tyrėją ir žiūrįmą, kaip nemandagumas telpa į teoriją (pvz., Leech 2014), iki labiau indukcinį kurioms būdingas nemandagaus elgesio supratimas pagal diskurso dalyvius ir žiūrįmą, kaip nemandagus elgesys reiškiasi konkrečiame diskurse (pvz., Mills 2017; Rahardi 2017). Tokia nemandagumo tyrimų įvairovė nestebina: nemandagumo tyrimai kilo iš pragmatinių mandagumo tyrimų, o lingvistinė pragmatika yra susijusi su įvairiomis disciplinomis, pavyzdžiui, kalbos filosofija, retorika, sociologija, psichologija, antropologija (Norrick, Ilie 2018, 1; Haugh, Culpeper 2018, 220). Nemandagumo tyrimų prieigų įvairovė atspindi ir skirtingus pragmatikos dvilypumus: angliškąją ir europietiškąją tradicijas, mikro- ir makro- lygmenis, indukcinį ir dedukcinį tyrimų pagrindą¹⁰.

Apskritai, nemandagumo tyrinėjimai yra skirstomi į tris bangas:

- 1) lingvistinės pragmatikos srities tyrimai;
- 2) diskurso srities tyrimai;
- 3) tyrimai, turintys tiek pragmatikos, tiek diskurso tyrimų požymių (Culpeper, Hardaker 2017, 206–208).

Pirmajai nemandagumo tyrimų bangai priklauso tyrimai, kurių pagrindas – Penelopės Brown ir Stepheno Levinsono mandagumo teorija (1978). Brown ir Levinsono teorijoje svarbų vaidmenį užėmė jau buvusi *įvaizdžio* samprata, kurią pristatė socialinių mokslų tyrėjas Ervingas Goffmanas (1982, 5). Sąvoką *įvaizdis* Goffmanas apibūdino kaip teigiamą socialinę vertę, kurią asmuo sau susikuria. Be to, minėtas tyrėjas pabrėžė, kad įvaizdis nėra nekintantis asmenybės bruožas, jo asmens savybė, bet yra nuolat įvykių tėkmės kuriamas dalykas (ten pat, 7). Kitaip tariant, Goffmanas įvaizdžio sąvoką suprato kaip paties asmens kuriamą vaizdą apie save, kuris priklauso nuo konteksto ir nuolat keičiasi per sąveiką su kitais diskurso dalyviais.

¹⁰ Plačiau apie pragmatikos mokslo priešybes: Hakim 2013; Haugh, Culpeper 2018.

Brown ir Levinsonas vėliau atskyrė pozityviojo ir negatyviojo įvaizdžio sąvokas:

- negatyviojo įvaizdžio samprata apibūdina asmens norą būti nepriklausomam nuo aplinkinių ir nepriklausomai priimti savo sprendimus;
- pozityviojo įvaizdžio samprata apibūdina asmens norą būti pripažintam kitų, būti grupės dalimi (Brown, Levinson 1987, 61–63).

Tokių skirstymą aptariamai tyrėjai grindė remdamiesi XIX–XX amžiaus prancūzų sociologo Emilio Durkheimo samprata, jog žmogus, kaip sociali būtybė, viena vertus, siekia nepažeisti kito asmens privatumo, kita vertus, siekia būti grupės dalimi (Brown, Levinson 1987, 44). Laikydami tokios asmens kaip tiek individualios, tiek socialios būtybės sampratos, tyrėjai kūrė savo mandagumo teoriją, kuri ir teigė, jog tokių asmenų komunikacija pasižymi bruožais, būdingais žmogui kaip individui (negatyvusis įvaizdis) ir žmogui kaip grupės daliai (pozityvusis įvaizdis). Svarbu paminėti ir tai, kad, pasak įvaizdžio saugojimo teorijos, žmonės komunikuodami tarpusavyje linkę saugoti vieni kitų įvaizdžius, todėl turėtų nuolat bendradarbiauti, kad nepakenktų vieni kitiems. Tačiau, pagal Brown ir Levinsono teoriją, esama tam tikrų pasakymų, kuriais ne išsaugomas, o menkinamas adresato įvaizdis (pavyzdžiui, prašymai, liepimai). Tokie pasakymai buvo pavadinti įvaizdžiui grėsmingais šnekos aktais (Brown, Levinson 1987, 65). Pasak Brown ir Levinsono mandagumo teorijos, įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai, jei jų negalima išvengti, turėtų būti atliekami kiek įmanoma švelniau.

Kadangi Brown ir Levinsono mandagumo teorija davė svarbią pradžią nemandagumo tyrimams, prieš pradedant aptarti nemandagumo tyrimus, kurie yra šio skyriaus pagrindinis objektas, verta plačiau susipažinti su keliais minėtos teorijos aspektais: pozityviojo ir negatyviojo mandagumo strategijomis. Pasak aptariamų tyrėjų, mandagumui reikšti gali būti pasitelkiamos šios strategijos:

1. Tiesiogiai reiškiamas mandagumas. Susijęs su adresato noru atlikti šnekos aktą taip efektyviai, kaip tik galima (pavyzdžiui, kritinėse situacijose atsidūręs asmuo sakytų „Padėkit!“, o ne „Atsiprašau, gal galite padėti?“) (Brown, Levinson 1987, 96).
2. Pozityvusis mandagumas. Susijęs su adresato noru būti pripažintam, būti grupės, bendruomenės dalimi.
3. Negatyvusis mandagumas. Susijęs su adresato noru būti nepriklausomam, savarankiškai priimti sprendimus.

4. Užsaulankomis reiškiamas mandagumas. Susijęs su daugiau negu vienos komunikacinės intencijos priskyrimu šnekos aktui (pavyzdžiui: *čia šalta*), (Brown, Levinson 1987, 215).

Kiekviena šių strategijų turi savo pastrategijų (pavyzdžiui, pozityviojo mandagumo keletas iš pastrategijų yra komplimentų sakymas, asmens priskyrimas kokiai nors grupei ir pan.).

Kaip minėta anksčiau, Brown ir Levinsono mandagumo teorija buvo svari pradžia nemandagumo tyrimams. Visgi ne visada diskurso dalyviai siekia bendradarbiauti ir esama situacijų, kai žmonės siekia pakenkti vienas kito įvaizdžiui. Adresato įvaizdžio menkinimo būdus Culpeperis, remdamasis Brown ir Levinsono išskirtomis mandagumo strategijomis, suskirstė į nemandagumo strategijas (Culpeper 2016, 424), kurios dažnai taikomos nemandagumui įvairiuose kontekstuose tirti (pavyzdžiui, nemandagumui kaip galios išraiškai Irano kultūroje (Mirhosseini, Mardanshahi, Dowlatabadi 2017)) ir kuriomis ir remiamasi šiame darbe:

1. Tiesiogiai reiškiamas nemandagumas. Įvaizdžiui grėsmingas šnekos aktas atliekamas labai tiesiogiai, be užsaulankų.
2. Pozityvusis nemandagumas. Pozityviam nemandagumui reikšti vartojamos tokios strategijos, kurių paskirtis – pakenkti adresato pozityviam įvaizdžiui. Pavyzdžiui, nepriimti adresato į grupę, juo nesidomėti, vartoti netinkamus identiteto žymiklius, jo nepaisyti, siekti nepritarimo ir pan.
3. Negatyvusis nemandagumas. Negatyviam nemandagumui reikšti vartojamos tokios strategijos, kurių paskirtis – pakenkti adresato negatyviam įvaizdžiui. Pavyzdžiui, jį gąsdinti, išjuokti, menkinti, sieti su koku nors neigiamu aspektu, įsiveržti į jo erdvę (tiesiogine ir perkeltine prasme) ir pan.
4. Užsaulankomis reiškiamas nemandagumas. Tai tokia nemandagumo raiška, kad nors įvaizdžiui grėsmingas šnekos aktas turi daugiau nei vieną implikatūrą, tačiau viena jų aiškiai persveria kitas.
5. Sulaikytasis mandagumas. Mandagumo nebuvimas tose situacijose, kai mandagumo yra tikimasi. Pavyzdžiui, nepadėkojimas už gautą dovaną gali būti priimtas kaip nemandagumas (Culpeper, Hardaker 2017, 208–209).

Nemandagumo strategijos yra orientuotos ne į adresato įvaizdžio saugojimą, o į jo menkinimą (Culpeper 1996, 356). Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad mandagumo teorijoje terminas *strategija* apibūdino racionalų

kalbėtojo pasirinkimą kiek įmanoma labiau sušvelninti galimą pasakymo žalą adresato įvaizdžiui, o nemandagumo teorijoje sąvoka *strategija* pabrėžia ne kalbėtojo pasirinktą būdą, o bendrus kalbinius ir sociokultūrinius būdus, kurie yra atpažįstami kalbėtojo ir adresato (Culpeper 2016, 424). Tai yra mandagumo teorijoje strategijos yra būdai, kuriuos specialiai pasirenka adresatas, siekdamas įgyvendinti savo pasakymo tikslą, o nemandagumo teorijoje strategijos apibūdina taip pat tam tikrą būdą tikslui įgyvendinti, tačiau jis labiau siejamas ne su racionalių kalbėtojo pasirinkimu, bet su bendromis kalbinėmis ir sociokultūrinėmis žiniomis, kuriomis remdamiesi diskurso dalyviai supranta pasakymo turinį ir tikslą.

Francisco`as Fernandezas Garcia atkreipė dėmesį į tai, kad paprastai nemandagumo tyrinėtojų yra kalbama apie nemandagumo strategijas ir pastrateges prie jų prišliejant ir kalbinius-diskurso mechanizmus joms įgyvendinti (Garcia 2016, 140). Nemandagumo strategijos čia yra suprantamos kaip būdas, kurį pasirenka diskurso dalyviai tam, kad sumenkintų oponentą. Kalbiniai-diskurso mechanizmai suprantami kaip tokį užsipuolimo būdą įgyvendinančios kalbos ir diskurso priemonės. Minėtas tyrėjas pateikė tokias keturias nemandagumo funkcinės strategijas, kurių kiekviena turi po keturias pastrateges:

1. Priskirti neigiamus faktus (projektai, vertybės, elgesys) oponentui.
 - 1.1. Kritikuoti (ar parodyti nenusisėkimą) jo idėjų, veiksmų ir pan.
 - 1.2. Sakyti oponentui, kad jis suklydo, jam prieštarauti ir pan.
 - 1.3. Kaltinti oponentą ignoravimu, kompetencijos stoka, neveiksnumu.
 - 1.4. Kritikuoti oponento elgesį tam tikrame kontekste.
2. Abejoti oponento patikimumu.
 - 2.1. Teigti, jog oponentui trūksta patikimumo.
 - 2.2. Kaltinti oponentą meluojant (buvimu nenuoširdžiam ir pan.).
 - 2.3. Apibūdinti oponentą kaip sau prieštaraujantį, nenuoseklų, pabrėžti jo prieštaravimus ir nenuoseklumus.
3. Atsiriboti nuo oponento ir rodyti jo nepilnavertiškumą.
 - 3.1. Aiškiai išreikšti bruožą, kuris atiboja nuo oponento.
 - 3.2. Aiškiai parodyti oponento atskirtumą.
 - 3.3. Niekinti oponentą, rodyti jam abejingumą.
 - 3.4. Pašiepti, išjuokti oponentą.
4. Įsibrauti į oponento erdvę, kurti jam kliūtis.
 - 4.1. Atskleisti faktus, kurie oponentą verčia jaustis nepatogiai.

- 4.2. Aiškiai parodyti jo argumentų trūkumus.
- 4.3. Spausti, raginti oponentą ką nors daryti.
- 4.4. Trukdyti oponentui aiškiai išsireikšti (Garcia 2016, 140–141).

Šios nemandagumo funkcinės strategijos iš dalies siejasi ir su pozityviojo bei negatyviojo įvaizdžio sampratomis. Kalbant iš Brown ir Levinsono teorijos perspektyvos kilusių nemandagumo tyrinėjimų galima būtų teigti, kad atsiribojimas nuo oponento ir jo nepilnavertiškumo rodymas gali būti siejamas su negatyviojo adresato įvaizdžio samprata, o įsibrovimas į oponento erdvę gali būti siejamas su pozityviojo adresato įvaizdžio samprata.

Po lingvistinei pragmatikai priskirtinų nemandagumo teorijų prasidėjo vadinamasis diskursyvinis posūkis (angl. *discursive turn*). Diskursyvinei prieigai priskirtinos teorijos pasižymėjo pirmiausia dėmesiu ne paskiriems pasakymams ir koncentracija į kalbėtoją, tačiau socialinėms sąveikoms konkrečiuose kontekstuose, konkrečiose kultūrose. Diskursyvinę prieigą pasitelkę tyrėjai teikė pirmenybę kokybiniais turinio analizės metodams (Culpeper, Haugh 2018, 216) ir analizavo, kaip pati nemandagumo samprata atsiskleidžia konkreta diskurso dalyvių elgesyje. Kitaip sakant, iš kokių kalbėtojų rodomų požymių, kada, kaip galima suprasti, kad tiriamojo diskurso dalyvis, pavyzdžiui, išsizėdė. Šiai grupei priskirtinoms teorijoms būdingas tyrėjų siekis aprašyti, kaip nemandagumas reiškiasi įvairiuose socialiniuose kontekstuose, o ne kaip tinka į jau esamas nemandagumo teorijas.

Dėl tyrėjų noro išsiaiškinti, kada ir kaip reiškiasi nemandagumas diskurso dalyvių elgesyje, diskursyvinei bangai priskirtinų nemandagumo teorijų dėmesys daugiausiai buvo skiriamas ne kalbėtojui, o adresatui. Pavyzdžiui, aptardamas įvaizdžiui grėsmingus šnekos aktus, Spencer-Oatey teigė, jog įsakymai arba prašymai nebūtinai gali būti įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai (2008, 19). Šnekos aktus, atsižvelgdamas į jų skirtingą ilokucinę galią – trilypę kalbėjimo veiklos sandarą – lokuciją, ilokuciją, perlokuciją – aprašė Austinas dar 1975 metais. Johnas Searlas šnekos aktus suskirstė į grupes 1979 metais. Įsakymai ir prašymai Searlo yra priskiriami direktyvų grupei, o ši šnekos aktų grupė, pasak Brown ir Levinsono, yra įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai, nes kalbėtojas adresato ko nors prašydamas arba liepdamas atlikti demonstruoja savo galią, apriboja adresato laisves ir tokiu būdu žemina adresatą. Tačiau Spencer-Oatey teigia, jog esant tam tikroms aplinkybėms adresatas gali jaustis ne pažemintas, tačiau pagerbtas už jam parodytą kieno nors pasitikėjimą (Spencer-Oatey 2005, 336). Toks, pirmiausia į adresatą, jo patirtis, praktikuojamas socialines normas, kontekstą orientuotas

bandymas analizuoti nemandagumo apraiškas, rodo, kad vis daugiau dėmesio buvo skiriama realiai vartojamai žmonių kalbai tirti ir tai išanalizavus pateikti teorinius svarstymus.

Žinoma, toks dėmesys į tai, kaip adresatą paveikė šnekos aktas, kėlė nemenkų iššūkių šios, diskursyvinės bangos tyrėjams. Nėra lengva pateikti objektyvų sąvokos *nemandagumas* apibrėžimą, nes kiekvienas diskurso dalyvių nemandagų elgesį gali suprasti vis kitaip, priklausomai nuo savo kultūros bei konteksto, kuriame vyksta komunikacija. Be to, kai kurie kontekstai, pavyzdžiui, buvimas televizijos eteryje, ribotas kalbėjimo laikas, gali varžyti adresato reakcijas į tam tikrus pasakymus. Dėl šių priežasčių – kiekvieno žmogaus subjektyvaus vertinimo, kas yra nemandagu, ir dėl to, kad ne visuose kontekstuose dera atvirai išreikšti savo nepasitenkinimą – diskursyvine prieiga grįstiems nemandagumo tyrimams trūksta nuoseklumo, tvirto teorinio pagrindo (Culpeper, Haugh 2018, 216). Visgi turbūt galima teigti, kad diskursyviniai tyrimai išryškino mandagumo teorijos stipriąsias ir silpnąsias savybes, kurios plačiau aptariamos šio darbo 1.3.2. poskyryje.

Trečiai nemandagumo tyrimų bangai priskirtinos teorijos pasižymi tiek pirmajai, tiek antrajai nemandagumo tyrimų bangoms būdingais požymiais, t. y. tiek lingvistinės pragmatikos, tiek sociolingvistikos, psicholingvistikos ar diskurso analizės mokslams būdingais bruožais. Pirmu svarbiu veikalu, kurį galima priskirti šiai bangai, galima būtų laikyti Bousfieldo 2008 metais išleistą knygą, skirtą išsamiai nemandagumui aptarti (Culpeper, Hardaker 2017, 208). Šioje knygoje pirmą kartą yra susistemintai tiriamas ir aprašomas nemandagumas, žiūrima, kaip adresatai elgėsi įvertinę tam tikrą komunikuojamą tekstą kaip nemandagų (Bousfield 2008, 5).

Trečiai bangai priskirtiniems nemandagumo tyrinėjimams būdinga ne tik socialiniu ir pragmatiniu bei diskurso aspektais papildyta įvaizdžio samprata, bet ir socialinių normų, apgalvotumo (angl. *intentionality*) ir emocijų vaidmuo. Culpeperis šiuos dalykus, t. y. įvaizdį, socialines normas, apgalvotumą ir emocijas, laiko keturiomis pagrindinėmis nemandagumo dalimis (Culpeper 2012 21). Socialinės normos pačia bendriausia prasme yra toks elgesys, kokio yra tikimasi arba nesitikima iš asmens konkrečiame kontekste (ten pat, 39). Pavyzdžiui, šaukti, rékti mokytojai per pamoką yra laikoma nepriimtiniu, tačiau rékti sirgaliams per varžybas – tinkamu ir priimtiniu elgesiu. Apgalvotumu Culpeperis vadina tai, kas šnekos aktų teorijoje vadinama ilokucija, tai, ką norima pasakyti adresatui. Jei adresatas nesupranta jam norimos perduoti pasakymo reikšmės, t. y. jei neįvyksta perlukucija, šnekos aktas laikomas neįvykusiu. Taip pat ir netyčiniai įžeidimai, t. y. tokie, kurie buvo neteisingai suprasti adresato kaip įžeidūs, yra vadinami nepasisekusiū mandagumu (angl. *failed politeness*) (ten pat, 51).

Šiai, trečiajai bangai priskiriamos teorijos taip pat aptaria įvaizdį, strategijas, tačiau joms mažiau būdinga griežta, dvinarė kalbėtojo-adresato struktūra. Pavyzdžiui, Dobsas ir Blitvichas siūlo sąvokas *kalbėtojas* ir *adresatas* atitinkamai keisti į sąvokas *grėsmės įvaizdžiui iniciatorius* (angl. *face-threat initiator*) ir *grėsmės įvaizdžiui gavėjas* (angl. *face-threat recipient*) (Dobs, Blitvich 2013, 113). Tuos žmones, kuriems nebuvo adresuotas kalbėtojo pasakymas, tačiau kurie į tai kaip nors reaguoja, tyrėjai įvardijo *grėsmės įvaizdžiui liudininkais* (angl. *face-threat witness*), kurie yra taip pat svarbūs konteksto dalyviai, komunikacinės sąveikos dalis (ten pat). Debatų atveju grėsmės įvaizdžiui liudininkais yra salėje esantys žiūrovai. Šioje disertacijoje taikoma teorinei prieigai taip pat mažiau būdinga griežta dvinarė struktūra, be to, atsižvelgiama į tyrėjo ir į debatų dalyvių nemandagaus elgesio vertinimą, todėl ji priskirtina trečiajai nemandagumo tyrimų bangai.

Apskritai pasaulyje gyvai besireiškiantis nemandagumas yra tyrinėtas įvairiuose kontekstuose, pavyzdžiui, teisės, TV laidų (Garcia 2016, 137–138), tačiau tokie paskiri tyrimai tik iš dalies prisidėjo prie nemandagaus elgesio tyrimų. Tyrėjai, analizuojantys nemandagumą ne kaip vieno kokio nors diskurso bruožą, bet kaip bendrą reiškinių, būdingą įvairiems diskursams, nekreipė pakankamai dėmesio būtent į prieštaringos prigimtį diskursus, pavyzdžiui, į politinių TV debatų. Nemandagumas susijęs su neigiamai vertinamu elgesiu (Culpeper 2013, 5), o debatuose viešai neigiamai įvertintas politikų elgesys juos menkina, silpnina jų politinį įvaizdį. Nemandagumo analizė TV debatuose padėtų geriau suprasti ne tik nemandagumo procesą debatuose, bet ir išsiaiškinti, kaip suprantamas kompetentingo politiko įvaizdis tiriamame kontekste.

1.3.2. Daugiausiai diskutuoti (ne)mandagumo teorijos aspektai

Brown ir Levinsono mandagumo teorijos reikšmingumas yra pripažįstamas kaip neabejotinas kalbinio elgesio tyrinėjimuose, tačiau ši teorija buvo kritikuota dėl kelių dalykų: tarpkultūrinio aspekto stokos, dėl prielaidos, kad visi kalbėtojai racionaliai renkasi strategijas, dėl hipotezės, kad žmonės visada siekia bendradarbiauti ir dėl įvaizdžio dualumo. Be to, tiek ši mandagumo teorija, tiek pirmieji nemandagumo tyrinėjimai plačiai aptarinėjo įvairius teorinius aspektus, tačiau empirinių tyrimų daug nebuvo. Kitaip tariant, empirinę medžiagą buvo siekiama pateikti pagal jau esamą teoriją, o ne atvirkščiai – iš surinktos empirinės medžiagos sukurti teoriją. Paminėtina ir tai, kad empiriniai japonų, kinų kultūrų tyrimai (pvz., Tanaka, Spencer-Oatey, Cray 2008; Spencer-Oatey, Ng, Dong 2008; Gu 2011), kurie rėmėsi

Brown ir Levinsono mandagumo teorija, neatitiko teorinių minėtųjų autorių svarstymų. Tai įrodo, jog tokia mandagumo teorija negali visada būti universali, tikti skirtingoms pasaulio kultūroms.

Brown ir Levinsono įvaizdžio teorija taip pat buvo kritikuojama dėl per menko konteksto vaidmens, daugiakultūriškumo stokos, menko galios ir socialinio nuotolio vaidmens (Kienpointner 1997, 253). Kaip taikliai pažymi Manfredas Kienpointneris, nemandagūs yra ne patys pasakymai, o žmonės (ten pat, 255). Kadangi žmonės kalbiškai sąveikauja įvairiuose kontekstuose (kuriuos dažnai valdo tam tikros taisyklės), atlieka skirtingus socialinius vaidmenis (esama ir socialinės galios skirtumų) ir gali turėti skirtingas socialines patirtis, visa tai reikia įvertinti aptariant elgesį kaip labiau mandagų arba labiau nemandagų.

Įvaizdžio skirstymas į pozityvųjį ir negatyvųjį buvo smarkiai kritikuotas dėl *įvaizdžio dvinariškumo* (angl. *face dualism*) (O'Driscoll 1996, 2). Kitaip sakant, buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad įvaizdžio kūrimo procesui apibūdinti labiau tiktų ne pasirinkimo dvinariškumas, o laispsniškumas, t. y. ne tai, ar tam tikru pasakymu yra palaikomas pozityvusis ar negatyvusis adresato įvaizdis, tačiau kiek jis yra palaikomas – labai stipriai ar tik truputį. Vėliau ir Bousfieldas (2008, 36) tokį skirstymą apibūdino terminu *įvaizdžio dichotomija* (angl. *face dichotomy*) ir teigė, jog net ir tame pačiame pasakyme gali būti teigiamo ir neigiamo įvaizdžio elementų. Be to, tyrėjų teigimu, grėsmės įvaizdžiui gavėjas poliloge gali būti netiesioginis arba jų gali būti keli. Toks minėtų tyrėjų siūlymas rodo, kad į šnekos aktą imta žvelgti ne kaip į griežtą, būtinai dvinarę struktūrą, tačiau kaip į nuolat kintantį reiškinį, kuris yra kuriamas komunikuojant. Spencer-Oatey teigia, jog Brown ir Levinsono aptarta įvaizdžio samprata daugiausia dėmesio skiria vieno asmens (autoriai įsivaizduojamą šnekos akto dalyvį vadino *pavyzdiniu asmeniu* (angl. *Model Person*) ir jam priskyrė tas savybes, kuriomis, pasak tyrėjų, pasižymi visi žmonės) įvaizdžio analizei, tačiau tokia analizė, nors yra neabejotinai reikšminga, stokoja santykio ir bendruomeninių aspektų (Spencer-Oatey 2006, 646). Kitaip tariant, minėtos tyrėjos nuomone, Brown ir Levinsono naudotą įvaizdžio sampratą reikėtų papildyti tiek ryšių su kitais komunikacijos dalyviais komunikacijos proceso metu, tiek bendrų kultūrinių nuostatų aptarimu.

Siekdama šio tikslo, Spencer-Oatey pasiūlo komunikacijos valdymo modelį (angl. *rapport management theory*). Tokio modelio pagrindas – įvaizdžio valdymo (angl. *management of face*) ir asmens arba socialinių teisių valdymo (angl. *management of sociality rights*) analizė. Pagal šį modelį, įvaizdis siejamas su socialine verte, kurią komunikacijos akto dalyviai patys sau prisiskiria ir socialinė vertė gali būti apibūdinama kaip žmonių savivertė,

garbė, kompetencija. Socialinės teisės yra siejamos su asmeniniais arba buvimo grupės dalimi įsipareigojimais ir gali būti apibūdinamos kaip teisingumo jausmas, dėmesio rodymas (Spencer-Oatey 2002, 540). Taigi Spencer-Oatey įvaizdį aptarė kaip darinį, kuriam būdingos kelios, tarpusavyje susijusios savybės ir išskyrė šias įvaizdžio kategorijas:

1. Kokybės įvaizdžio (angl. *quality face*). Šis įvaizdis yra susijęs su mūsų kompetencijų, gebėjimų, išvaizdos ir pan. vertinimu. Tai yra savybės, kurias patys sau prisiskiriame ir manome, kad jas mums priskiria kiti, tad tai yra susiję su savuoju aš.
2. Socialinio tapatybės įvaizdžio (angl. *social identity face*). Šis įvaizdis yra susijęs su verte, kurią prisiskiriame sau kaip socialinį vaidmenį kaip grupės nariai, pavyzdžiui, grupės lyderis, vertinamas klientas ir pan., ir yra susijęs su asmens verte viešumoje.
3. Socialinių santykių įvaizdžio (angl. *relational face*). Socialinio tapatybės įvaizdis apibūdina asmens priklausymą tam tikrai socialinei grupei, o socialinių santykių įvaizdis apibūdina socialinį nuotolį tarp grupės narių ir būdus, kuriais santykis tarp tam tikros socialinės grupės narių yra palaikomas arba nepalaikomas (Spencer-Oatey 2002, 540).

Toks Spencer-Oatey sąvokos *įvaizdis* aptarimas rodo, viena vertus, Brown ir Levinsono vartotos sąvokos nepakankamumą, kita vertus, jos svarbą tiek mandagumo, tiek nemandagumo teorijoms kurti.

Taigi nors kritika Brown ir Levinsono įvaizdžio dvinariškumui buvo reiškama dar 1996 metais, tačiau vis tiek tokia, dvilype, įvaizdžio samprata grįsta mandagumo teorija buvo kartinis akmuo tiek mandagumo, tiek pirmiesiems nemandagumo tyrinėjimams.

1.4. Galia, įvaizdis ir intencijos (ne)mandagumo tyrimuose

Žmonių įvaizdžiai, įvaizdžio kūrimo procesas (angl. *face-work*) ir galia vaidina svarbų vaidmenį analizuojant nemandagumą. Įvaizdžio saugojimo teorijoje įvaizdis ir mandagumas yra glaudžiai susiję, tapę beveik sinonimais. Visgi tarp įvaizdžio ir (ne)mandagumo yra vienas esminis skirtumas – įvaizdis yra kažkas, ką žmonės turi, o (ne)mandagumas – kažkas, ką žmonės daro (O'Driscoll 2011, 19). Kitaip sakant, (ne)mandagumas susijęs su sąveika tarp žmonių, o įvaizdis – su sąveikautojais, t. y. žmonėmis.

Galia metaforiškai nemandagumo tyrėjo buvo pavadinta hidra, kuri dunkso virš gausybės įvairios mokslinės literatūros (Culpeper 2008, 18),

tačiau susipažinus su tyrėjų darbais iš (ne)mandagumo srities, tą patį galima pasakyti ir apie įvaizdį. Taigi galia ir įvaizdis mokslinėje literatūroje aptariami labai įvairiai, tačiau šiame darbe galia ir įvaizdis aptariami tiek, kiek tai aktualu tiriant nemandagų elgesį.

1.4.1. Galios vaidmuo ir politikų įvaizdis TV debatuose

Galios sąvoka, nors ir ne visada aiškiai apibrėžta, bet yra dažnai aptariama nemandagumo tyrimuose ir mokslininkai sutaria, kad diskurso dalyvių galia reiškiasi per nemandagumą konkrečiame kontekste (Schnurr, Marra, Holmes 2008, 214; Locher, Bousfield 2008, 8, Garcia-Pastor 2008; Craig, Tracy 2006; O'Grady 2014). Kitaip sakant, nemandagumas yra susijęs su galios demonstravimu konkrečiame kontekste.

Sąvoka *galia* pirmiausia yra siejama su kontrole, t. y. tuo, kas kitiems diskurso dalyviams apriboja veikimo laisvę (Dijk, 1993, 254). Pats tam tikrų veikimo laisvių apribojimas nėra nemandagumas, tam tikrais atvejais tai gali reikšti tiesiog nurodymą, būdą, kaip reikia elgtis tam tikrame kontekste – lankantis pas gydytoją, per paskaitą arba per politinius televizijos debatus. Šiuo požiūriu diskurso kontrolė jo dalyviams pasireiškia, pavyzdžiui, kasdienėmis (konkrečiame kontekste) tapusiomis kalbinėmis išraiškomis.

Galia yra dvejopa – galia, esanti diskurse, ir galia, esanti už diskurso ribų (Fairclough 2012; Culpeper 2008; Garcia-Pastor 2008). Įvairūs tyrėjai skirtingais terminais įvardijo šias 2 galios puses (Garcia-Pastor 2008), tačiau tokio, dvejopo skirstymo pagrindas tas pats – asmens galia, kurią jam suteikia statusas, diskursas, ir asmens galia, kurią jis įgauna per sąveiką su kitais. Galia, esanti diskurse, apibūdina galios demonstravimą per kalbinę veiklą konkrečiame kontekste, o už diskurso ribų esanti galia apibūdina galios santykius tarp socialinių vaidmenų. Politinių TV debatų atveju politikų socialinė galia, esanti už diskurso ribų, yra vienoda – visi jie yra politikai, dalyvaujantys politiniame gyvenime. Tačiau politikų galia, kalbiškai pasireiškianti debatuose ir dėl to kartais pavadinama interakcine galia, nėra statiška ir gali kisti per komunikaciją (Garcia-Pastor 2008). Kaip nurodo nemandagumo tyrėjai, būtent šis, diskurse pasireiškiantis galios rodymas, yra nemandagumo paskata, todėl tiriant nemandagumą svarbu atsižvelgti į galios apraiškas diskurse (Culpeper 2008, 42; Bousfield 2008, 128). Dažnai diskurso dalyvius demonstruoti interakcinę galią priverčia elgesio suvaržymas konteksto taisyklėmis (Locher 2004). TV debatų kontekstas pasižymi griežtomis dalyvių elgesio taisyklėmis, kurios plačiau aptiriamos kitame poskyryje.

Politikai per debatus siekia išsaugoti savo įvaizdžius. Įvaizdis – socialinė vertė, kurią žmogus prisiskiria sau – laikomas tiksliausiu rodikliu nemandagiam elgesiui analizuoti (Culpeper 2005; Bousfield 2006). Taip yra todėl, kad įvaizdis per interakciją nuolat kinta: jis gali būti prarastas, išlaikytas arba sustiprintas (Brown, Levinson 1987, 61). Galimą įvaizdžio kaitą rodo žmonių kuriami tekstai: jei menkinamai kalbama apie adresatą arba su jo aplinka susijusius dalykus, vadinasi, yra menkinamas ir jo įvaizdis. O menkinantis kito vaizdavimas laikoma nemandagaus elgesio apraiška (Culpeper 2005).

Paminėtina, kad asmens įvaizdžio samprata kaip kalbėtojo kuriama arba griunama adresato socialinė vertė buvo sukritikuota dėl to, jog ne visada diskurso dalyviai gali sąmoningai pasirinkti konkretų kalbinį elgesį, t. y. laikomą mandagiu arba laikomą nemandagiu, nes kartais konkretus kontekstas įpareigoja visus diskurso dalyvius laikytis tam tikrų kalbinio elgesio taisyklių (Diamond 1996; Mills 2003). Visgi tokia kritika nesulaukė palaikymo ir įvaizdis vaidina svarbų vaidmenį mandagumo ir nemandagumo tyrimuose. Šio darbo autorės nuomone, konteksto taisyklės ne paneigia įvaizdžio ir įvaizdžio kūrimo svarbą analizuojant nemandagumą, tačiau įpareigoja kruopščiai apgalvoti skirtingas prieigas prie nemandagumo konkrečiame kontekste. Taip pat verta paminėti, kad nors kontekstas ir įpareigoja, tačiau dalyviai vis tiek gali nesilaikyti tam tikrame kontekste priimtų elgesio (verbalinio ir neverbalinio) normų.

Adresato menkinimas atpažįstamas pirmiausia iš jo įvaizdį menkinančio turinio. Dėl įvaizdžio sąsajų su konkrečiomis vertybėmis arba savybėmis, analizuojant įvaizdžiui grėsmingus šnekos aktus, svarbu žinoti, kokio įvaizdžio siekia žmonės tam tikrose socialinėse situacijose. Tačiau kaip tyrėjams objektyviai apsibrėžti, kokio būtent įvaizdžio žmonės siekia konkrečiose situacijose ir kokį jį nori išlaikyti? Kokias vertybes sieja su savo siekiamu išlaikyti įvaizdžiu? Atsakyti į šiuos klausimus galima išsiaiškinus, kokios vertybės siejamos su tam tikru socialiniu vaidmeniu konkrečioje visuomenėje, kultūroje.

Lietuvos politikų elgesys yra apibrėžtas Lietuvos Respublikos valstybės politikų elgesio kodekso įstatymo 4-uju straipsniu¹¹. Pagal minėtąjį kodeksą, Lietuvos politikai privalo laikytis šių elgesio principų: pagarbos žmogui ir valstybei, teisingumo, sąžiningumo, skaidrumo ir viešumo, padarumo, pavyzdingumo, nesavanaudiškumo, nešališkumo, atsakomybės. Kitaip sakant, Lietuvos politikų įvaizdis susijęs su minėtomis vertybėmis, jų

¹¹ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.283041?jfwid=q8i88ltfl> (žiūrėta 2021 03 17).

politikai privalo laikytis, o rinkėjai – tikėtis tokio politikų elgesio. Bet koks tekstas, kuriuo teigiama, kad politikas nesielsia pagal įstatymu apibrėžtus elgesio principus, kenkia jo įvaizdžiui. T. y. jei pasakymo turinys neigiamai apibūdina adresatą ir daro blogą poveikį jo, kaip kompetentingo politiko įvaizdžiui, laikoma, kad tai buvo įvaizdžiui grėsmingas šnekos aktas.

1.4.2. Intencijų vaidmuo (ne)mandagiame šnekos akte

Kaip jau buvo minėta šio darbo 1.2.1 poskyryje, nemandagumas iš pragmatikos mokslo perspektyvų gali būti aptariamas labai įvairiai ir taip yra todėl, kad pats pragmatikos mokslas yra sociologijos, psichologijos, filosofijos mokslų sankirtoje, negana to, plėtotas pagal skirtingas tradicijas. XX a. kalbos filosofų – struktūralistų – įtaka atsispindi įvaizdžio saugojimo (Brown, Levinson 1987) ir šnekos aktų (Searle 1979) teorijose, kai siekiama susieti pasakymo formą su funkcija. Kadangi pirmieji nemandagumo tyrimai kilo iš pragmatinių mandagumo tyrimų, šis, formos ir funkcijos siejimo aspektas, išliko ir nemandagumo tyrimuose. Todėl, siekiant išsamiau suprasti nemandagų šnekos aktą, svarbu trumpai apžvelgti šnekos akto sampratos raidą, o šnekos aktų įgyvendinime svarbų vaidmenį vaidina kalbėtojo intencijos ir tai, ar jos yra atpažįstamos.

Johno Austino kalbos filosofija (1955) neabejotinai buvo stiprus postūmis pasakymų, taigi ir lingvistinės pragmatikos srities, teorizavimo link. Pasirinktas daiktavardis *teorizavimo*, o ne, pavyzdžiui, *tyrimų* todėl, kad kalbos filosofo J. L. Austino teoriniams svarstymams, pirmiausia, įtaką darė kitų filosofų mintys (pvz., Kanto, Platono, J. C. Wilsono ir kitų), susijusios su tiesos reprezentacija žmonių vartojamoje kalboje. Austino pateikiamos išvados yra be galo svarbios, tuo metu naujos, tačiau toliau aptariant šnekos aktus (kurie kilo iš Austino svarstymų) ir žmonių realią kalbėseną svarbu turėti omenyje, kad pradinė teorija nebuvo grįsta jokiais nuodugniais empiriniais tyrimais. Pirmiausia buvo atkreiptas dėmesys į tai, jog ne visi pasakymai, atrodantys kaip teiginiai, iš tiesų teigia ką nors: kai kuriais teiginiais reiškiamos emocijos, kai kuriais siekiama paveikti adresatą ir pan. Pavyzdžiui, pasakymas *Vilniaus senamiestis yra įtrauktas į UNESCO saugomų objektų sąrašą* gali būti suprantas tiek kaip pasakymas, konstatuojantis objektyvų realybės faktą, tiek kaip raginimas turistams ši senamiestį aplankyti. Pirmu atveju, t. y. jei pasakymas suprantamas kaip fakto konstatavimas, tai neskatina adresato veikti, o jį informuoja. Antru atveju, t. y. kai pasakymas suprantamas kaip raginimas, adresatas skatinamas veikti –

aplankyti Vilniaus senamiestį. Tai, kaip teiginys bus suprastas, priklauso nuo išorinių aplinkybių, t. y. konteksto, adresato lūkesčių.

J. L. Austinas taip pat teigė, jog pasakymų sudedamosios dalys yra šios:

- lokucija, t. y. pats sakymo veiksmas,
- ilokucija, t. y. kokio tikslo buvo siekiama ištartu pasakymu,
- perlokucija, t. y. koks tikslas ištartu pasakymu buvo pasiektas (Austin, 109–110).

Kitaip tariant, lokucija ir ilokucija yra susijusi su kalbėtoju, o perlokucija – su adresatu. Toks, trinaris pasakymų skirstymas ir terminai jiems apibūdinti pakankamai gerai prigijo su lingvistine pragmatika susijusiuose tyrimuose.

Austinas taip pat atskyrė tuos pasakymus, kuriuos ištarus atliekamas koks nors veiksmas arba bent veiksmo dalis (pavyzdžiui, įsipareigojimo, atsiprašymo, įsakymo ir pan.), ir šiuos pasakymus pavadino performatyvais (Austin 1955, 53). Kai kurie performatyvūs pasakymai turi vadinamuosius performatyviuosius veiksmožodžius. Tokius veiksmožodžius, kuriais yra įvardijamas konkretus veiksmas, Austinas pavadino eksPLICITINIAIS performatyvais. Pažymėtina, kad nemandagūs šnekos aktai neturi savo performatyviojo veiksmožodžio, kuriais atliekami įvairūs veiksmi: linkėjimo, pažadėjimo ir pan.

Vėliau Austino performatyvų teorija susilaukė kritikos dėl aiškios skirties, kas yra performatyvai ir kas nėra performatyvai, nebuvimo (Navaro-Reyes 2010, 149). Vienus performatyvus, ištartus nesėkmingomis sąlygomis (t. y. esant netinkamoms išorės aplinkybėms (angl. *misfires*) arba veiksmams neatitinkant žodžių (angl. *abuses*), Austinas laiko performatyvais, kitų – ne.

Taip pat pasakytina, jog intencijos (nors ir ne visada lengva tyrėjui objektyviai jas nusakyti), tiksliau sakymo ilokucinė galia tapo pagrindiniu kriterijumi pasakymus skirstant į performatyvus ir šnekos aktus. Austino trilypę kalbėjimo veiklos sandarą (t. y. lokuciją, ilokuciją ir perlokuciją) vėliau papildė Johnas Searlas (1979). Tai, ką Austinas įvardijo performatyviais pasakymais, Johnas Searlas pavadino šnekos aktais. Šnekos aktai Searlo išplėtotoje šnekos aktų teorijoje yra tokie pasakymai, kuriais atliekamas koks nors veiksmas – pasižadėjimo, liepimo ir pan.

Tai, kad kiekvienas pasakymas yra ištariamas, kad konkrečiu pasakymu yra siekiama kokio nors tikslo ir kad jis turi poveikį adresatui, atrodo labai logiška ir aišku. Daugiau neaiškumų kyla, kai tyrėjas, žvelgdamas iš šalies, bando nustatyti, kartais nuspėti, kokias intencijas gali turėti

kalbantysis, ar jų būta nuoširdžių. Būtent diskusijos apie intencijų ir tinkamų aplinkybių sampratą paskatino tyrėjus ne kartą iš naujo aptarti tiek Austino performatyvių pasakymų, tiek Searlo šnekos aktų skirstymą. Pavyzdžiui, tyrėjai Bachas ir Harnishas, išanalizavę Austino bei Searlo svarstymus apie performatyvius pasakymus bei šnekos aktus, pasiūlė savo šnekos aktų grupes¹² ir jas aiškiai apibrėžė, o apibrėžimuose aiškiai nusakė ir intencijų vaidmenį per šnekos aktą. Pavyzdžiui, pristatydami konstatyvus, tyrėjai teigia, kad konstatyvai išreiškia kalbėtojo įsitikinimus ir jo intencijas arba troškimą, kad klausytojas įgytų tokius pačius arba panašius įsitikinimus, kokius turi kalbėtojas. Pristatydami kitą šnekos aktų grupę, kurią pavadino pripažinimais (angl. *acknowledgments*), tyrėjai teigia, kad šiai šnekos aktų grupei priklauso tokie pasakymai, kurie išreiškia jausmus klausytojui arba tais atvejais, kai pasakymas yra formalus, išreiškia kalbėtojo intenciją, kad būtų patenkinti socialiniai lūkesčiai tam tikrame kontekste (Bach, Harnish 1979, 41).

Apskritai, būta bandymų visas šnekos aktų teorijas suskirstyti į vidines (angl. *internalist*) ir išorines (angl. *externalist*) atsižvelgiant į tai, ar pagrindinį vaidmenį šnekos akte atlieka kalbėtojo ir klausytojo vidinės būsenos (teorijos, įkvėptos Grice'o bendradarbiavimo principo), ar kalbėtoją ir klausytoją supantis išorinis pasaulis (teorijos, įkvėptos Austino) (Jesus Navarro-Reyes 2010, 146). Pavyzdžiui, tai, kad Austinas skiria didelį dėmesį išorinėms aplinkybėms (tinkama aplinka, tinkamas kalbėtojas, tinkamas laikas), rodo, kad jo teoriniai svarstymai yra priskirtini labiau išorinėms šnekos aktų teorijoms. Tos teorijos, kurios dėmesį kreipia į bendradarbiavimo principo laikymąsi, diskurso dalyvių bendrą turimą informaciją apie tinkamą kalbinį elgesį konkrečiame kontekste ir pan., priskirtinos labiau vidinių šnekos teorijų grupei.

Tai, kad nėra lengva vienareikšmiškai priskirti vienai ar kitai grupei šnekos aktų teorijas, t. y. pasakyti, ar svaresnį vaidmenį jose vaidina diskurso dalyvių nuostatos, lūkesčiai ir intencijos, ar išoriniai dalykai – kontekstas, kalbėtojo kompetencijos, laikas, pripažįsta ir patys tyrėjai (Jesus Navarro-Reyes 2010, 146). Tyrėjų svarstymai apie šnekos aktus galbūt rodo ir tai, kad pasakymas tik savo forma, t. y. kalbine išraiška, nebūtinai atlieka norimą funkciją, t. y. įgyvendina norimą tikslą. Kalbėtojo tikslo įgyvendinimui svarbų vaidmenį vaidina ir kontekstas, kuris plačiau aptarimas kitame poskyryje.

¹² Bachas ir Harnishas (1979) siūlo skirti tokias šnekos aktų grupes: efektyvus, verdiktyvus, konstatyvus, direktyvus, komisyvus ir pripažinimus.

1.5. Konteksto vaidmuo ir (ne)mandagumo raiška

Kontekstas, kuriame vyksta komunikacija, vaidina svarbų vaidmenį pragmatikos moksle apskritai (House 2018, 143) ir laikomas esminiu dalyku vertinant kalbinį elgesį (Diamond 1996, 81; Culpeper 2017, 214). Tyrėjų jau yra atrasta, kad kontekstas vaidina itin svarbų vaidmenį vertinant žmonių elgesį ir kad vienos nemandagumo strategijos yra mažiau paveikiamos konteksto, o kitos – labiau (Culpeper 2003, 2016). Taigi iš atskirų pasakymų negalima spręsti apie pasakymo mandagumą arba nemandagumą – tam būtinas kontekstas.

Mokslinėje literatūroje būta svarstymų, ar adresato įvaizdžio menkinimą galima laikyti nemandagumu tuose kontekstuose, kuriems būdingas kito asmens menkinimas, pavyzdžiui, karinėse pratybose, humoristinėse TV laidose, politiniuose debatuose ir pan. (pvz., Bousfield 2008; Kerbrat-Orecchioni, 2013; Culpeper, Hardaker, 2017). Visgi tyrėjai, atsižvelgdami į tai, kad adresatų įvaizdžius menkinantys pasakymai sukelia neigiamus jausmus ir diskurso dalyviai turi laikytis konteksto taisyklių teigia, jog prieštaringi kontekstai neneutralizuoja nemandagumo nepaisant to, kad įvaizdžio menkinimo tuose kontekstuose yra tikimasi (Culpeper, Hardaker 2017; Garcia, 2014; Blitvich 2010; Bousfield 2008). Tokį pat požiūrį remia ir Richardo Wattso pristatytos tarpasmeninės veiklos (angl. *relational work*) ir žymėtumo (angl. *markedness*) sampratos, kai tarpasmenine veikla vadinamas nuolatinis procesas, per kurį kuriamas diskurso dalyvių įvaizdis, o žymėtumu vadinamas toks kalbėtojo elgesys, į kurį adresatas atkreipia dėmesį. Taip pat žymėtumas siejamas su tinkamumu – jei diskurso dalyvio elgesys yra suprastas kaip netinkamas, jis laikomas neigiamai žymėtu (Watts, 2005, Locher, Watts, 2008).

Kalbinio elgesio pasirinkimas atsižvelgiant į kontekstą – vienas iš aspektų, dominančių sociolingvistus (Mills 2017). Kaip jau buvo minėta anksčiau, tam tikras kontekstas gali daryti įtaką kalbinio elgesio, tam tikros gramatinės formos, pasirinkimui. Pavyzdžiui, per teismo posėdį itin svarbūs yra socialiniai vaidmenys ir tai atspindi teismo proceso dalyvių kalbinėje išraiškoje, pavyzdžiui, kreipiniuose (Holmes 2001, 235). Vieno nemandagaus kalbinio elgesio išraiškos formų – įžeidimų – atveju tas pats pasakymas skirtinguose kontekstuose gali būti suprastas įvairiai: kaip įžeidžiantis arba kaip neįžeidžiantis. Kitaip tariant, tik konkrečiame kontekste konkretūs tekstai įgauna konkrečias reikšmes ir būtent todėl negalima atsieti teksto nuo konteksto: pavyzdžiui, pasakymas *Jums, panele, labai patarčiau pasilaikyti dietos* gali būti adresato interpretuotas kaip įžeidus, jei bus ištartas viename

kontekste (pavyzdžiui, per pasimatymą), ir kaip geranoriškas patarimas kitame kontekste (pavyzdžiui, apsilankius pas gydytoją).

Aptariant politinio konteksto specifiką paminėtina tai, kad šis yra institucinės prigimties, t. y. toks kontekstas, kuris duoda dalyviams paskatą atstovauti visuomenei bei suteikia šiems galią daryti įtaką bendram visuomenės interesui (Fairclough, ir Fairclough 2012, 18). Kaip galima suprasti iš institucionalizuoto konteksto apibrėžties, tokio konteksto pavyzdžiai galėtų būti tiek Seimo posėdžiai, tiek diskusijos internete, kur piliečiai, kaip tam tikros socialinės grupės atstovai, gali reikšti savo nuomonę. Svarbu pabrėžti tai, kad tiek diskurso autoriai, tiek tekstai, tiek kontekstas sudaro darnią visumą ir tik atsižvelgus į visus tris diskursą galima vadinti politiniu arba ne politiniu. Pavyzdžiui, apklausa gali vykti tiek Seime, tiek teisme, tiek mokyklose ir tik pagal kontekstą bus galima diskursą priskirti politiniam ar, pavyzdžiui, teismui.

Fernandezas Garcia, tyręs nemandagumo apraiškas Ispanijos politiniuose debatuose, teigia, jog debatų dalyvių tikslas yra ne siekti sutarimo, o siekis pranokti varžovą, pasirodyti geriau žiūrovų akyse (Garcia 2014, 66). Panašiai teigia ir Garcia-Pastor, kuri politiniams debatams pritaiko „nulinės sumos lošimo“ (angl. *zero-sum game*) metaforą (Garcia-Pastor 2008, 104)¹³. Tokia metafora minėta tyrėja iliustruoja santykį tarp įtikinimo galios, būdingos politiniams debatams ir siekio sumenkinti adresatą. Santykis tarp debatų dalyvių savo galios demonstravimo ir kito įvaizdžio menkinimo toks, kad kalbėtojas siekia įtvirtinti savo galią menkindamas oponento įvaizdį – ku labiau kalbėtojai pavyksta įtvirtinti savo galią, tuo labiau nukenčia oponento įvaizdis. Siekdamas sumenkinti kito įvaizdį ir įtvirtinti savo galią, kalbėtojas įvairiais būdais kritikuoja, nesutinka, priešinasi oponento idėjoms, pasiūlymams, sprendimams. Tokias situacijas, kuriose tikimasi etiketo laikymosi, bet kalbėtojas adresato atžvilgiu yra nusiteikęs nedraugiškai, todėl elgiasi nemandagiai, adresatą menkina, lietuvių etiketo tyrėja pavadino antietiketinėmis (Čepaitienė 2007, 231). Politinius TV debatus dėl griežtų konteksto taisyklių ir dėl dalyvių siekio sumenkinti vienas kitą taip pat galima laikyti antietiketiniu kontekstu. Dėl tokios, t. y. ne bendradarbiavimą, o varžymąsi skatinančios debatų prigimties, tikėtina, įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai bus dažnas reiškinys politiniuose debatuose.

¹³ Nulinės sumos lošimas (angl. *zero-sum game*) – žaidimų teorijoje pradėta vartoti sąvoka, kurią įvedė Johnas von Neumannas XX a. pradžioje. Sąvoka apibūdina tokį lošimą, kuriame dalyvauja du lošėjai su vienodai priešingais išlošiais. Tai yra, laimėtojas laimi tik tai, ką pralaimėtojas pralošia (Venslauskaitė 2000).

Turint galvoje politinių televizijos debatų konteksto specifiką, t. y. tai, kad šio diskurso dalyviai siekia, viena vertus, sumenkinti savo oponentus, kita vertus, pademonstruoti savo kaip politikų profesionalumą, tikėtina, jog tiesiogiai reiškiamo nemandagumo (pavyzdžiui, keiksmažodžių, tabu žodžių) būti neturėtų. Taip pat vargu, ar yra tikimasi, jog debatų dalyviai staiga vienas kitam imtų pataikauti, pradėtų vienas kitą nuoširdžiai girti, kad į visa tai reikėtų taip pat mandagiai atsakyti. Dėl to manoma, jog tiriamame diskurse turėtų vyrauti strategijos, priskirtinos pozityviajam nemandagumui, negatyviajam nemandagumui ir užuolankomis reiškiamam nemandagumui.

Seimo posėdis taip pat priskirtinas prie politinio diskurso, tačiau paminėtini keli politinių televizijos debatų ir Seimo posėdžio konteksto skirtumai. Pirmiausia, minėtos laidos yra filmuojamos ir rodomos plačiai visuomenei. Šių laidų dalyviai, įvertindami žiniasklaidos kaip tarpininko tarp adresanto ir adresato svarbą, suvokia, kad per aptariamas laidas yra labai svarbu išsaugoti savo gerą įvaizdį visuomenės akyse – juk tiriamų laidų dalyviai yra viešieji asmenys, todėl jiems svarbu išlaikyti gerą reputaciją, o šiam tikslui pasiekti pasitelkiamas tam tikras kalbinis elgesys. Dėl šios priežasties aptariamų laidų dalyviai, vos pajutę grėsmę savo įvaizdžiui, pasirenka nemandagų kalbinį elgesį, kad galėtų savo įvaizdį išsaugoti.

Kadangi ir Seimo posėdžių, ir TV debatų kontekstai turi nustatytas kalbinio elgesio taisykles, galima spėti, jog dalyviai turėtų nesąmoningai ir priverstinai rinktis tam tikrą kalbinę raišką, būdingą šiems kontekstams, t. y. mandagią raišką.

1.5.1. Politinių televizijos debatų kontekstas

Politinio diskurso sąvoka yra labai plati ir kebli, nes nėra lengva vienareikšmiškai ją apibrėžti. Teun'as A. van Dijk'as (2015) teigia, jog politinis diskursas atpažįstamas iš veikėjų. Tačiau ką mes įvardijame politinio diskurso veikėjais? Išties aptariamo diskurso dalyviais gali būti tiek patys politikai, t. y. asmenys, kurie yra išrenkami ar paskiriami politikais ir už šį darbą jie gauna užmokestį, tiek dalyvaujantieji politiniame gyvenime: pavyzdžiui, piliečiai, einantys balsuoti, grupuotės, protestuojančios prieš vienokį ar kitokį politikų priimtą sprendimą, įvairių demonstracijų dalyviai ir pan. Tačiau jei politinį diskursą bandytume apibrėžti ne pagal jo dalyvius, o pagal veiksmus, atliekamus arba siekiamus atlikti politiniu tekstu, kuris gali būti tiek sakytinis, tiek rašytinis, matytume, kad aptariamoji sąvoka būtų labai stipriai praplėsta. Mat tekstų, turinčių politines funkcijas ir implikacijas, esti įvairiuose kontekstuose: susitikimai, Seimo posėdžiai, rinkiminės

kompanijos, demonstracijos, protestai, švietimo politika, sveikatos politika. Kitaip tariant, politinis diskursas privalo būti APIE politiką. Ir nesvarbu, apie kurią būtent politikos sričių (politines sistemas, vertybes, veikėjus ar kt.) bus kalbama, nesvarbu, ar bus pasisakoma už ar prieš, svarbiausia, kad kalbamasis dalykas būtų susijęs su plačiu sąvokos *politika* reikšmių lauku.

Vienas jėgos įgalinimo būdų yra konteksto kontrolė (Dijk 2008). Tai, kokie procesai daro įtaką diskurso dalyvių elgsenai, laikomai tinkama ir priimtina, tyrė Antonio Reyes (Reyes 2011, 782). Tuos procesus, savotiškas tam tikro elgesio modeliavimo kategorijas įtvirtinant tam tikrą elgesį politiniame disкурse tyrėjas įvardijo legitimizacijos (angl. *legitimization*) sąvoka. Svarbu pabrėžti, kad tyrėjui rūpėjo santykis tarp politinio diskurso bei įvairių tame disкурse besireiškiančių socialinių praktikų ir jis kritinės disкурso analizės metodu tyrė kalbinius būdus, kuriais legitimizacija (tam tikro elgesio įteisinimas tam tikrame disкурse) yra kuriama politiniame disкурse¹⁴.

Diskurso kontrolę Dijkas vadina kontekstine, sąveikos, organizacine ir priskiria makro- lygmeniui bei išskiria kitą – mikro- lygmens – diskurso kontrolę arba jos varžymą. Mikro lygmenyje komunikacija vyksta laisviau (palyginus komunikaciją apibrėžiančias taisykles makro lygmenyje), tad mikro lygmenyje gali pasitaikyti diskurso dalyvių galios demonstravimo apraiškų, kurios atpažįstamos iš balso intonacijos, sintaksės, retorinių figūrų, semantinių struktūrų, kitų diskurso dalyvių pertraukimo ir pan. (Dijk 1993, 261). Tad mikro lygmeniu diskursas yra kontroliuojamas pačių diskurso dalyvių konkrečiame kontekste, o kontekstas yra kontroliuojamas makro lygmeniu tam tikrų institucijų, šio tyrimo atveju – televizijos, kuri nustato griežtas taisykles debatams. Diskurso kontrolės mikro ir makro lygmenyse samprata yra iš dalies panaši į galios rodymo disкурse ir už disкурso ribų sampratą, kuri buvo aptarta ankstesniame poskyryje. T. y. diskursą mikro lygmeniu žmonės kontroliuoja rodydami savo galią disкурso viduje (t. y. interakcinę galią), o disкурso kontrolė makro lygmenyje labiau priklauso nuo galios, kuri tam tikroje visuomenėje priskirta skirtingiems socialiniams vaidmenims, ir nuo konteksto taisyklių.

Diskursas suvokiamas kaip tai, kas, viena vertus, daro įtaką disкурso dalyvių kuriamiems tekstams, kita vertus, patys disкурso dalyviai turi galimybę ir atsakomybę keisti disкурso struktūrą, taisykles. Ar kinta, kaip kinta, kodėl kinta struktūra, atskleidžia tame disкурse sukurtų tekstų sociolingvistinė ir lingvistinės pragmatikos analizės. Sociolingvistinė

¹⁴ Plačiau apie legitimizacijos procesus politiniame disкурse – Reyes 2011. Strategies of legitimization in political discourse: from words to actions. *Discourse and society* 22(6), 781–807.

pasakymų analizė padeda geriau suprasti socialiai žymėtus pasakymus, tiriamojo diskurso dalyvių galios demonstravimą, taigi ir diskurso dalyvių santykių kaitą tiriamojo diskurso metu. Galios santykiai atsiskleidžia iš dalyvių kuriamų tekstų – arba diskurso dalyviai palaiko tinkamą distanciją su kitais diskurso dalyviais, arba ne. Deramos distancijos nesilaikymas, kaip buvo minėta anksčiau, yra laikomas neetišku, nemandagiu elgesiu. Tiriamojo diskurso dalyviai yra politikai, absoliuti dauguma – Seimo nariai, dalyvaujantys politiniame Lietuvos gyvenime, jų socialinis statusas yra panašus, tad ir galios santykiai turėtų būti apylygiai, o tai turėtų atsispindėti ir jų kuriamuose tekstuose. Pragmatinė pasakymų analizė padeda suprasti, kodėl tam tikra diskurso atkarpa gali būti suprantama kaip nemandagi.

Šio tyrimo atveju kontekstas yra politiniai televizijos debatai, kurie yra organizuojami pagal tam tikras taisykles ir kurių debatų dalyviai privalo laikytis – kalbėti tik per jiems skirtą laiką, vedėjui leidus ir, pageidautina, į temą. Toks, griežtai struktūruotas politinių debatų kontekstas, kontroliuoja jame dalyvaujančių dalyvių kalbinį elgesį.

Prieš pradedant plačiau aptarti debatų kaip žodinės veiklos ir politinių televizijos debatų specifiką verta paminėti, kad televizijos debatams būdinga tai, kad per juos kontekstinis laidos dalyvių įvaizdis yra eksplisitiškai pristatomas laidos vedėjo (De Cock 2014, 257). Tai yra būdinga ne tik politiniams, bet ir kitiems debatams, vykstantiems televizijoje. Prieš pradedant debatuoti, vedėjas pristato laidos dalyvius pasakydamas ir jų tam tikrą socialinį vaidmenį. Politinių televizijos debatų prieš rinkimus į Seimą atveju, dalyviai buvo pristatyti kaip politinių partijų arba frakcijų, dalyvaujančių vyksiančiuose Seimo rinkimuose, nariai.

Debatai Lietuvių kalbos žodyne aiškinami kaip *ginčai*, *svarstymas* (LKŽ). Iš tokio aiškinimo matyti, kad debatai yra priskiriami prie prieštaringos prigimties kontekstų, t. y. tokių, kuriuose pateikiama visuomenėje prieštaringai vertinama tema ir debatų dalyviai per debatus pateikia argumentus už ir prieš. Pagal antikinę tradiciją argumentuoti galima remiantis *logos* (argumentais), *pathos* (klausytojų jausmais) ir *ethos* (kalbėtojo turimu įvaizdžiu). Tačiau tuomet ir oratorystės bei viešo kalbėjimo tradicijos buvo kitos.

Žiniasklaidos priemonės, ypač radijas ir televizija, įvairiems asmenims suteikė galimybę kalbėti didelėms auditorijoms – klausytojams esantiems studijoje ir debatus sekantiems per įvairias žiniasklaidos priemones žiūrovams. Per televizijos debatus politikai taip pat kalba visuomenei, o debatų laidos yra viešos ir pasiekiamos plačiai visuomenei, tad šia prasme kalbėtojus galima pavadinti oratoriais. Tačiau kalbėtojų, dalyvaujančių politiniuose televizijos debatuose, argumentuojama siekiant įtvirtinti savęs

kaip patikimo, profesionalaus politiko įvaizdį. Siekiant įtvirtinti tokį įvaizdį neretai pasitaiko ir nemandagumo apraiškų, kurias ir siekiama išsamiai aptarti šiame tyrime.

Tokios diskusijų laidos pasižymi ne debatų dalyvių noru tobulėti ir mokytis argumentuotai reikšti savo nuomonę, bet teatrališkumu. Tai pagrindžia ir Luras Bielinis, kuris kalbėdamas apie politiką žiniasklaidoje apskritai (pats autorius šį reiškinį vadina *politikos mediatizacija*) teigia, jog *politikos transliavimas televizijoje <...> tampa įvaizdžių spektakliu* (Bielinis, 2005, 88), t. y. informacija ne objektyviai perteikiama žiūrovams, bet ji tampa savotišku įrankiu naujam įvaizdžiui kurti, visuomenės nuomonei sudaryti. Taigi ir per šiame tyrime aptariamus politinius debatus politikai, pateikdami savo nuomonę, tuo pačiu kuria ne tik savo, bet ir kitų politikų įvaizdį.

Apskritai esama kelių debatų tipų:

- *vienas prieš visus*: svečias atsako į keleto žurnalistų klausimus,
- *visi prieš vieną*: laidos vedėjas turi atremti visų laidos svečių argumentus,
- *visi prieš visus*: kalba visi,
- *dvikova su arbitru*: kiekvienam laidos dalyviui skiriama vienodai laiko,
- *vienas prieš vieną*: atliekamas vadinamasis portretinis interviu, t. y. toks, kuriuo siekiama atskleisti pašnekovą,
- *už užuolaidos*: debatai vyksta kaip žaidimas ir reikia atspėti, su kuo vyksta pokalbis (Pečiulis 2002, 99).

Politinius televizijos debatus prieš rinkimus į 2016-ųjų metų Seimą galima priskirti *visi prieš visus* ir *dvikovos su arbitru* kategorijoms todėl, kad kalba visi laidos dalyviai, t. y. visi politikai ir jiems kalbėti skiriama vienodai laiko.

1.5.2. Šnekos aktų raiška

Kaip minėta 1.3.1. poskyryje, šnekos aktai yra tokie pasakymai, kuriais atliekamas koks nors veiksmas. Tokie pasakymai, kuriais atliekamas kito įvaizdžio menkinimo veiksmas, yra vadinami nemandagiais šnekos aktais. Šnekos aktai, kaip ir visi kalbėtojų kuriami tekstai, yra reiškiama verbališkai arba/ir neverbališkai. Verbalika vadinama žodinė pasakymo išraiška (t. y. kas sakoma), o neverbalika – visa, kas yra už žodinės išraiškos ribų (t. y. kaip sakoma).

Neverbalinė raiška analizuojant nemandagumą svarbi dėl 2 priežasčių: pirmiausia, nežodinė reakciją į diskurse besireiškiančią elgesį kyla spontaniškai (DePaulo 1992, 207), todėl gali padėti nustatyti nemandagumo atkarpas. Kitaip sakant, kylančios nežodinės reakcijos gali būti žymėtumo (angl. *markedness*) apraiškos (plačiau žymėtumo samprata aptarta šio darbo 1.5 poskyryje). Be to, nežodiškai perduodama informacija ne tik lydi kalbėtojo žodžiu perduodamą žinutę, bet yra susijusi su emocijomis ir kartu su sakomu tekstu sudaro vientisą bei reikšmingą komunikuojamo teksto atkarpą (DePaulo 1992, 205; Carlin 2000, 174; Pereira 2018, 164). Vadinas, neverbalika yra svarbi komunikuojamo teksto dalis.

Neverbalinę raišką nagrinėjančioje mokslinėje literatūroje (pvz., DePaulo 1992; Culpeper 2001; Ekman 2003; Pereira 2018) išryškėja 2 nežodinės raiškos grupės: su prozodija susiję elementai (pavyzdžiui, balso tembras, kalbėjimo greitis ir pan.) ir su kūno padėtimi susiję elementai (pavyzdžiui, veido išraiška, gestai, kūno padėtis). Primintina, kad šis tyrimas yra labiau iš pragmatikos srities, kai gilinamasi į kontekstinius veiksmus nemandagaus pasakymo reikšmės perdavimui, o ne, pavyzdžiui, iš psichologijos srities, kai analizuojama emocijų ir žmogaus fiziologijos sąsaja, jų kilmė ir pan. Taip pat šiuo tyrimu nesiekama ištirti įtaigos kalbėsenos ypatumų. Dėl šių priežasčių neverbaliniai elementai pasitelkiami siekiant iliustruoti tam tikrų pasakymų sukeltas reakcijas ir parodyti neverbalikos reikšmę menkinantiems pasakymams, o ne norint detaliai išanalizuoti visą neverbalinį politikų elgesį per debatus.

Aptariant emocijų reiškimą debatuose primintina, kad politiniai TV debatai nėra tas kontekstas, kur politikai gali laisvai reikšti savo emocijas ir kalbėti bet ką. Kitaip sakant, politikai TV debatuose, tikėtina, laikysis elgesio principų, nurodytų Politikų elgesio kodekse, t. y. rodys pagarbą ir pavyzdinę elgesį ir laikysis debatų konteksto taisyklių, t. y. kalbės tik vedėjui davus ženklą ir niekaip netrikdys debatų eigos (pavyzdžiui, nerėks, neplos, staiga nepradės kaip nors netikėtai elgtis). Paminėtina ir tai, kad neigiamos emocijos, reiškiamos neverbališkai, yra sunkiau interpretuojamos negu teigiamos emocijos (DePaulo 1992, 209). Šioje disertacijoje siekiama neverbalinę kalbą interpretuoti kuo objektyviau, todėl labiau kreipiamas dėmesys į tokias jos apraiškas, kurių reikšmė yra akivaizdi ir nedviprasmiška (pavyzdžiui, mostas ranka, išreiškiantis kreipimąsi, linksėjimas galva, išreiškiantis pritarimą, balso kėlimas, išreiškiantis susierzinimą) ir kurios yra nemandagumo proceso dalis.

Verbališkai šnekos aktai gali būti reiškiama tiesiogiai arba netiesiogiai. Tiesiogiai reiškiama šnekos aktams būdinga tai, kad kalbėtojo norimas atlikti veiksmas (pavyzdžiui, paprašyti, padėkoti) sutampa su žodine

išraiška, o netiesiogiai reiškiami šnekos aktai neturi tiesioginio ryšio tarp raiškos ir atliekamos funkcijos (Searle 1979).

Įvaizdį menkinančių šnekos aktų funkcija yra menkinti, neigiamai kalbėti apie adresatą. Kitą menkinanti reikšmė slypi pirmiausia pasakymo reikšmėje, jo turinyje (kitai, nei pavyzdžiui, liepimo veiksmą rodo liepiamoji nuosaka). Kitaip sakant, kitą menkinantis šnekos aktas, skirtingai, negu, pavyzdžiui, prašymo šnekos aktas, neturi savo performatyviojo veiksmazodžio. Pavyzdžiui, nesakoma *aš tave sumenkinu sakydamas, kad...* Todėl tokie pasakymai, kurių lokucija ir ilokucija sutampa, kuriais nedviprasmiškai neigiamai kalbama apie oponentą, laikomi tiesioginiais įvaizdžiui grėsmingais šnekos aktais. Pavyzdžiui, pasakymai *Nemeluokite!; Jūs meluojate Lietuvos žmonėms; Baikite meluoti Lietuvos žmonėms! ir Gal baigsite meluoti Lietuvos žmonėms?*¹⁵ dėl tiesioginio ryšio tarp politikus menkinančio turinio – jie meluoja, vadinasi yra nekompetentingi – ir funkcijos – sumenkinti, laikomi tiesioginiais įvaizdžiui grėsmingais šnekos aktais.

Netiesioginiai šnekos aktai yra tokie kalbiniai veiksmai, kai kalbėtojas pasako daugiau negu išreiškia žodiškai pasikliaudamas savo ir adresato bendromis žiniomis apie jiems pažįstamą pasaulį (Searle 1979, 31). Netiesiogiai atliekant įvairius šnekos aktus, gali būti taikomos vidinės ir išorinės šnekos akto modifikacijos (Hilbig 2010). Vidinės šnekos akto modifikacijos apibūdina pagrindiniame šnekos akte esančias priemones, kuriomis siekiama sušvelninti pasakymo poveikį adresatui. Pagrindinis įvaizdžiui grėsmingas šnekos aktas yra konkreti ištarto pasakymo vieta, kuria sumenkinamas adresatas. Pavyzdžiui, politinių TV debatų kontekste tai galėtų būti, pasakymas *mes vėl meluojame Lietuvos žmonėms* (turint galvoje, kad tik adresatas meluoja Lietuvos žmonėms), arba *Jūs, gerbiamas Premjere, vėl meluojate Lietuvos žmonėms* vietoj *Jūs vėl meluojate Lietuvos žmonėms*. Išorinės šnekos akto modifikacijos apibūdina tokias šnekos aktą švelninančias priemones, kurios yra už šnekos akto branduolio ribų. Pavyzdžiui, netiesioginio įvaizdžiui grėsmingo šnekos akto *ačiū, kad ir vėl meluojate Lietuvos žmonėms* pagrindinis šnekos aktas yra *meluojate Lietuvos žmonėms*, kuris išoriškai modifikuotas padėkoms būdinga raiška *ačiū*. Tai – tarsi atskiri šnekos aktai (pavyzdžiui, prašymai, raginimai ir pan.), tačiau jų funkcija viena – sumenkinti kitą.

Ironija laikoma išorinės modifikacijos priemone. Ironija kyla tada, kai atsiranda priešprieša tarp sakomo turinio ir realybės, šią priešpriešą atpažįsta adresatas, o kalbėtojas žino, jog adresatas ją atpažins (Brown, Levinson 1987,

¹⁵ Šie pavyzdžiai sugalvoti darbo autorės, siekiant aiškiau atskleisti skirtingais būdais reiškiamą tą patį propozicinį menkinančio pasakymo turinį.

16). Tiriamų debatų atveju politikai ironiškai vienas apie kitą kalbėdami daro prielaidą, kad adresatas ir jo atlikti veiksmai yra gerai pažįstami rinkėjams ir šie atpažins, kad pasakymo turinys yra priešingas realybei.

Taigi šnekos aktas gali būti modifikuojamas viduje arba išoriškai ir šnekos akto modifikacijos suprantamos kaip šnekos aktą švelninantys būdai – įvairios morfologinės, leksinės ir kitos priemonės, *kurios dažniausiai atlieka šnekos akto ilokucinės galios ir poveikio adresatui švelninimo funkciją* (Hilbig 2010, 141). TV debatuose menkinantį pasakymo turinį siekiama išreikšti netiesmukai ir nesiekiama sušvelninti menkinančio pasakymo poveikio adresato įvaizdžiui. Atvirkščiai – tikslingai siekiama adresato įvaizdį sumenkinti. Kitaip sakant, siekiama sušvelninti ne menkinančio pasakymo poveikį adresato įvaizdžiui, bet menkinančio turinio akivaizdų tiesmukumą. Taigi modifikuoti kitą menkinantys pasakymai debatuose nebūtinai kaip nors mažiau sumenkina oponentą negu tiesioginiai. Tai pagrindžia ir tyrimai: įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų raiškos politiniuose Ispanijos TV debatuose analizė atskleidė, jog dažniausiai politiniai varžovai yra menkinami ironiškais teiginiais. Nors ironija mandagumo teorijoje buvo paminėta kaip vienas būdų įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą sušvelninti, tačiau nemandagumo tyrėjai atrado, kad debatuose ironiški pasakymai neatlieka švelninimo funkcijos, o atvirkščiai – stiprina menkinamąjį pasakymo jėgą (Garcia 2016, 147).

Kai kurie tyrėjai būdus, kuriais yra reiškiamas kitą menkinantis turinys, debatuose vadino kalbiniais-diskurso mechanizmais nemandagumui reikšti (Garcia 2016). Kalbiniai-diskurso mechanizmai, panašiai, kaip ir šnekos akto modifikacijos, yra įvairūs leksiniai, morfologiniai ir kiti būdai šnekos aktui reikšti. Visgi šiame darbe laikomasi labiau įsitvirtinusios pasaulyje ir Lietuvoje tradicijos aptarti šnekos aktų raišką pagal jų tiesiogiškumą ir modifikacijas.

2. NEMANDAGAUS ELGESIO DEBATUOSE ANALIZĖ

2.1. Tiriamoji medžiaga ir tyrimo eiga

Disertacijoje nagrinėjamas kalbinis nemandagumas politiniuose TV debatuose – tokie debatų dalyvių pasakymai, kuriais menkinami oponentai. Iš viso buvo analizuotos 12 debatų laidų, transliuotų 2016 metų rugsėjį, prieš rinkimus į LR Seimą¹⁶. Laidos buvo rodomos per visuomeninę LRT televiziją ir tai buvo visos debatų laidos, kurias organizavo LRT prieš rinkimus. Vienos laidos trukmė – 60 minučių, tad iš viso buvo tirti 720 minučių politinių TV debatų. Taip pat visos laidos buvo įrašytos ir išrašytos.

Pirmiausia, į *Word* dokumentą buvo išrašomi visi debatuose pasakyti žodiniai tekstai ir žymima paravebalinė (pavyzdžiui, ryškus balso pakėlimas) bei neverbalinė (pavyzdžiui, gestikuliacija, mimika) informacija. Neverbalinė informacija analizuojant tiriamąją medžiagą iliustruojama ekrano nuotraukomis ir pateikiama laužiniuose skliaustuose.

Pirmasis darbo etapas iliustruojamas 3 paveikslu:

¹⁶ Prieiga internetu <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/103531/2016-m-lr-seimo-rinkimu-debatai>, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/103572/2016-m-lr-seimo-rinkimu-debatai>, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/103612/2016-mlr-seimo-rinkimu-debatai>, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/103762/2016-m-lr-seimo-rinkimu-debatai>, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/103796/2016-m-lr-seimo-rinkimu-debatai>, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/103821/2016-m-lr-seimo-rinkimu-debatai>, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/103930/2016-m-lr-seimo-rinkimu-debatai>, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/103961/2016-m-lr-seimo-rinkimu-debatai>, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/103982/2016-m-lr-seimo-rinkimu-debatai>, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/104108/2016-m-lr-seimo-rinkimu-debatai>, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/104135/2016-m-lr-seimo-rinkimu-debatai>, <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/104158/2016-m-lr-seimo-rinkimu-debatai> (paskutinį kartą žiūrėta 2021 04 02).

VEDĖJAS: Ačiū Jums, Algirdas Butkevičius.

BUTKEVIČIUS: Aš pastebėjau, kad kai kurie (rodydamas pirštu į Landsbergį, šypsodamasis)...

VEDĖJAS: Dėl šypsenų.

BUTKEVIČIUS: nesuprato klausimo esmės, nes tai buvo paklausta, kokios yra problemos (rankos mostu rodydamas į vedėją). Tai yra, tas problemas reikėtų ir įvardyti (rankos mostu rodydamas į Landsbergį), bet tai gaila, kad ponas Landsbergis kalbėjo apie tai/apie tai, kad, reikia, visiškai nesuprantama tai, kad šita Vyriausybė kompensuoja tikriausiai pensijas (žiūrėdamas į Landsbergį), sumažintas Konservatorių valdymo laikotarpiu ir taip pat darbo užmokestį.

LANDSBERGIS: Galėjot jas finansuoti per pirmą mėnesį.

BUTKEVIČIUS: Aš atsiprašau, gerbiamas Landsbergi, kai aš kalbu, tai aš prašyčiau Jūsų patylėt, kaip Jūs kalbėjot, tada aš tylėjau. Gerai? Susitarkim (žiūrėdamas į Landsbergį, šypsodamasis), kad vienas kitą džentelmeniškai gerbsim.

LANDSBERGIS: Tai Jūs tiesą sakykit.

BUTKEVIČIUS: Tai pirmiausia mes dėl pensijų sumažinimo jau esam išmokėję 220 milijonų eurų. Jeigu būtume taip didinę pensijas ir jos būtų nesumažintos, tam tikroje bazėje anksčiau tai būtų mėm padidinę pensijas jau 30 procentų. Tai reiškia, kad skurdo riba būtų visiškai kitokia Lietuvoje. Dabar mes esam pasiruošę jau kitais metais skirti 90 milijonų eurų, tai reiškia pensijų kompensavimas ir darbo užmokesčio kompensavimas praktiškai bus užbaigtas. Tai bazė startui buvo labai žema, gerbiamas Landsbergi (pažiūrėdamas į Landsbergį) tą turit įvertinti ir prisipažinti (Landsbergis šypteli). Dėl energetikos sektoriaus,...

VEDĖJAS: Laikas, bet pabaikit mintį.

Eglė Žurauskaitė

Jvaizdžio menkinimas-kaltina nesupratus klausimo, Landsbergis atsako pertraukdamas, rodo neigiamas emocijas - susierzinimą

Eglė Žurauskaitė

Atsako į reakciją.

Eglė Žurauskaitė

Pertraukia. Kaltina tiesos nesakymu

Eglė Žurauskaitė

Kaltina Landsbergį 'žema baze startui' – praeities sprendimais

3 pav. Pirmojo medžiagos apdorojimo etapo iliustracija.

Skirtingo ilgio atitraukimais nuo krašto norėta perteikti, kas kada įsiterpia. Pateiktoje iliustracijoje matyti, kad politikai tekstą *Galėjęt jas finansuoti...* ir *Aš atsiprašau...* pradeda sakyti vienu metu. Be to, šiame medžiagos apdorojimo etape, komentuojami įvairūs kitą menkinančių šnekos aktų bruožai: sąsajos su prieš tai buvusiu pasakymu, adresato reakcija, nemandagumo strategija. Šiuo medžiagos apdorojimo etapu paaiškėjo, kurios neigiamai kitą vaizduojančios teksto atkarpos nelaikytinos nemandagumo apraiška. T. y., pavyzdžiui, tokios atkarpos, į kurias nesureagavo adresatas. Nemandagumo apraiškų nustatymas plačiau aptariamas 2.2. poskyryje.

Išrašius visas 12 debatų laidų ir nustačius nemandagumo apraiškas, kitą menkinantys šnekos aktai *Excel* dokumente buvo koduojami ir grupuojami pagal 1 paveiksle pateiktus nemandagumo rodiklius: raišką, atlikimo strategiją, turinį. Taip pat pažymima, kodėl tas pasakymas buvo vertinamas kaip nemandagus: akivaizdžiai menkinantį turinį ar adresato reakciją. Jei pagal reakciją – kokia ji. Šis medžiagos apdorojimo etapas iliustruojamas 4 paveikslu:

Eilės nr.	FTA	Raiška	Adresato reakcija į FTA	Pagal CULPEPERIO grupavimą kokia strategija vartojama nemandagumui reikšti?	Kodėl grėsminga įvaldžiu (funkcinė strategija - koks tikslas pasakymo?)	Kalbiniai-diskurso mechanizmai (KAIP strategija įgyvendinta, kokiomis kalbos priemonėmis?)	Iš ko atpažįstama, kad adresatas atpažino pasakymą kaip FTA	KOMENTA
1, 2	LANDSBERGIS: Na, iš tikrųjų, klausant kolegų iš dešinės ir iš kairės (rankos mostu parodydamas į kolegas) atrodo, kad lyg tai ne įle keturis metus valdė Lietuvą <...> Premjeras kalba apie per didelį skurdą, na, bet per ketverius jo valdymo metus (žiūrėdamas į Butkevičių) skurdas padidėjo Lietuvoje. Nuo 18 iki 22 procentų Lietuvos gyventojų šandien atsiduria arti skurdo ribos (žiūrėdamas į Butkevičių). Ar Jūs galite atsakyti, kaip tai atsitiko (žiūrėdamas į Butkevičių ir rankos mostu jam adresuodamas klausimą) šalia Jūsų/lums vadovaujant ? (Butkevičius šypsosi) Emigracija lygiai taip pat auga, bemaž 50 000 žmonių šiemet paliks Lietuvą. Mes kalbam apie keturis prarastus metus. Iš tikrųjų, gerbiamieji, nieko nebuvo padaryta (atsisukdamas ir į Daukšį), kad Lietuvos ekonomika augtų. Kad tos investicijos, apie kurias Daukšys kalba, kad jos ateitų į Lietuvą. Mes žiūrime šypsenas socialdemokratų veiduose (rankos mostu rodydamas į besišypsantį Butkevičių), kai kalbame apie Kokakolą išėjus iš Alytaus, ir kitas panašias problemas.	Konstatyvisis teiginys. Tiesioginis klausimas; Konstatyvisis teiginys (yra sąsveinis - įtraukiamoji "mes" vartosena)	Į 1 ir 2 adresatas reaguoja 3, 4 kontratakėmis (UŽGAUTI, UŽGAUTI)	Negatyvus nemandagumas. Laikomas nepatiku. Pozityvus nemandagumas. Reiškiamas nepritirimas adresato veiksmams diskurse	ĮSIBRAUTI Į JO ERDVĘ. PRISKIRTI NEIGIAMUS FAKTUS. Atskleidžiamas nepatogus faktas, kritikuojamas diskurso elgesys (šypsenos)	Teiginys+klausimas (prašoma atsakyti)	Butkevičius, gavęs progą kalbėti, pradeda nuo FTA G.L.	Koligos - Butk ir Daukš
3, 4	BUTKEVIČIUS: Aš pastebėjau, kad kai kurie nesuprato klausimo esmės, nes tai buvo paklausta, kokios yra problemos (rankos mostu rodydamas į vedėją). Tai yra, tas problemas reikėtų ir įvardyti (rankos mostu rodydamas į Landsbergį), bet tai galia, kad ponas Landsbergis kalbėjo apie tai/apie tai, kad, reiškia, visiškai nesuprantama tai, kad šita Vyriausybė kompensuoja tikriausiai pensijas (žiūrėdamas į	Patarimas; apgailestavimas	Adresatas reaguoja į 4 kontrataka 5 (UŽGAUTI)	Pozityvus nemandagumas. Reiškiamas nepritirimas adresato veiksmams diskurse. Negatyvus nemandagumas. Laikomas nepatiku	NEIGIAMŲ FAKTŲ PRISKYRIMAS. ĮSIBROVIMAS Į ADRESATO ERDVĘ. Kritikuojamas adresato diskurso elgesys (nepajėgus suprasti klausimo) IR atskleidžiami blogai atlikti	Kaip savo pastebėjimas. Kaip apgailestavimas	Bus žodinė reakcija pertraukia kaltindamas	

4 pav. Antrojo medžiagos apdorojimo etapo iliustracija.

Debatuose dalyvavo 22 politikai iš 14 partijų arba sąjungų, koalicijų, iš kurių 2 buvo moterys ir 20 vyrų. Debatų dalyviai ir jų priklausymas partijoms ir tai, kuriose laidose jie dalyvavo, pavaizduota 1 lentelėje:

1 lentelė. Politikai, dalyvavę debatuose kaip partijų/koalicijų lyderiai.

Eilės nr.	Politikas	Laidos, kuriose dalyvauja	Partija/koalicija, kuriai priklauso politikas
1.	Artūras Zuokas	E1, D2, T1, SP2	Lietuvos Laisvės sąjunga Liberalai
2.	Zbignev Jedinskij	E1	Lietuvos lenkų rinkimų akcija - Krikščionių šeimų sąjunga
3.	Rita Tamašunienė	D2, SP2	
4.	Jaroslav Narkevič	T1	
5.	Stanislovas Buškevičius	E1, T3, SP1	Stanislovo Buškevičiaus ir tautininkų sąjunga “Prieš korupciją ir skurdą”
6.	Gediminas Navaitis	D1	
7.	Ričardas Čekuris	T2	
8.	Linas Balsys	E1, D2, T1, SP2	Lietuvos Žaliųjų partija
9.	Remigijus Žemaitaitis	E1, D2, T1, SP2	Partija “Tvarka ir teisingumas”.
10.	Kęstutis Daukšys	E2, SP3	Darbo partija
11.	Vytautas Gapšys	D3	
12.	Artūras Paulauskas	T3	
13.	Saulius Skvernelis	E2, D3, T3, SP3	Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga
14.	Gabrielius Landsbergis	E2, D3, T3, SP3	Tėvynės sąjunga – Lietuvos krikščionys-demokratai
15.	Eugenijus Gentvilas	E2, D3, T3, SP3	Lietuvos Respublikos Liberalų sąjūdis
16.	Algirdas Butkevičius	E2, D3, T3, SP3	Lietuvos Socialdemokratų partija
17.	Naglis Puteikis	E3, D1, SP1	Antikorupcinė Naglio Puteikio ir Kristupo Krivicko koalicija
18.	Kristupas Krivickas	T2	
19.	Aušra Maldeikienė	E3	Politinė partija „Lietuvos sąrašas
20.	Darius Kuolys	D1, T2, SP1	
21.	Jonas Varkala	E3, D2, T1, SP1	Politinė partija „Drąsos kelias“
22.	Rolandas Paulauskas	E3, D1, T2, SP2	Lietuvos liaudies partija

Kaip matyti iš 1 lentelės, kiekvienai partijai debatuoti buvo skirtos 4 laidos, o viena koalicija sudalyvavo 5 debatų laidose. Politikai diskutavo 4 temomis – ekonomikos, demografijos, teisingumo ir socialinės politikos. Kiekvienai temai buvo skirta po 3 laidas. Laidos koduojamos pagal temą ir laidos numerį: E – ekonomikos temą aptariančios laidos, D – demografijos temą aptariančios laidos, T – teisingumo temą aptariančios laidos, SP – socialinę politiką aptariančios laidos. Pavyzdžiui, E1 žymi pirmąją laidą, kurioje aptariama ekonomikos tema, o T3 žymi trečią laidą, kurioje aptariama teisingumo tema.

Per kiekvieną laidą vedėjas užduodavo po 4 arba 5 klausimus (priklausomai nuo dalyvių skaičiaus), susijusius su laidos tema. Prieš pat laidos filmavimą burtų keliu buvo traukiama, kuris dalyvis pirmas pradės atsakinėti į vedėjo užduotą klausimą. Vedėjui uždavus klausimą, kiekvienam dalyviui buvo skirta po 2 minutes atsakyti ir visiems dalyviams pasisakius vienu klausimu dalyviai galėdavo reaguoti į kurį nors pasisakymą. Taip buvo sudaryta galimybė visų partijų ar koalicijų atstovams, dalyvavusiems rinkimuose, pasisakyti tomis pačiomis temomis. Tačiau dalyvių reakcija į vienas kito pasisakymus galima tik davus ženklą vedėjui, kad norima reaguoti ir vedėjas turėdavo suteikti žodį politikams. Taigi debatų dalyviai turėjo laikyti griežtų debatų taisyklių.

2.2. Nemandagus elgesio debatuose nustatymas

Nemandagumas politiniuose debatuose nėra visada lengvai ir vienareikšmiškai atpažįstamas. Jei tyrėjo debatų dalyvių elgesio vertinimas nesutampa su pačių dalyvių vertinimu, pirmenybė teikiama diskurso dalyvių vertinimui. Pavyzdžiui:

1 pavyzdys

Mes matom, kas įvyko Seime – daranti ką, frakcija Socialdemokratų gynė Oleką. Su visais jo auksiniais/auksiniais šaukštais. Akivaizdu, kad tas kuria didžiulį neteisingumo jausmą (T3).

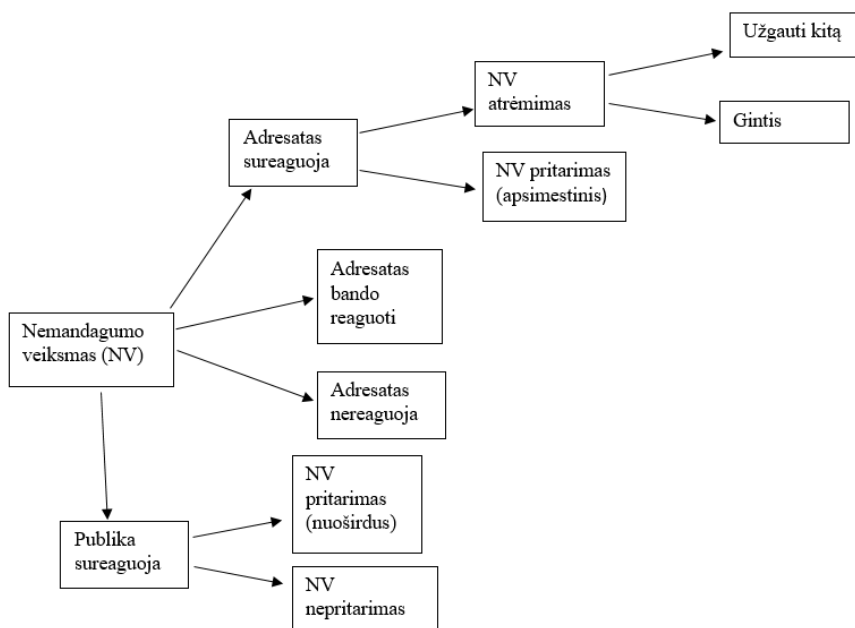
Kaip matyti iš 1 pavyzdžio, kalbėtojas viešai neigiamai kalba apie konkrečią partiją, kurią įvardija ir kurios atstovas dalyvauja toje pačioje debatų laidoje. Pagal antrosios eilės nemandagumo sampratą aptariamas pavyzdys galėtų būti laikomas įvaizdžiui grėsmingu šnekos aktu, nes viešai teigiama, kad oponentas palaikė su vienu korupcijos skandalu susijusį narį ir toks oponentų elgesys didina neteisingumo jausmą Lietuvos žmonėms. Kitaip

tariant, kalbėtojas netiesiogiai teigia, kad oponentas yra susijęs su korupcija ir pats prisideda prie neteisingumo Lietuvoje. Tačiau nei minimos partijos atstovas, nei kiti debatų dalyviai niekaip nesureagavo į tokį pasakymą nei vos tik baigus kalbėti adresantui, nei vėliau per debatus. Be to, pasakymas buvo pateiktas kaip kalbančiojo nuomonė, ištartas neutraliai, be emocijų, jame nėra derogatyvų, todėl laikoma, kad tai nėra nemandagumo veiksmas.

Tačiau jei kalbėtojo ištartas pasakymas yra emocionalus, netikėtas debatuose, jame yra derogatyvų arba semantinis krūvis itin neigiamas, tada pagal antrosios eilės nemandagumo sampratą laikoma, kad toks oponentą menkinantis pasakymas yra nemandagumo veiksmas, net jei adresatas, dalyvavęs laidoje, į jį niekaip nesureagavo.

Pagal pirmąją ir antrąją nemandagumo prieigas nustačius nemandagumo apraiškas debatuose buvo išskirtos kelios reakcijos į nemandagumo veiksmą, būdingos TV debatų kontekstui – publikos reakcijos ir adresato bandymas reaguoti.

Debatų dalyvių reakcijos į nemandagumo veiksmą pavaizduotos 5 paveiksle:

5 pav. Debatų dalyvių reakcijos į nemandagumo veiksmą.

Išanalizavus debatų dalyvių reakcijas į nemandagumą paaiškėjo, kad į tai reaguoja ne tik adresatas, bet ir publika. Nemandagumo veiksmas (NV) yra adresato įvaizdį menkinantys pasakymai arba veiksmai (pavyzdžiui, rodymo pirštu į adresatą veiksmas, aptariamas 6 pavyzdyje, arba adresato pertraukinėjimas, aptariamas 35 pavyzdyje). Įvykęs nemandagumo veiksmas buvo nustatomas taikant 1 ir 2 eilės nemandagumo sampratas. Pagal 1 eilės nemandagumo sampratą, kito menkinimas atpažįstamas iš konteksto dalyvių – adresato ir publikos – reakcijos. Nors publika, t. y. debatuose dalyvaujančių politikų atstovaujamų partijų žmonės, nėra aktyvūs debatų dalyviai, tačiau jie yra debatų konteksto nariai ir įvykusio nemandagumo liudinininkai. Primintina, kad publikai debatuose neleidžiama niekaip reikšti savo emocijų ir pagal debatų taisykles jie turi tyliai sėdėti už savo lyderių, tačiau kartais publikos reakcijos atvejų pasitaikydavo. Publika į nemandagumo veiksmą reagojo pritariančiai, t. y. plojimais, arba nepritariančiai, t. y. nepasitenkinančiai šurmuliudama. Nors publiką greitai sudrausmindavo vedėjas, tačiau kilusi publikos reakcija rodė, kad buvo atpažinta grėsmė adresato įvaizdžiui.

Adresatas, jei dalyvauja debatuose ir jei jo kalbėjimo laikas nepasibaigęs, į nemandagumo veiksmą gali reaguoti jį atremdamas arba apsimestinai pritardamas. Nuo publikos pritiriamosios reakcijos adresato pritiriamoji reakcija skiriasi tuo, kad adresatas pritaria kalbėtojui ironiškai, nenuoširdžiai. Pavyzdžiui, kalbėtojui menkinamai apibūdinus kalbėtojo siūlomas idėjas Lietuvai, adresatas ironiškai atsako *nu be abejo, be abejo* (D1). Tokia adresato reakcija rodo nenuoširdų pritirimą kalbėtojui, o pats adresato sureagavimo faktas – grėsmės jo, adresato, įvaizdžiui atpažinimą.

Atremti jį, adresatą, menkinantį pasakymą galima dvejopai: užgauti kitą (angl. *offensive*) arba gintis (angl. *deffensive*¹⁷). Gynyba apibūdina tai, kad adresatai tiesiog paneigia juos, adresatus, menkinantį pasakymo turinį (8 ir 9 pavyzdžiai), o kito užgavimas rodo tai, kad adresatai nauju pasakymu sumenkina prieš tai kalbėjusį politiką (12 ir 13 pavyzdžiai).

Dar viena debatų kontekstui būdinga reakcija į nemandagumo veiksmą – adresatų bandymas reaguoti. Kitaip sakant, tokie atvejai, kai kalbėtojui ištarus adresatą menkinantį pasakymą šie akivaizdžiai norėdavo įsiterpti, tačiau jų kalbėjimo laikas jau buvo pasibaigęs ir nebeturėjo laiko apginti savo sumenkintą įvaizdį. Tokie epizodai rodo, kad adresatas atpažino pasakymą kaip grėsmingą savo įvaizdžiui ir pagal 1 eilės nemandagumo

¹⁷ Angliški terminai vartoti Culpeperio (2003), pateikiant reakcijas į nemandagumo veiksmą išanalizavus TV laidas *The Claspers*, kuriose filmuojama baudas už viešus pažeidimus gavusių žmonių bendravimas su pareigūnais.

sampratą – kontekstų dalyvių reakcijas – toks pasakymas buvo vertinamas kaip menkinantis kitą, todėl nemandagus.

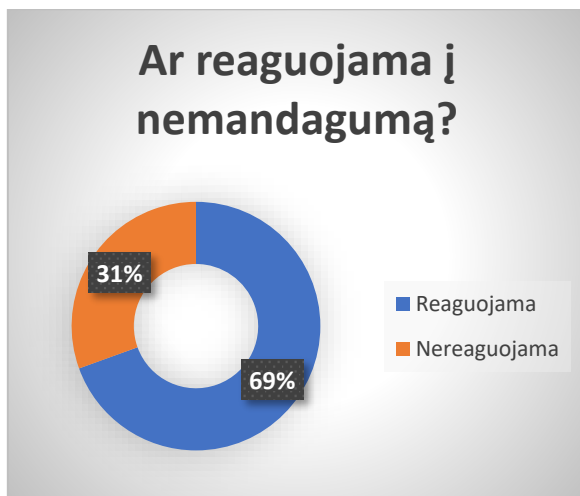
Tais atvejais, kai politikai menkindavo savo varžovus šiems nedalyvaujant laidoje, arba jų kalbėjimo laikas jau buvo pasibaigęs, nemandagumas buvo nustatomas taikant antros eilės nemandagumo sampratą, t. y. kai nemandagumas atpažįstamas tyrėjo.

Taigi nemandagumo procese dalyvauja ne tik partijos lyderiai, bet ir publika – rinkimuose dalyvaujančių partijų nariai. Dėl riboto kalbėjimo laiko adresatai ne visada gali išsaugoti savo įvaizdžius, bet jų demonstruojamas siekis apsiginti rodo grėsmės įvaizdžiui atpažinimą. Įdomu ir tai, kad nemandagumas TV debatuose ne visada yra tik neigiamomis emocijomis žymėtas elgesys, bet gali sukelti ir teigiamas emocijas.

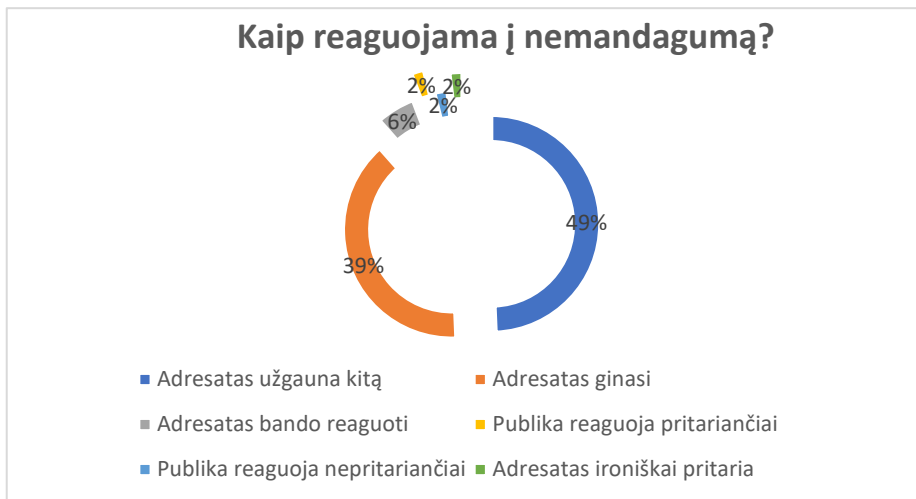
Detaliau reakcijos į nemandagumą aptariamos 2.3. poskyryje.

2.3. Debatų dalyvių reakcija į įvaizdžiui grėsmingus šnekos aktus

Pagal pirmosios ir antrosios eilės nemandagumo sampratas nustatčius nemandagumo atkarpas tiriamuose debatuose paaiškėjo, kad nesureaguota buvo į 31 % nemandagių pasakymų ir į 69 % buvo reaguojama. Reagavimo ir nereagavimo į kalbinį nemandagumą pasiskirstymas matomas 6 paveiksle. 7 paveikslas iliustruoja, kokios buvo debatų dalyvių reakcijos į nemandagumą tais atvejais, kai buvo reaguojama.

6 pav. Reakcijų į nemandagumą buvimas debatuose

7 pav. Debatų dalyvių reakcijos į nemandagumo veiksmą

Kaip matyti iš 6 paveikslo, iš visų (226) rastų įvaizdžio menkinimo apraiškų, į 69 % (157) buvo kaip nors sureaguota ir į 31 % (69) nebuvo sureaguota. Tais atvejais, kai nebuvo sureaguota į oponento menkinimą, adresatai arba nedalyvavo toje debatų laidoje, arba dalyvavo, tačiau jų kalbėjimo laikas buvo pasibaigęs. Pavyzdžiui:

2 pavyzdys

Dar pasakykit: atnaujinkim draugiškus santykius su Rusija, tada eksportuosim ir užteks pinigų viskam. Ne veltui VSD jus ir pripažino grėsme nacionaliniam saugumui (T2.13¹⁸).

3 pavyzdys

<...> jūs visi, kurie vadovavot Sveikatos ministerijai, visi šitus pinigus atėmėt. Tai jūs atsistokit ir pažiūrėkit slaugytojai į akis, slaugytojos padėjėjai, pažiūrėkit į akis tiem žmonėm, kurie negauna

¹⁸ Pateikiant pavyzdžius jie bus žymimi taip: didžiosios raidės žymi aptartą temą (E – ekonomikos, D – demografijos, T – teisingumo ir SP – socialinės politikos), o pirmas skaičius prie jos – laidą konkrečia tema. Antrasis skaičius rodo numerį, kelintas pagal eilės seką yra įvaizdžiui grėsmingas šnekos aktas konkrečioje laidoje. Pavyzdžiui, parašymas E2.8 reikštų, kad pateiktas pavyzdys buvo rastas antroje ekonomiką aptariančioje debatų laidoje ir tai buvo 8 atsakymas toje laidoje, kuris buvo vertinamas kaip grėsmingas įvaizdžiui.

vaistų inovatyvių, taip kad reformos tikrai yra būtinos ir reikalingos (SP3.20).

2 pavyzdyje oponentai pavadinami grėsme valstybei, o 3 pavyzdyje politiniai varžovai viešai gėdinami dėl to, kad atėmė lėšas iš sveikatos srities darbuotojų. Abiem atvejais adresantai tiesiogiai kreipėsi į adresatus, kurie dalyvavo toje pačioje laidoje, tačiau į aptariamus pasakymus nesureagavo, o nežodinės jų reakcijos nebuvo matyti. Aptariamai pasakymai buvo ištarti įprastu balso tonu, neemocionaliai. Kaip minėta anksčiau, derogatyvų arba itin neigiamą reikšmę turinčių žodžių vartojimas yra laikomas tiesioginio nemandagumo išraiška. 2 pavyzdyje adresatas pavadinimas grėsme nacionaliniam saugumui, o tai vertintina itin neigiamai. Be to, viešas oponento gėdinimas taip pat jį menkina, todėl laikoma įvaizdžiu grėsmingo elgesio apraiška. Taigi dėl to, kad kalbėtojų sakomi tekstai akivaizdžiai menkino ir viešai gėdino oponentą, laikoma, kad tokie pasakymai yra nemandagumo veiksmas.

4 ir 5 pavyzdžiai iliustruoja tokius nemandagumo veiksmus, į kuriuos adresatas neturėjo galimybės reaguoti, nes nedalyvavo debatų laidoje:

4 pavyzdys

Ne tokį, kokį pasiūlė Socialdemokratai, kuris buvo parodija, o ne progresinių mokesčių sistemą. Aūū, Socialdemokratai, kur jūsų progresinė mokesčių sistema? Nėra. Iš tikrųjų, reikia paruošti tokią rimtą, kad su tuo sutiktų ir verslas, ir samdomas darbuotojas. <...> Ne tokią, kokią siūlė Socialdemokratai, neduok Dieve tokią (E1.17).

8 pav. Kalbėtojo neverbalika, išreiškianti ko nors nebuvimą

5 pavyzdys

Čia jau akmuo, paridensiu į buvusio generalinio komisaro daržą, Valstiečių partijos lyderio, vedlio į rinkimus, pono Skvernelio, jisai darė darė reformą ir padarė štai ką: kad dabar, besiekiant jo nustatyto tūkstančio iliuzinių eurų algos, ee, ned/negavus iš biudžeto papildomo finansavimo, policiją optimizavo ir sumažino trečdaliu maždaug pareigūnų (T2.11).

4 pavyzdyje kalbėtojas tekstą ištaria pakeltu balsu, emocionaliai ir išraiškingai kreipiasi į oponentus (*Aūūū, Socialdemokratai*). Sakomo teksto emocionalumas matyti iš ekspresyvaus kreipimosi į adresatus, kurie nedalyvavo šioje laidoje ir kalbėtojo rankų mostų, išreiškiančių ko nors nebuvimą (8 pav.). Aptariamo pavyzdžio atveju rankų mostais į šalis kalbėtojas iliustruoja oponentų žadėtos mokesčių sistemos nebuvimą ir tokiu būdu sustiprina išreiškiamą varžovus menkinantį turinį. Politikas du kartus savo politinius varžovus įvardija (*ne tokį, kokį pasiūlė Socialdemokratai, <...>ne tokį, kokią siūlė Socialdemokratai*) ir jų pasiūlytą mokesčių sistemą menkinamai pavadina *parodija*. Taigi nors kalbėtojo minimos partijos žmonės nedalyvauja šioje debatų laidoje, tačiau yra aiškiai į juos kreipiamasi ir jie yra tiesmukai sumenkinami dėl įsipareigojimų nevykdymo bei neefektyvaus darbo praeityje, todėl tai laikoma nemandagaus elgesio apraiška.

5 pavyzdyje pats adresantas eksplicitiškai išreiškia pripažinimą, kad menkinamas oponentas (*Čia jau akmuo, paridensiu į buvusio generalinio komisaro daržą*), todėl šis atvejis laikomas nemandagumo apraiška. Kaip minėta anksčiau, adresatai neturi galimybės kaip nors reaguoti, nes nedalyvauja laidoje, tačiau aptarti pasakymai turi neigiamą emocinį krūvį, kalbėtojas tarsi įspėja adresatą, jog jo tuoj ištarsimas pasakymas viešai menkina politinį varžovą, todėl yra laikoma nemandagumo veiksmu.

Debatų dalyviai į nemandagumo veiksmą gali reaguoti jam pritardami arba jį atremdami. 6 ir 7 pavyzdžiai iliustruoja atvejus, kai adresato įvaizdžio sumenkinimui pritaria publika – grėsmės įvaizdžiui liudytojai.

6 pavyzdys

A. *Teisingai! Tai Jūs nusiimkit tuos rožinius po reklamos [rodydamas pirštu] (SP3.18).*

B. *nereikėtų rodyt pirštu, Jūs čia man ne koks nors nurodinėtojas [salėje plojimai] (SP3.19).*

9 pav. Kalbėtojas rodo pirštu į adresatą

10 pav. Adresato ir publikos reakcija į kalbėtojo elgesį

6 pavyzdyje yra pateikta trumpa debatų atkarpa, susidedanti iš dviejų įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų. Savo oponentą menkinantį pasakymą A kalbėtojas ištaria rodydamas pirštu į adresatą (debatuose adresatas stovėjo kalbėtojui iš dešinės) (9 pav.) Tai, kad adresatas atpažino ištartą pasakymą kaip jį menkinantį, rodo adresato siekis užgauti kalbėjusį. Tuo tikslu sukuriamas B pasakymas, kurio turinys, išsakytas ramiu balso tonu, menkina prieš tai kalbėjusįjį. Į šią nemandagumo apraišką publika reaguoja teigiamai – salėje pasigirsta juokas, plojimai (10 pav.).

7 pavyzdys

<...> aš manau, kad Lietuvoj daugeliui žmonių Jūsų labai gaila dėl Vijūnėlės dvaro, tikrai [salėje juokas, plojimai] (T3.6).

11 pav. Publikos reakcija į adresato menkinimą

7 pavyzdys ir 11 paveikslas iliustruoja politinį varžovą menkinantį pasakymą ir pritariamąją publikos reakciją – juoką bei plojimus, kuriuos tuoj pat nuramina vedėjas. Aptariamam atveju adresatas neturėjo galimybės sureaguoti dėl išsekusio kalbėjimo laiko, bet pritariamoji publikos reakcija ironiškam kalbėtojo pasakymui rodo, kad buvo atpažinta pasakymo ironija ir publika suprato, jog adresato nėra gaila dėl minėto korupcijos skandalo, susijusio su kalbėtojo paminėtu dvaru.

Taigi nors publikai reaguoti nebuvo leidžiama, tokių atvejų pasitaikydavo. Staiga kilusi publikos reakcija į ištartus pasakymus rodo, kad pasireiškęs politikų elgesys debatuose buvo netikėtas ir atpažintas kaip menkinantis adresatų įvaizdį.

Dauguma nemandagumo veiksmų buvo atremiama ginantis (39 %) arba užgaunant (49 %) menkinančio pasakymo autorių. Pavyzdžiui:

8 pavyzdys

A. Ir aš dar patikslinsiu – tas lėšas įsisavina Jūsų partiečių „uabai“ ir jūsų partiečių partnerių uabai...

B. Jūs labai klystate, aš galiu pasakyti (D3.13).

9 pavyzdys

A. Dabar aš norėčiau toliau pratęsti mintį. Vijūnėlės dvaras. Yra labai geras simbolis būtent neteisingumo. Kai žmonės mato, kad taisyklės vienam merui galioja visiškai kitokios, negu galioja jiems.

B. Aš norėčiau atsakyti. Daugumoje išsakyta šita – netiesa, pirmiausia, dėl Vijūnėlės dvaro. Dėl Vijūnėlės dvaro byla buvo nutraukta, kai kurie politikai, tame tarpe ir aš, buvau apkaltintas neteisingai, buvo, reiškia, sumontuoti kai kurie įrašai, čia yra generalinės prokuratūros dabar reikalas. Aš dabar esu pripažintas nukentėjusiu, vyksta ikiteisminis tyrimas <...> (T3.5).

8 ir 9 pavyzdžiuose kalbėtojai menkina savo politinį varžovą viešai kalbėdami apie neigiamai vertinamus jų praeityje atliktus veiksmus. Abiem atvejais politikai reaguoja į adresantų sukurtus tekstus – juos paneigia. Abiem aptariamais atvejais paneigiama be jokių emocijų, neutraliai. Vadinasi, adresatai adresantų kurtus tekstus atpažino kaip grėsmingus jų, adresatų, įvaizdžiui ir į tai reagavo neutraliai neigdami.

Taip pat būta atvejų, kai adresatai reagavo daug emocionaliau:

10 Pavyzdys

A. Pažiūrėkim, gerbiamieji, jūsų valdymo laikotarpis [oponentams pirštu rodydamas žemiausią diagramos, kurią atsinešė į studiją, stulpelį], dabartinis [pirštu rodydamas aukščiausią diagramos stulpelį].

B. Palyginkit atlyginimus, kurie yra mokami Lietuvoje! Palyginkit atlyginimus! (E2.41).

12 pav. kalbėtojas sumenkina adresato įvaizdį

13 pav. Adresato reakcija – emocionali gynyba

10 pavyzdys ir 12 bei 13 paveikslai iliustruoja tokią debatų atkarpą, kai kalbėtojo sakomas tekstas kitame kontekste galbūt galėtų būti neutralus ir vertinamas labiau kaip objektyvaus fakto konstatavimas, bet debatuose politikai visais būdais siekia išlaikyti savo įvaizdžius ir bet kokia vieša kritika yra siekis sumenkinti varžovus. 12 pav. iliustruoja, kad debatų dalyvis kalbėjo žiūrėdamas į kamerą ir rodė nepalankius varžovams statistinius duomenis (kalbėtojo rodomi duomenys iliustravo, kiek investicijų buvo pritraukta į Lietuvą skirtingais metais. Žemiausias stulpelis – varžovų buvimo valdžioje metu pritrauktos investicijos) ir tarsi konstatavo realybės faktą. 13 pav. rodo, kad adresatas emocionaliai paneigia kalbėtojo sakomą tekstą. Adresato emocionalią reakciją rodo kylantis balso tonas ir rankų mostai.

Taip pat esama atvejų, kai politikai į įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą reaguoja ne gindamiesi, t. y. labiau tiesiog paneigdami pasakymo turinį, bet sumenkindami pasisakiusįjį. Pavyzdžiui:

11 pavyzdys

A. Būtent dėl to žmonės emigruoja. Dėl to šiandien prie Jūsų vyriausybės penkiasdešimt tūkstančių žmonių paliko Lietuvą. Būtent tai yra Jūsų atsakomybė [rodydamas ranka į adresatą] ir prašau nemeluot (E2.17).

B. Prie Jūsų kaip tik, du tūkstančiai dešimtaisiais metais paliko virš aštuoniasdešimt tūkstančių. Šiais metais paliko tik dvidešimt du tūkstančiai ir grįžta vienuolika [žiūrėdamas ir ranka rodydamas į adresatą] (E2.18).

14 pav. Kalbėtojas sumenkina adresatą

15 pav. Adresatas reaguoja – užgauna prieš tai kalbėjusįjį

11 pavyzdys iliustruoja kalbėtojo siekį pakenkti oponentui teigiant, kad jam esant valdžioje daug žmonių emigravo. Tokį teiginį kalbėtojas sako ir neverbališkai kreipdamasis į oponentą – tai rodo kūno padėtis, rankos mostas adresato link (14 pav.). Adresatas atpažįsta kalbėtojo siekį ir taip pat sumenkina kalbėjusįjį sakydamas, kad jam pačiam būnant valdžioje emigravo dar daugiau žmonių. Menkinamąjį pasakymo jėgą sustiprina ir kalbėtojo neverbalika: pasisukimas kūnu į oponentą (15 pav.), kuriuo taip pat išreiškiama, kad šis turinys skirtas būtent adresatui.

Panašiai ir 12 pavyzdys rodo, kad adresatas į jo įvaizdį menkinantį pasakymą sureagavo sukurdamas prieš tai kalbėjusio politiko įvaizdį tuo pačiu propoziciniu turiniu.

12 pavyzdys

A. Akivaizdu, tai, kai yra pavadinimas „populistinė partija“, tai turbūt jau neįmanoma nuo to pabėgti, niekaip kitaip (D3.19)

B. Bet jūs peržengiate visas populizmo ribas su savo programa paskutine (D3.20). <...> Konservatoriai įrodė populizmą, iš tikrųjų, didžiausiame lygyje, kai per savo sąskrydį bandė uždrausti alkoholio vartojimą ir visi pakampiais buvo, deja, neblaivūs. Taip/taip rodė televizija. Jūs turbūt to nepaneigsite. Bet ne tai/ne apie tai mes dabar kalbame (D3.21).

12 pavyzdys rodo, kad A kalbėtojas adresatą sumenkino sakydamas, kad šis priklauso populistinei partijai ir implicitiškai teigdamas, jog oponento sakomais dalykais negalima tikėti, o juo pačiu pasitikėti. Adresatas atpažįsta tokį kalbėtojo siekį ir reaguoja užgaudamas prieš tai kalbėjusįjį politiką, t. y. sako, kad jis pats yra dar didesnis populistas.

Reakcijų į nemandagumą TV debatuose analizė parodė, kad aptariamame kontekste nemandagumas skleidžiasi ne tik per kalbėtojo-adresato sąveiką, bet ir pasyvesnius debatų dalyvius – publiką. Visgi politikai, jei tik turi galimybę, stengiasi išsaugoti savo įvaizdžius arba tiesiog

paneigdami oponentų išsakytą turinį, arba sukurdami juos menkinusių politikų įvaizdžiams kenkiančius pasakymus.

2.4. Politikų įvaizdžio ir galios kaita debatuose

Atlikta analizė patvirtino debatų savybę, metaforiškai vadinamą *nulinės sumos lošimu*, kuri plačiau aptarta šio darbo 1.4.2. poskyryje. T. y. kalbėtojas gaudavo galios sumenkinęs adresatą, tačiau tik gavęs progą kalbėti, adresatas siekdavo atgauti prarastą galią sumenkindamas anksčiau pasisakiusio kalbėtojo įvaizdį. Kitaip tariant, debatų dalyviai įtvirtindavo savo galią tiek, kiek jų oponentai jos prarasdavo, kai varžovai menkindavo jų įvaizdį. Tokia, konkrečiame diskurse vykstanti įvaizdžio ir galios įtvirtinimo kova, vadinamoji diskursyvinė kova, matoma iš ilgesnių diskurso atkarpų. 13 pavyzdys ir 15–17 paveikslai iliustruoja diskursyvinę politikų kovą dėl galios:

13 pavyzdys

A. Apie renovaciją, aam, aš esu pateikęs įstatymo pataisą Seime, kuri labai sunkiai skinasi kelią dėl didžiulio pasipriešinimo, kuris matomas iš Aplinkos apsaugos ministerijos, kuriai vadovauja gerbiami tvarkiečiai [rankos mostu parodo į partijos „Tvarka ir teisingumas“ atstovus debatuose]. Jūsų siūlymas ir mano siūlymas yra renovaciją daryti etapais, kad žmonės galėtų patys pasirinkti, eem, padarė vieną renovacijos etapą, pasiekė tam tikrą energetikos klasę, ir gauna kompensaciją. Dabar yra mokama už atliktus darbus, o ne už pasiektą energetinę klasę. Tai yra labai ydinga, tai skatina korupciją, žmonės nesiryžta tokiem dideliem projektam, kai ten maždaug beveik milijono vertės eurų projektas, du metai trukmė, tai yra niekur neveda. Tūkstantis namų per metus, ką sako tvarkiečiai, yra visiškas juokas. Lietuvoje yra 40 000 daugiabučių, kuriems reikia renovacijos. Tai tokiais tempais, ir čia jūsų maksimumas, kuris užstrigo [rankos mostu rodydamas į „Tvarkos ir teisingumo“ atstovus], tokiais tempais durant renovaciją per keturiasdešimt metų mes ir tai nepadarysim. Nebebus kam gyvent tuose namuose, ir tie namai nebestovės. Reikia... <...> (E1.9).

B. Linai, gerbiamasis, tikrai šiandienai visiškai ne taip, kaip pasakei, (E1.10) yra pagal efektyvumą, pagal energetikos sunaudojimą ir jeigu energijos sunaudoja tai yra finansuojama. Antras dalykas, šiandien yra įstatymo projektas pateiktas tiek vieš/vieš/viešojo sektoriaus pastatams, tiek ir privatiems, tiek ar jie sunaudoja mažiau

šilumos, ir patiria mažiau mokėjimų, tai valstybė didesnę dalį kompensuoja [rankos gestais rodydamas Balsiui]. Kitas dalykas dėl sąlygų, dėl renovacijos, aš siūlau su Europos komisija susitarti, jeigu tau leis visus 40 000 išrenovuot, tai tu būtumei šaunuolis. (E1.11). Taip pat kažkodėl jūs nešnekat nei vienas apie privačius namus. Tai ką, privatūs namai kažkokie tai yra šiandien dienai atsilikę nuo kažkokios... (E1.12).

A. Šnekam [linksėdamas, atsisukęs į Žemaitaitį].

16 pav. Kalbėtojas A sumenkina adresatą

17 pav. Adresatas B reaguoja – sumenkina kalbėtoją A

18 pav. Kalbėtojas A reaguoja – paneigia E1.12 pasakymą

13 pavyzdyje pateiktoje diskurso atkarpoje buvo nustatyti keturi įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai: E1.9, E1.10, E1.11 ir E1.12¹⁹. Aptariamų pasakymų propozicinis turinys yra toks:

E1.9 – netinkamai atliekami darbai.

E1.10 – su renovacija susijusių dalykų neišmanymas.

E1.11 – su tarptautine politika susijusių dalykų neišmanymas.

E1.12. – tam tikrų temų vengimas.

Kalbėtojas pasakymu E1.9 viešai ir atvirai (tai matyti ir iš kūno kalbos – rankos mosto oponentų link, pavaizduotos 16 paveiksle) kritikuoja oponentą dėl netinkamai atliktų darbų: lėto namų renovacijos tempo. Šis pasakymas taip pat truputį pajuokia adresatą dėl lėtumo – kalbėtojas teigia, kad kol oponentai baigs savo pradėtą darbą, nebebus kas matytų jų darbo rezultatus. Galima sakyti, kad kalbėtojas kritikuoja adresato veiksmus pasijuokdamas iš jų. Tiek pajuoka, tiek pati kritika dėl netinkamai atliekamų adresato veiksmų susijusios su kalbėtojo noru pakenkti adresato siekiui laisvai veikti ir yra negatyvaus nemandagumo pastrategės. Taigi pasakymu E1.9 kalbėtojas sumenkino adresato įvaizdį ir sustiprino savo galią. Tačiau tuoj pat adresatas, siekdamas atgauti savo galią, kreipiasi į savo oponentą ir sumenkina jo įvaizdį. Kalbėtojo kreipimasi į oponentą rodo ne tik kreipiniai *Linai, gerbiamasis*, bet ir neverbalika: pasisukimas oponento link, rankos mostas (17 pav.). Kalbėtojas sukuria pasakymą E1.10 ir teigia, kad oponentas, į kurį kreipiamasi, nieko neišmano apie renovacijos procesą. Toks teiginys nurodo adresatą neišmanant su aptariamu procesu susijusių dalykų ir vaizduoja adresatą kaip nekompetentingą. Be to, kalbėtojas pasakymu E1.10 atskleidžia ir nepritarimą, priešišką adresato nuomonei, o tai susiję su adresato siekiu būti pripažintu socialinės grupės nariu (šiuo atveju grupės asmenų, dalyvaujančių valstybės valdymo procese), todėl pasakymas E1.10 priskirtinas pozityviojo nemandagumo strategijai. Taigi pasakymu E1.10 kalbėtojas siekia išsaugoti savo įvaizdį ir galią, kurias pasakymu E1.9 kalbėtojas siekė sumenkinti. T. y. pasakymu E1.9 kalbėtojas truputį pašaipiai sumenkino adresato atliekamus veiksmus – netinkamai atliekamą renovaciją, o pasakymu E1.10 kalbėtojas saugojo savo autoritetą teigdamas, kad pasakymo E1.9 autorius neišmano su renovacija susijusių taisyklių. Tuoj pat pasakymo E1.9 autorius sukuria pasakymą E1.11, kuriuo teigiama, kad pasakymo E1.10 autorius pats neišmano su tarptautine politika susijusių

¹⁹ Jie tekste yra pabraukti.

dalykų. Pasakymo E1.11 propozicinis turinys pateikiamas kaip ironiškas, pašaipus pasiūlymas adresatui susitarti su Europos komisija dėl butų renovavimo ir adresatui ironiškai pasiūloma pačiam susitarti su minėta komisija. Dėl to, kad pasakymas ironiškas, jis priskirtinas užuolankomis reiškiamo nemandagumo strategijai. Pasakymo E1.11 autorius toliau siekia įtvirtinti savo galią ir sumenkinti adresatą sukurdamas pasakymą E1.12, kurio propozicinis turinys jau kitas – teigiama, jog adresatas vengia privačių namų renovacijos temos taip tarsi implikuojant, kad adresatui ta tema galbūt nepatogi arba jis siekia ką nors nuslėpti. Teigimas, kad politiniai varžovai kažko tyčia nepasako, susijęs su kalbėtojo siekiu pakenkti adresato norui būti pripažintu, patikimu tam tikros grupės nariu, todėl priskirtinas pozityviojo nemandagumo strategijai. Į pasakymą E1.12 adresatas reaguoja išsaugodamas savo įvaizdį – teigdamas, jog nevengia tos temos – ir nesukurdamas dar vieno oponento įvaizdį menkinančio pasakymo aptariamoje diskurso atkarpoje. Ši reakcija iliustruojama 18 paveikslu.

Taigi pasakymai E1.9–12 yra oponento įvaizdį menkinantys pasakymai, kurių propoziciniai turiniai skirtingi ir kurie priskiriami skirtingoms nemandagumo strategijoms. Nors pasakymai E1.9–12 šiame tyrime nustatyti kaip atskiri politinių oponentų įvaizdį menkinantys šnekos aktai dėl to, kad skiriasi jų propozicinis turinys, tačiau pirmas pavyzdys iliustruoja, kaip įvaizdžio menkinimas ir išsaugojimas, kaip galios didinimas ir mažinimas skleidžiasi konkrečiame diskurse: debatų dalyviai tvirtina savo galią menkindami vienas kito įvaizdį. Tokia diskursyvinė kova, kuri buvo apibūdinta nulinės sumos lošimo metafora, būdinga visiems debatams ir pats šios kovos buvimo faktas yra išskirtinis politinių TV debatų konteksto bruožas, būdingas ne tik Lietuvos, bet ir kitų šalių politinių TV debatų kultūroms, pavyzdžiui, Amerikos (Garcia-Pastor 2008), Ispanijos (Garcia 2014).

Kartais diskursyvinė politikų kova dėl galios gali išsivystyti ir į konfliktines situacijas. Toks atvejis iliustruojamas 14 pavyzdžiu, 19 ir 20 paveikslais.

14 pavyzdys

GAPŠYS: Taip, Saulius Skvernelis taip ir neatsakė, nes pas juos yra kažkoks yra ten nesusipratimas partijoje, vieni prieš/už homoseksualių asmenų santuokas, kiti – lygtais prieš tas santuokas, tai Jūs vieną kartą atsakykit – jūs už homoseksualių asmenų santuokas, ar ne? Bet ne tai svarbiausia. Šitoj vietoj aš pasakysiu...(D3.4, D3.5).

SKVERNELIS: *Aš manau, kad tai svarbiausia. Nes Darbo partija nuolat kelia tą klausimą.*

GAPŠYS: *...Jūs/jūs/jūs galėsite atsakyti, bet aš dabar pasakysiu kaip tėtis: kas yra, kodėl vaikų nesusilaukia poros? Pasižiūrėkite, ką reiškia tą vaiką išlaikyti? Kiek kainuoja sauskelnės? Kiek kainuoja įvairūs mišinėliai? Kiek kainuoja įvairūs preparatai. Nei vienas iš jūsų, pavyzdžiui, nepasisakote, mes ir mūsų atstovai Seime pasisakė mažinti pridėtinės vertės mokesį, tarp jų ir vaistams, kurie yra ir vaikams svarbūs, nors yra dalis kompensuojamų, bet dalis yra nekompensuojamų. Pasižiūrėkite, kiek kainuoja tos pačios sauskelnės? Ar kas nors iš jūsų dabar vauginat vaiką? Aš auginu devy...*

SKVERNELIS: *..Taip [juokdamasis]*

GAPŠYS: *...devynių mėnesių [juokas studijoje]. Tai Jūs/Jūs turbūt taip gerai gyvenate, kad Jums tai neberūpi (D3.6).*

SKVERNELIS: *Man rūpi.*

VEDEJAS: *Gerai, Saulius Skvernelis buvo tiek kartu paminėtas, 20 sekundžių. Jūsų sekundžių kiek savaičių?*

SKVERNELIS: *Keturios.*

VEDEJAS: *Keturios. Sveikinu. Tai...[plojimai studijoje]*

SKVERNELIS: *Ir tikrai galiu pasakyti, kad ne vien ekonominės paskatos lemia gimdyt, ar negimdyt. Aš suprantu, kad Darbo partijai svarbiausia yra problema šiandien, nematant jokių valstybės problemų, gėjų santuokos leistinos ar neleistinos? Tai aš nenoriu kalbėt, jeigu mes kalbam apie žmogaus teises, nekalbėkim apie... (D3.7).*

GAPŠYS: *Jūs leidžiate jas ar neleidžiate?*

SKVERNELIS: *...Nekalbėkim selektyviai, niekada mes nepasisakėme už gėjų santuokų įteisinimą, kalbam apie partnerystę...*

GAPŠYS: *..O ką jūsų Šake/Šakalienė kalba?*

SKVERNELIS: *...kalbam apie partnerystę, o ką jūs/dabar Jūs apie Šakalienę klausinėjat. Jūs paklauskite Šakalienės.*

GAPŠYS: ...o ką Jūsų/Jūsų/Jūsų/o ką Jūsų/ Tai Jūs gi ją atsivedat į Seimą! Ir sakot dar So/Socialinės apsaugos ir darbo ministrė bus.

SKVERNELIS: ...Je/jeigu Jū/jeigu Jūsų problema yra selektyvios žmogaus teisės, tai vie/vieni gali gyventi, kiti – ne, tai mes artėjame į trisdešimtus metus.

GAPŠYS: Apie santuoką kalbam! Kalbame apie santuoką. Apie santuoką kalbam [keldamas balsą, rankos mostu kreipdamasis į adresatą. Salėje girdėti juokas].

VEDĖJAS: Pone Gapšy, penkios sekundės, paskutinįkart.

GAPŠYS: Mes kalbame apie santuoką, o šitas pilietis išsisukinėja! [pakeltu balso tonu] (D3.8).

SKVERNELIS: Aš neišsisukinėju, aš tik sakau.. [salėje juokas, Skvernelis šypsosi].

VEDĖJAS: Gerai. Tai, pone Skverneli, labai trumpai...

SKVERNELIS: Jūs nesuprantate (D3.9).

GAPŠYS: Jis išsisukinėja. Už ar prieš?

VEDĖJAS: ...Jūsų pozicija dėl vienalyčių partneryčių santuokų i/ir taip toliau. Dešimt sekundžių.

SKVERNELIS: Pozicija labai aiški. Dėl santuokų mes pasisakome prieš, dėl asmenų, kurie gyvena vienalytėse porose, aš dar kartą sakau, mes pasisakom labai kategoriškai: teisiniai santykiai turi būti įteisinti, tai yra paveldėjimo teisė, informacijos gavimo, neliudijimo prieš save, tai galima padaryti dar Civiliniame kodekse, atitinkamose knygose padarius pataisą. Ir specialiuose įstatymuose [atsisukęs į Gapšį] Vieną kartą galbūt suprasite ir Jūs, ką mes kalbame [salėje juokas] (D3.10).

VEDĖJAS: Trečias klausimas Algirdui Butkevičiui...

19 pav. Kalbėtojas sumenkina adresato įvaizdį

20 pav. Adresato reakcija – emocionali gynyba

14 pavyzdys yra 2 min. 27 s. trukusi debatų atkarpa, kurioje pagal adresatą menkinantį turinį nustatyti 7 šnekos aktai. Jų turinys yra toks:

D3.4 – oponento partija nevieninga.

D3.5 – oponento partija vengia atsakymų.

D3.6 – politikas nežino, kiek kainuoja vaikiškos prekės, vadinasi, nežino kokios jos brangios.

D3.7 – oponentai nežino svarbiausių Lietuvos problemų.

D3.8 – oponentas išsisukinėja nuo atsakymo į klausimą apie tos pačios lyties asmenų santuoką.

D3.9 – oponentas nieko nesupranta.

D3.10 – pats prieš tai kalbėjęs D3.9 autorius nieko nesupranta.

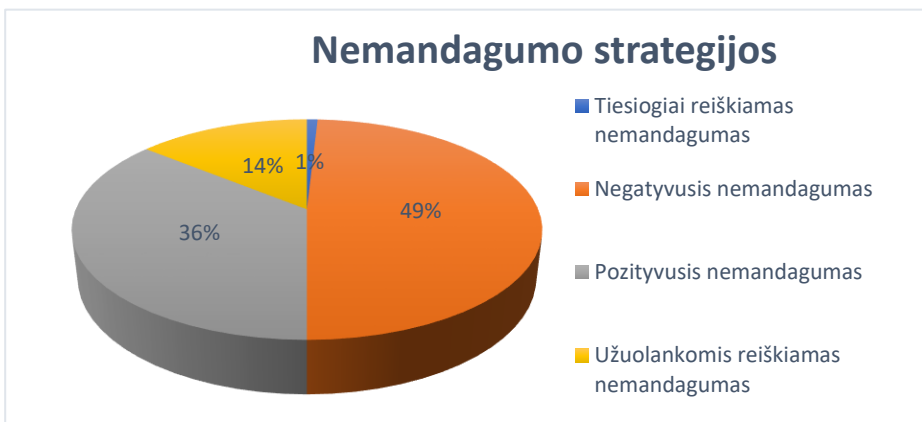
14 pavyzdys, 19 ir 20 paveikslai iliustruoja debatų atkarpą, kai adresatas savo įvaizdį gynė itin emocionaliai, pakeltu balso tonu. Nors 11 pavyzdyje pateiktoje debatų atkarpoje įvaizdžiui grėsmingas šnekos aktas buvo sakomas neemocionaliai, galima sakyti, neutraliai, tačiau į jį sureaguota buvo emocionaliai ir išsivystė į konfliktinę situaciją, kurią sustabdė debatų vedėjas. Tokios konfliktinės situacijos, kurioms būdinga tai, kad kyla staiga, vystosi labai greitai ir kalbėtojai reiškia neigiamas emocijas, tyrėjų vadinamos *negatyvumo ciklais* (angl. *negativity cycles*) (García-Pastor 2008). Daiktavardžiu *negatyvumas* nurodoma tokių atkarpų sąsaja su neigiamomis emocijomis, o žodis *ciklas* apibūdina tai, kad jų metu dalyviai vienas kitą nuolat menkina, t. y. kiekvienas jų pasakymas kenkia adresato įvaizdžiui. Staiga kilęs ir abipusis vienas kito menkinimas, lydimas neigiamų emocijų matyti 14 pavyzdyje.

Taigi 11 ir 12 pavyzdžiai rodo adresatų siekį išlaikyti savo įvaizdžius labiau neutraliai paneigiant kalbėtojo ištartą pasakymą, o 13 ir 14 pavyzdžiais iliustruojama emocionalesnė politikų reakcija į ištartus pasakymus. Emocionalesnė reakcija taip pat gali tapti paskata konfliktui.

Apibendrinant reakcijas į nemandagumo apraiškas debatuose pasakytina ir tai, kad išryškėjo galios didinimo ir kito įvaizdžio menkinimo sąsaja. Kaip minėta, politikai savo galią didina menkindami kito įvaizdį. Svarbu pabrėžti, kad šis procesas atsiskleidžia iš ilgesnių diskurso atkarpų, kai yra matoma, kaip nemandagumo veiksmai sąveikauja tarpusavyje. Be to, šis procesas, metaforiškai pavadintas *nulinės sumos lošimu* būdingas visiems debatams ir jo intensyvumas nėra vienodas. Intensyvesnės vienas kito menkinimo atkarpos, pavadintos negatyvumo ciklais, iliustruotos 14 pavyzdžiu. Tokios debatų atkarpos pasižymi kitą menkinančių pasakymų gausa ir neigiamomis emocijomis.

2.5. Nemandagumo strategijų taikymas politiniuose TV debatuose

Pagal įvaizdžiui grėsmingo šnekos akto orientaciją į adresato įvaizdį, oponentus menkinantys pasakymai suskirstyti į nemandagumo strategijas. Daugiausia – 111 pasakymų (49 % visų įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų) buvo sukurti taikant negatyviojo nemandagumo strategiją. Truputį rečiau taikyta pozityviojo nemandagumo strategija – 81 (36 % visų įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų) pasakymui. Daug rečiau – 32 kartus (14 % visų įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų) buvo taikoma užuolankomis reiškiamo nemandagumo strategija. Mažiausia – du kartus pritaikyta tiesiogiai reiškiamo nemandagumo strategija ir nė karto nepasitelkta sulaikytojo nemandagumo strategija. Nemandagumo strategijų pasiskirstymas tirtose debatų laidose pavaizduotas 21 paveiksle.

21 pav. Nemandagumo strategijų pasiskirstymas politiniuose TV debatuose.

Negatyviojo nemandagumo strategija susijusi su kalbėtojo siekiu sumenkinti adresato negatyvųjų įvaizdį, t. y. adresato norą būti savarankiškam ir laisvai veikti. Minėtos nemandagumo strategijos iliustruojamos 15–17 pavyzdžiais:

15 pavyzdys

Bet tai yra ne investicija, o lėšų įsisavinimas. Ir aš dar patikslinsiu – tas lėšas įsisavina Jūsų partiečių „uabai“ ir jūsų partiečių partnerių uabai (D3.13).

16 pavyzdys

Mokesčių sistema, kuri buvo per naktinę reformą padaryta valdant konservatoriams, na, iš tikrųjų atvedė prie to, kad smulkus verslas, žmonės, kurie gyvena iš savo darbo, ką mes labai remiam, vėl nuėjo į pogrindį (E1.3).

17 pavyzdys

Na, iš tikrųjų, klausant kolegų iš dešinės ir iš kairės [rankos mostu parodydamas į kolegas] atrodo, kad lyg tai ne jie keturis metus valdė Lietuvą <...> Premjeras kalba apie per didelį skurdą, na, bet per ketverius jo valdymo metus [žiūrėdamas į adresatą] skurdas padidėjo Lietuvoje. Nuo 18 iki 22 procentų Lietuvos gyventojų šiandien atsiduria arti skurdo ribos [žiūrėdamas į Butkevičių]. Ar Jūs galite atsakyti, kaip tai atsitiko [žiūrėdamas į Butkevičių ir rankos mostu jam adresuodamas klausimą] šalia Jūsų/Jums vadovaujant ? [Adresatas šypsosi] Emigracija lygiai taip pat auga, bemaž 50 000 žmonių šiemet paliks

Lietuvą. Mes kalbam apie keturis prarastus metus. Iš tikrųjų, gerbiamieji, nieko nebuvo padaryta [atsisukdamas į Daukšį], kad Lietuvos ekonomika augtų. Kad tos investicijos, apie kurias Daukšys kalba, kad jos ateitų į Lietuvą (E2.1).

22 pav. Kalbėtojo neverbalika, rodanti kreipimąsi

23 pav. Kalbėtojo neverbalika, rodanti kreipimąsi

Kalbėtojas, kurdamas 15 pavyzdyje pateiktą pasakymą, teigia, jog adresatas netinkamai elgiasi su skiriamais pinigais. Pasak kalbėtojo, minimos lėšos adresato ir su juo susijusių asmenų yra neteisėtai pasisavinamos. 16 pavyzdžiu iliustruojamas kalbėtojo siekis kritikuoti adresatą, kuris kalbėtojo aiškiai įvardytas, praeities veiksmus – įvykdytą reformą. 17 pavyzdžiu pateiktas pasakymas teigia kelis dalykus: 1) valdant oponentui skurdas Lietuvoje padidėjo; 2) oponentui vis dar esant valdžioje apie penktadalį Lietuvos gyventojų gyvena skurdžiai; 3) oponentui esant valdžioje didelis skaičius gyventojų emigruos. Taigi Lietuvos gyventojų skurdas ir emigracija, kalbėtojo teigimu, yra politinio varžovo praeities veiksmų rezultatas. Be to, kurdamas šiame pavyzdyje aptariamą tekstą, kalbėtojas aiškiai tiek verbaliai, tiek neverbaliai kreipiasi į adresatą. Verbalinę kreipimąsi nurodo pasakymas *ar Jūs galite atsakyti*, o neverbalinę – pasisukimas kūnu ir žvilgsnio nukreipimas į adresatą. Visus adresatui nepalankius faktus kalbėtojas pasako intensyviai žiūrėdamas į adresatą, o tai tik sustiprina kaltinimo neefektyviais, blogais praeities sprendimais įspūdį.

Tiek netinkamas elgesys su lėšomis, tiek įvykdyta reforma, davusi neigiamus rezultatus, tiek skurdo buvimas ir emigracija yra oponentų praeities veiksmų kritika. Minėta kritika politiniams varžovams yra išreikšta oponento siejimo su negatyviu aspektu pastrategė. Tokia pastrategė išskiriama ir kitų nemandagumo tyrėjų darbuose (pvz., Culpeper 1996, Garcia-Pastor 2008). Kalbėtojas, kritikuodamas adresato veiksmus, siedamas juos su neigiamais aspektais tarsi suvaržo jo laisvę veikti ir todėl priskiriama negatyviojo nemandagumo strategijai.

Pozityviojo nemandagumo strategijai priklausantys adresatą menkinantys šnekos aktai iš esmės skiriasi savo orientacija į adresato įvaizdį: negatyviojo nemandagumo strategijai priskirtini pasakymai yra orientuoti į kalbėtojo siekį sumažinti adresato norą būti nepriklausomu, savarankišku, o pozityviajam – orientuoti į kalbėtojo siekį pakenkti adresato norui būti pripažintu, lygiaverčiu tam tikros grupės nariu. Pavyzdžiui:

18 pavyzdys

Aiškiai, jeigu būtų valdę konservatoriai toliau, tai būtų skurdas dar trigubai padidėjęs (E2.15).

19 pavyzdys

Man rodos, ne Jums sakyti, ta prasme, kokio dydžio ekonomikos yra Lenkija ir Didžioji Britanija (E2.21).

20 pavyzdys

Vieną kartą galbūt suprasite ir Jūs, ką mes kalbame (D3.10)

21 pavyzdys

Taip, Saulius Skvernelis taip ir neatsakė, nes pas juos yra kažkoks yra ten nesusipratimas partijoje, vieni prieš/už homoseksualių asmenų santuokas, kiti – lygtais prieš tas santuokas, tai Jūs vieną kartą atsakykit – jūs už homoseksualių asmenų santuokas, ar ne? (D3.5)

18–20 pavyzdžiai vaizduoja kalbėtojo siekį išskirti adresatą iš valstybę valdančiųjų grupės kaip ypatingai tam darbui netinkantį dėl kompetencijos stokos, kuri pasireikštų valstybės bankrotu. 18 pavyzdyje kalbėtojas teigia, kad dėl adresato žinių stokos valstybėje būtų padidėjęs skurdas. 19 ir 20 pavyzdžiai iliustruoja kalbėtojo siekį atriboti adresatą nuo kompetentingų politikų, gebančių dalyvauti valstybės valdyme, grupės. Tai matyti iš pasakymų *man rodos, ne Jums sakyti <...>* ir *vieną kartą galbūt suprasite ir Jūs <...>*. Kitaip tariant, kalbėtojas sukuria adresato įvaizdį menkinantį pasakymą taikydamas atsiribojimo pastrategę. Atsiribojimas nuo adresato kenkia jo pozityviajam įvaizdžiui, todėl laikomas pozityviojo nemandagumo strategija.

21 pavyzdys iliustruoja kalbėtojo norą siekti perteikti nepalankumą adresatui neigiamai atsiliepiant apie jo politinės partijos nevieningumą, neturėjimą vieningos nuomonės minimu klausimu. Nėra lengva vienareikšmiškai pasakyti, kuriai nemandagumo pastrategi galėtų būti priskirtinas aptariamas pasakymas – viena vertus, pasakymas aiškiai išskiria

adresatą kaip vengiantį atsakymų (*Skvernelis neatsakė, <...>, tai Jūs vieną kartą atsakykit*), kita vertus, kalbėtojas užsimena apie kontraversišką temą ir, regis, siekia nesutarimo, konflikto su adresatu. Tačiau tiek adresato atribojimas, tiek konflikto, nesutarimo siekimas yra susiję su adresato pozityviojo įvaizdžio menkinimu, t. y. tokio, kuris susijęs su adresato noru būti pripažintam, vertinamam, ir yra pozityviojo nemandagumo strategija.

22 ir 23 pavyzdžiais iliustruojama užuolankomis reiškiamo nemandagumo strategija:

22 pavyzdys

Mes šiandien pamatėm puikią/puikų pavyzdį diskusijų su visuomene [šypsodamasis, žiūrėdamas į Butkevičių], iš tikrųjų, kai buvo, na, turbūt, spjauta į veidą ir/ir/ir į Prezidentūrą [šypsodamasis] ir visai visuomenei (E2.20).

23 pavyzdys

Aš suprantu, kad Naglis yra pusdievis ir gali per dvi minutes suteikt laimę (E3.3).

Nei negatyviojo, nei pozityviojo nemandagumo strategijoms nėra būdingos perkeltinės reikšmės, o užuolankomis reiškiamo nemandagumo strategija kaip tik perkeltinėmis reikšmėmis, kalbėtojo nenuoširdumu, ironija, sarkazmu. Būtent ironija yra būdinga 22 ir 23 pavyzdžiuose pateiktiems pasakymams, kai kalbėtojas ironiškai pagiria adresatą: diskusijų nebuvimą su visuomene pavadina puikiu pavyzdžiu ir savo oponentą ironiškai pavadina pusdieviu.

Tiesiogiai reiškiamo nemandagumo pavyzdys iliustruojamas 24 pavyzdžiu, kai kalbėtojas pakeltu tonu oponentus niekinamai pavadino vagimis.

24 pavyzdys

Vagys! (E1.4).

Tai, kad dažniausiai politiniams varžovams kenkiama netiesiogiai menkinant jų pozityvųjį arba negatyvųjį įvaizdį, iliustruoja tiriamo konteksto specifika: debatų dalyviai siekia sustiprinti savo galią kitą menkindami tokiu būdu, kad būtų išlaikytas paties kalbėtojo autoritetas. Svarbu pabrėžti, kad vykstant debatams, politikai siekia gauti daugiau galios menkindami oponento įvaizdį ir dažniausiai tai siekia padaryti įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą

reikšdami ne tiesmukai, bet netiesiogiai – jį projektuodami į varžovo pozityvųjį arba negatyvųjį įvaizdį.

Visgi pasitaikė, kad oponentas buvo menkinamas tiesmukai. Dalyvis, vedėjo perspėtas, kad jam liko kalbėti 10 sekundžių, šį likusį laiką panaudojo savo oponentų įžeidimui. Tačiau paminėtina, kad toks kalbėtojo tiesmukumas buvo netikėtas ir atrodė komiškas visiems debatų dalyviams – tai buvo galima suprasti iš staiga kilusio nuoširdaus juoko. Vadinasi, ypatingai tiesmukas kito menkinimas debatuose Lietuvoje yra neįprastas kalbinis elgesys.

Taigi, apibendrinant galima sakyti, kad TV debatų kontekstas veikia politikų kalbinį elgesį taip, kad šie, siekdami išsaugoti savo pačių įvaizdžius, dažniausiai renkasi netiesiogines nemandagumo strategijas – pozityvųjį, negatyvųjį arba užuolankomis reiškiamą nemandagumą. Tiesmukas nemandagumas pasireiškė tik kartą, beveik išsekus emocių kalbėtojo laikui. Toks tiesmukas oponentų menkinimas vartojant derogatyvinę reikšmę turinčius daiktavardžius yra netikėtas Lietuvos TV debatuose, atrodo komiškai.

2.6. Įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų propozicinis turinys

Tai, kad kalbėtojas kuria įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą, suprantama ne tik iš propozicinio šnekos akto turinio, kuriuo siekiama pakenkti adresato įvaizdžiui, bet ir iš adresato reakcijos į tokį pasakymą: adresatas taip pat sukuria įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą, o kartais matyti ir neigiamos emocijos, pavyzdžiui, susierzinimas.

Sugrupavus įvaizdžiui grėsmingus šnekos aktus pagal jų propozicinį turinį, buvo išskirtos kelios grupės. Jų pasiskirstymas pavaizduotas 2 lentelėje:

2 lentelė. Įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų pasiskirstymas pagal propozicinį turinį

Propo- zicinis įvaiz- džiui grės- mingo šnekos akto turinys	Melas ir tiesos slėpimas	Neefekty vūs ir netei- singi praeities veiksmai	Kalbamo dalyko neišma- nymas ir nusišne- kėjimas	Apatija ir neveik- lumas	Netin- kamas diskurso elgesys ir nemokė- jimas elgtis	Tiesio- giniai kaltini- mai ir įžeidimai
Pavar- tojimų kiekis	30 %	25 %	7 %	12 %	9 %	7 %

Kaip matyti iš antros lentelės, dažniausiai įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų propozicinis turinys adresatus apibūdindavo kaip meluojančius arba slepiančius tiesą. Taip pat dažnai kalbėtojai oponentų veiksmus pavadino neefektyviais ir neteisingais. Atvejai, kai adresatai buvo kaltinami apatija ir neveiklumu, sudarė 12 % visų menkinančių pasakymų. 9 % sudarė oponentų kaltinimas netinkamu elgesiu diskurse, o rečiausiai varžovai buvo menkinami teigiant, kad šie neišmano kalbamo dalyko ir nusišneka (7 %) bei juos kaltinant tiesiogiai (7 %).

Kaip minėta, gausiausią įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų grupę sudarė oponentus vadinantys melagiais arba kaltinantys slepiant dalį tiesos pasakymai. 12–15 pavyzdžiai iliustruoja tokius pasakymus.

25 pavyzdys

Tai Jūs tiesą sakykit! (E2.7).

26 pavyzdys

Čia yra grynas populizmas ir nemeluokit (E3.6).

27 pavyzdys

Būtent tai yra Jūsų atsakomybė ir prašau nemeluot (E2.17).

28 pavyzdys

Jūs pasakot A, nepasakot B (E2.22).

25 pavyzdyje pateiktame pasakyme matyti, kad kalbėtojas įsakmiai reikalauja oponentą sakyti tiesą. Tai, kad pasakymo tonas buvo įsakmus, matyti iš kalbėtojo pakelto balso tono ir iš liepiamosios nuosakos pavartojimo – *sakykit*. Iš to, kad debatų dalyviui liepiama sakyti tiesą, kiti debatų dalyviai, taip pat ir visi žiūrovai presuponuoja, jog adresatas ankstesniuose savo pasisakymuose per debatus sakė netiesą, t. y. melavo. Meluojantis politikas laikomas nepatikimu, todėl kalbėtojas tokiu pasakymu menkina adresato įvaizdį.

Panašiai ir 26 pavyzdyje pateiktame pasakyme kalbėtojas aiškiai perduoda propozicinį pasakymo turinį – oponentas meluoja – adresato ankstesnį pasisakymą menkinamai pavadindamas populizmu, t. y. sakymu tik to, ką nori girdėti rinkėjai, o ne objektyvius realybės faktus. Be to, kalbėtojas pavartoja liepiamąją nuosaką – *nemeluokit* – tokiu būdu teigdamas, jog oponentas meluoja. 27 pavyzdyje pateikto pasakymo propozicija yra tokia pati kaip jau aptartuose 25 ir 26 pavyzdžiuose, t. y. kalbėtojas teigia adresatą meluojant, tačiau skiriasi pasakymo raiška. Kalbėtojas ne liepia, tačiau prašo

oponentų nemeluoti. 28 pavyzdyje pateikto pasakymo autorius teigia, jog oponentas pasako tik dalį tiesos, o dalį tiesos nuslepia. Kalbėtojo pasakymas pateikiamas kaip konstatuojamasis teiginys, t. y. kalbėtojas tvirtai teigia, jog oponentas nuslepia dalį tiesos. Tiesos slėpimas laikomas nepatikimo politiko savybe, todėl toks pasakymo turinys menkina oponento įvaizdį.

Kita įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų propozicinio turinio grupė – neefektyvūs, neteisingi politinių varžovų veiksmai – taip pat sudarė nemažą visų menkinančių pasakymų dalį: jų rasta 23. Pavyzdžiui:

29 pavyzdys

Zuokas, eem, garantuoja, kad šitas projektas duos naudą ir kad ta nauda bus pamatuota ir jinai žmonės pasieks? Garantavo. Bet dabar, kada atgal žiūrime, mes matome, kad sprendimas buvo neteisingas, negeras ir neabejotinai korupcinis (E1.12).

29 pavyzdyje pateiktame sakytiniame tekste kalbėtojas, aptardamas konkretų politiką, kurį įvardija ir kuris dalyvauja toje pačioje laidoje, konstatyviu teiginiu sako, jog minimo politiko praeities sprendimas buvo *neteisingas, negeras ir neabejotinai korupcinis*. Minėto politiko priimtą sprendimą apibūdindamas neigiamą konotaciją turinčiais būdvardžiais kalbėtojas siekia neigiamai paveikti jo įvaizdį, jį sumenkinti.

Panašūs pasakymai, kuriais nurodomi oponentų neteisingi, neefektyvūs veiksmai, iliustruojami 30 ir 31 pavyzdžiais:

30 pavyzdys

Lietuvai nereikia Liberalų sąjūdžio [gestikuliacija rodomuoju pirštu], jos lyderis Eligijus Masiulis paėmė šimto šešių tūkstančių eurų kyšį. Lietuvai nereikia Darbo partijos su jos juodąja buhalterija ir amžiniais korupciniais skandalais [gestikuliacija rodomuoju pirštu, keliamas balso tonas]. Lietuvai nereikia nei Konservatorių, nei Socdemų [gestikuliacija pabrėžtinai mojuojant ranka] (E1.1).

24 pav. kalbėtojo neverbalika, išreiškianti emocionalumą

31 pavyzdys

Konservatoriai neprisidėjo prie to, kad Lietuva taptų modernesne šalimi (E2.24).

30 pavyzdžiu kalbėtojas įvardija konkrečias politines partijas, jų lyderius ir nurodo jų neigiamai vertinamus praeities veiksmus: kyšio ėmimą, neskaidrią apskaitą ir korupcinius skandalus. Minėtieji dalykai siejami su politikų nesąžiningumu, praeityje atliktais neskaidriais, neteisingsiais veiksmais ir menkina adresatų įvaizdį. 31 pavyzdys iliustruoja kalbėtojo siekį neigiamai apibūdinti varžovų veiksmus. Kalbėtojas pasakymą pateikia kaip konstatuojamą teiginį, kuriuo sakoma, kad konkreti politinė partija (kuri yra įvardyta kalbėtojo sakomame tekste) nepriėmė palankių Lietuvai sprendimų. Pažymėtina, kad nors pasakyme minimos politinės partijos atstovai dalyvavo toje pačioje laidoje, pasakymas buvo pateiktas kaip objektyvus realybės faktas, t. y. konstatyviuoju teiginiu, nevartojant jokio kreipinio (pavyzdžiui, Jūs neprisidėjote). Nepaisant neutralios pasakymo raiškos – deklaratyviojo teiginio – pasakymo propozicinis turinys išliko toks pat – politinio oponento praeities veiksmus vaizduoti neigiamai ir tokiu būdu menkinti jo, kaip kompetentingo politiko, įvaizdį.

Kita įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų propozicinio turinio grupė – kalbamo dalyko neišmanymas, nusišnekėjimas – iliustruojama 32–33 pavyzdžiais.

32 pavyzdys

Esmė tame, kad mes kalbam visiškai į pievas (E1.8).

33 pavyzdys

Vieną kartą galbūt suprasite ir Jūs, ką mes kalbame [žiūrėdamas į [adresatą] (D3.10).

25 pav. kalbėtojo neverbalika, išreiškianti kreipimąsi į oponentą

34 pavyzdys

Mieli kolegos, aš kaip suprantu, jūs visi esat senai buvę parduotuvėj ir nesat nuėję (E1.14).

32 pavyzdyje pateiktas pasakymas rodo, kad kalbėtojas prieš tai skambėjusį oponento pasisakymą apibūdina frazeologizmu „kalbėti į pievas“, kuris reiškia – kalbėti niekus, nusišnekėti. Įdomu, kad kalbėtojas, nors kalbėjimu į pievas vadina varžovo anksčiau išsakytas mintis ir šį pasakymą adresuoja politiniam varžovui, tačiau pasirenka pirmąjį daugiskaitos asmenį – *mes*, o ne, pavyzdžiui, antrąjį daugiskaitos asmenį, t. y. nesako *jūs kalbate į pievas*. Nors pasirenkama įtraukiamoji įvardžio *mes* vartosena, tačiau pasakymo propozicinis turinys teigia, jog pats adresatas kalba visiškai ne į temą, nusišneka. Per politinius debatus viešai teigti adresatą nusišnekant reiškia jį menkinti, žeminti.

33 pavyzdys iliustruoja kalbėtojo siekį sumenkinti adresato įvaizdį teigiant, kad galbūt adresatas ateityje supras kalbamo dalyko esmę, tačiau dabar jis nėra pajėgus to suprasti. Negalėjimas, nemokėjimas suprasti su Lietuvos politika susijusių problemų siejamas su politikų nekompetencija, o į nekompetentingą politiką žiūrima neigiamai, nepalankiai. Taigi toks kalbėtojo pasakymas savo propoziciniu turiniu – adresatas nesupranta keliamos problemos, neišmano kalbamo dalyko – kenkia adresato įvaizdžiui.

34 pavyzdžiu pateiktas pasakymas įdomus tuo, kad propozicinis turinys – adresatas seniai buvo parduotuvėje – tampa įvaizdį menkinantis šiame tiriamame kontekste. Taip yra todėl, kad kalbėtojas, kurdamas tokį propozicinį turinį, implicitiškai teigia, kad adresatas dėl nesilankymo parduotuvėse nežino, kokia padėtis yra jose ir su kokiomis problemomis susiduria Lietuvos žmonės apsipirkinėdami. Lietuvos gyventojų problemų neišmanymas yra nekompetentingo politiko bruožas, todėl toks propozicinis turinys taip pat menkina adresato įvaizdį. Kaip ir anksčiau matytuose pavyzdžiuose, taip pat ir čia, prieš kurdamas politinio varžovo įvaizdį menkinantį pasakymą, kalbėtojas į jį kreipiasi pagarbiu kreipiniu: *mieli kolegos*. Tokio, mandagiu laikomo kreipinio pasirinkimas rodo, kad kalbėtojas, viena vertus, siekia išlaikyti savo kaip kompetentingo politiko įvaizdį, t. y. demonstruoja išmanymą, kaip reikia elgtis viešojoje erdvėje, kita vertus, siekia sumenkinti oponento įvaizdį kurdamas politinį varžovą menkinantį šnekos aktą.

Kitą įvaizdį menkinančių šnekos aktų propozicinio turinio grupę sudaro tie pasakymai, kurių turinys susijęs su politikų nemokėjimu elgtis

konkrečiame – TV debatų – kontekste. Tokie pasakymai iliustruojami 35–36 pavyzdžiais:

35 pavyzdys

Aš atsiprašau, gerbiamas Landsbergi, kai aš kalbu, tai aš prašyčiau Jūsų patylėt, kaip Jūs kalbėjot, tada aš tylėjau. Gerai? Susitarkim, kad vienas kitą džentelmeniškai gerbsim [žiūrėdamas į adresatą] (E2.6).

36 pavyzdys

Palaukit, ne apie tai kalbu [rankos mostu rodydamas adresatui]. Nu nepertraukit, būkit jau/jaunas ir toks nekantrus (E2.37).

37 pavyzdys

<...> nueiti į Koršunovo pastatytą spektaklį „Išvaymas“. Ten pamatyti irgi, kas tai yra emigracija. Kai kam tai čia sukelia juoką, aš matau (D3.22).

Pasakymų, pateiktų 35 ir 36 pavyzdžiuose, propozicinis turinys nurodo į politinio varžovo netinkamą elgesį TV debatuose – oponento pertraukimą. Nors pasakymų turinys tas pats, tačiau jis išreikštas skirtingai – 35 pavyzdys rodo kalbėtojo mandagų kreipimąsi į oponentą: vartojamas kreipinys „gerbiamas“, kreipiamasi pavarde, taip pat kreipiantis vartojama asmeninio įvardžio daugiskaitos antrojo asmens forma. Be to, kalbėtojas oponento elgesio televizijos debatuose kritiką pateikia kaip prašymą – tai matyti iš veiksmazodžio *prašyčiau*. Kitokia raiška matoma 36 pavyzdyje – tas pats propozicinis turinys reiškiamas liepiamąja nuosaka: *palaukit, nepertraukit*, tuoj pat nurodant neigiamomis laikomas oponento savybes – jaunystę ir nekantrumą. Taigi tas pats propozicinis įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų turinys – netinkamas oponento elgesys TV debatuose – gali būti reiškiamas skirtingai: kaip prašymas ir liepimas.

37 pavyzdys iliustruoja kitą netinkamos elgsenos apraišką TV debatuose – juoką aptariant Lietuvai aktualias problemas. Šiuo atveju buvo kalbama apie emigracijos problemą Lietuvoje ir kalbėtojai paminėjus vieną spektaklį, politinis varžovas ėmė juoktis, o į tokį jo elgesį kalbėtojo ir buvo verbaliai sureaguota siekiant atkreipti debatų dalyvių ir žiūrovų dėmesį į profesionaliam politikui nederantį elgesį – juokimąsi iš rimtų temų – tokiu būdu siekiant pakenkti adresato įvaizdžiui.

Mažiausia įžeidžių šnekos aktų propozicinio turinio grupė – tiesioginiai kaltinimai, įžeidimai – pateikti 38–40 pavyzdžiuose:

38 pavyzdys

Vagys! (E1.4).

39 pavyzdys

Palaukit, nenutraukit, korumpuotas žurnaliste (E1.2).

40 pavyzdys

Dešimt sekundžių. Aiškiai, jeigu būtų valdę konservatoriai toliau, tai būtų skurdas dar trigubai padidėjęs (E2.15).

38 pavyzdyje kalbėtojas pavadina oponentus vagimis, o 39 pavyzdyje pateiktas pasakymas iliustruoja kalbėtojo kreipimąsi į debatų vedėją. Kreipdamasis kalbėtojas vartoja liepiamąją nuosaką: *palaukit, nenutraukit* ir vedėją apibūdina itin neigiamą konotaciją turinčiu būdvardžiu – *korumpuotas*. Nors kalbėtojas kreipiasi ne į savo politinį varžovą, o į laidos vedėją, tačiau toks jo kalbinis elgesys, kuriuo yra tiesiogiai kaltinamas žurnalistas, atskleidžia kalbėtojo siekį tiesiogiai įžeisti kitą asmenį.

40 pavyzdys rodo kalbėtojo siekį paskutines dešimt kalbėjimui skirtų sekundžių išnaudoti politinio varžovo įvaizdžio menkinimui. Tai kalbėtojas pasiekia aiškiai įvardydamas oponentus ir sukurdamas tokį tiesmuką pasakymą, kurio propozicinis turinys nurodo oponentų negebėjimą valdyti valstybę.

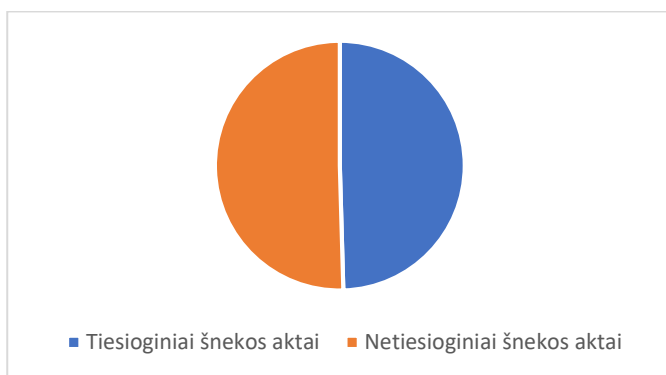
Taigi dažniausiai debatuose politiniai varžovai menkinami teigiant, kad jie meluoja arba slepia tiesą. Antras pagal dažnumą menkinantis turinys susijęs su politinių varžovių atliktais neefektyviais veiksmais arba priimtais neefektyviais sprendimais. Tirtuose debatuose nepasitaikė atvejų, kai yra menkinamas asmeninis adresatų gyvenimas.

Apibendrinti propozicinį menkinančių pasakymų turinį ir jo sąsajas su politikų kompetencija reikėtų atsargiai. Visgi galima pasvarstyti, kad propozicinis kitą menkinančių pasakymų turinys atskleidžia, koku aspektu menkinamas varžovas (pavyzdžiui, teigiama, kad jis meluoja arba neefektyviai dirba). Varžovo menkinimo aspektas parodo, kaip, pasak kalbėtojo (vadinasi, ir pagal kalbėtojo kultūroje esančias vertybes bei elgesio principus), nereikėtų elgtis politiniam varžovui. Taigi galima sakyti, kad menkinančių pasakymų propozicinis turinys debatuose parodo neigiamai vertinamus politiko elgsenos principus. Neigiamai vertinami elgsenos principai, pavyzdžiui, melavimas, korupcija) iš dalies gali būti siejamo su politiko kompetencija. Tačiau, reikia pripažinti, kad formalus politikų išsilavinimas, darbo patirtis taip pat yra kompetencijos aspektai, o

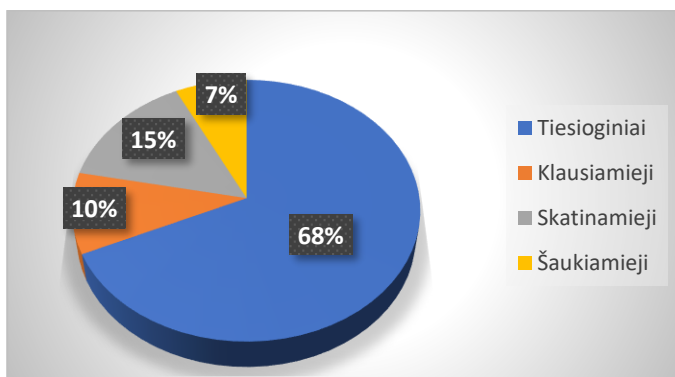
menkinančių pasakymų propoziciniu turiniu reiškiami dalykai, ko gero, atspindi vieną politikų kompetencijos aspektą – elgesio principus.

2.7. Įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų raiška

Nustačius tiesioginius ir netiesioginius įvaizdžiui grėsmingus šnekos aktus, debatuose į akis krinta tai, kad jų vartojimo skaičius yra labai panašus: tiek vieni, tiek kiti sudarė 50 % visų įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų. Jų pasiskirstymas pavaizduotas 26 paveiksle. Tiesioginių įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų raiškos pagal funkcinį tipą pasiskirstymas pavaizduotas 27 paveiksle:

26 pav. Įvaizdžiui grėsmingų ŠA pasiskirstymas debatuose

27 pav. Tiesioginių įvaizdžiui grėsmingų ŠA raiška

Labai panašus tiesioginių ir netiesioginių kitą menkinančių pasakymų pasiskirstymas debatuose rodo, kad politikai vienas kitą vienodai linkę

menkinti tiek atvirai reiškiamu oponentams nepalankiu turiniu, tiek nepalankų turinį išreikšti mažiau akivaizdžiai.

Kaip matyti iš 27 paveikslo, oponentą menkinantys nesusvelninti pasakymai buvo reiškiami įvairaus funkcinio tipo sakiniais: tiesioginiais, skatinamaisiais, klausiamaisiais ir šaukiamaisiais. Tačiau jų tikslas buvo ne konstatuoti, paskatinti arba paklausti, bet sumenkinti adresatą. Tai suprantama iš nedviprasmiškai neigiamai kitą apibūdinančio turinio. Kitaip sakant, šių pasakymų funkcija – menkinti adresatą – sutampa su menkinančią reikšmę turinčiu pasakymo turiniu.

2.7.1. Tiesioginių įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų raiška

Dažniausiai tiesioginiai įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai debatuose buvo reiškiami teiginiais (68 %). Daug rečiau – skatinamaisiais (15 %) ir klausiamaisiais (10 %) sakiniais, o rečiausiai – šaukiamaisiais (7 %).

41–43 pavyzdžiai iliustruoja tokius pasakymus, kuriais kitą menkinantis turinys išreikštas konstatuojant, teigiant ką nors. Kitą tiesiogiai menkinantiems tiesioginiams teiginiams būdinga tai, kad yra aiškiai įvardijamas adresatas, esama kalbėtojo įsitikinimą rodančių įterpinių. Pavyzdžiui:

41 pavyzdys

Dešimt sekundžių. Aiškiai, jeigu būtų valdę konservatoriai toliau, tai būtų skurdas dar trigubai padidėjęs (E2.14).

Į 41 pavyzdyje pateiktą pasakymą adresatas jau neturėjo laiko reaguoti, nes jo kalbėjimo laikas aptariamam klausimui buvo pasibaigęs, tačiau gavęs progą kalbėti kitu klausimu, E2.14 pasakymo adresatas sumenkino aptariamo pasakymo autorių. Šis pasakymas vertinamas kaip menkinantis kitą pagal akivaizdžiai menkinantį turinio kriterijų. Aptariamas pavyzdys iliustruoja tai, kad kalbėtojas likusį kalbėti laiką išnaudojo tiesmukai sumenkinti savo politinį varžovą, konstatuodamas, jog šis yra atsakingas dėl Lietuvoje didėjančio skurdo. Kalbėtojas aiškiai įvardija adresatą ir jam skirtą menkinantį turinį – skurdo didinimą Lietuvoje – išreiškia kaip savo įsitikinimą. Tai rodo įsitikinimą reiškiantis įterpinys *aiškiai*.

42 pavyzdys

Akivaizdu, tai, kai yra pavadinimas „populistinė partija“, tai turbūt jau neįmanoma nuo to pabėgti, niekaip kitaip (D3.19).

42 pavyzdyje pateiktas pasakymas politinį varžovą apibūdina neigiamai, t. y. teigia, kad šis yra populistas. Kitaip tariant, neigiamai kitą vaizduojantis turinys yra išreikštas teiginiu *kai yra pavadinimas „populistinė partija“, tai turbūt jau neįmanoma nuo to pabėgti*, ir, kaip ir 41 pavyzdyje, kalbėtojo įsitikinimą reiškiančiu įterpiniu *akivaizdu*. Tai, kad pastarajame pavyzdyje pasakymas adresato buvo atpažintas kaip jį, adresatą, menkinantis, matyti iš adresato reakcijos – sukurto pasakymo, kuris užgauna kitą, t. y. neigiamai apibūdina patį D3.19 autorių:

43 pavyzdys

Bet jūs peržengiate visas populizmo ribas su savo programa paskutine (D3.20).

43 pavyzdyje pateikto pasakymo autorius reaguoja į anksčiau kalbėtojo ištartą D3.19 pasakymą ir sukuria kitą menkinantį pasakymą, kurio turinį negatyviai išreiškia taip pat teiginiu – *jūs peržengiate visas populizmo ribas*. Tiesioginę įvaizdžiui grėsmingo šnekos akto raišką rodo aiškus adresato įvardijimas, pasakomas antruoju daugiskaitos įvardžio asmeniu *jūs* ir veiksmazodžio daugiskaitos antrąja forma *peržengiate*. Aiškiai įvardytas kitą menkinantis turinys – populizmo ribų peržengimas – rodo menkinančio pasakymo tiesiogiškumą.

Debatų dalyviai kritiką oponentams reiškėdavo klausimais. Klausimais reiškiamo įvaizdžiui grėsmingo šnekos akto tiesiogiškumą rodo taip pat nedviprasmiškai kitą menkinantis turinys ir tiesioginis kreipimasis. Pavyzdžiui:

44 pavyzdys

Aūū, socialdemokratai, kur jūsų progresinė mokesčių sistema? (E1.18).

44 pavyzdys iliustruoja tiesiogiai reiškiamą kreipimąsi į oponentus, kurie dalyvauja toje pačioje laidoje. Tiesioginis kreipimasis matyti iš kalbėtojo pavartoto kreipinio *Socialdemokratai*. Be to, prieš kreipinį esantis žodis *aūū* rodo ekspresyvų kreipimąsi. Kalbėtojas, ekspresyviai kreipdamasis į oponentus, šių klausia dėl progresinės mokesčių sistemos – dalyko, kurį, pasak kalbėtojo, minima partija žadėjo įvesianti prieš kelerius metus, tačiau to nepadarė. Taigi aptariamo pasakymo turinys – žadėti, neatlikti darbai – menkina oponentų įvaizdį ir yra reiškiamas tiesioginiu klausimu be modifikacijų. Įvaizdžiui grėsmingo šnekos akto raišką klausimais netaikant jokių modifikacijų iliustruoja 45 ir 46 pavyzdžiai:

45 pavyzdys

*Kas valdančioji dauguma Seime? Be abejo, Seime sustabdė.
Kas – mes, opozicija, sustabdėme? (T3.25).*

Aptariamame pavyzdyje pateikto pasakymo autorius kritiką oponentams dėl vieno sustabdyto įstatymo, turėjusio sumažinti mokesčius mažiau uždirbantiems žmonėms, taip pat reiškia klausimais implikuodamas atsakymus. Tai yra, tokį įstatymą, turėjusį padėti mažiau uždirbantiems Lietuvos žmonėms, sustabdėme ne mes, opozicija, bet jūs – Seimo dauguma. Valdančiajai daugumai priklausančiam politikui, kuris dalyvauja debatuose, ir yra adresuojamas šis klausimu išreikštas turinys.

Dar būta atvejų, kai kitą menkinantis turinys buvo reiškiamas liepimais, įsakymais ką nors daryti ir sušukimais be modifikacijų. Pavyzdžiui:

46 pavyzdys

Tai Jūs tiesą sakykit! (E2.7).

47 pavyzdys

Čia yra grynas populizmas ir nemeluokit (E3.6).

48 pavyzdys

Jūs neklaidinkit visuomenės (D3.12).

46–48 pavyzdžiai iliustruoja tokius pasakymus, kurių kitą menkinantis turinys tiesiogiai išreikštas liepimais sakyti tiesą, nemeluoti. Nurodymą nemeluoti išreiškia liepiamosios nuosakos antrojo asmens vartoseną: *tiesą sakykit tiesą, nemeluokit ir neklaidinkit visuomenės*. Liepiamosios nuosakos vartojamą iliustruoja ir 49–50 pavyzdžiai:

49 pavyzdys

Teisingai! Tai Jūs nusiimkit tuos rožinius po reklamos (SP3.18).

50 pavyzdys

Tai jūs atsistokit ir pažiūrėkit slaugytojai į akis, slaugytojos padėjėjai, pažiūrėkit į akis tiems žmonėms, kurie negauna vaistų inovatyvių, taip kad reformos tikrai yra būtinos ir reikalingos (SP3.20).

49 pavyzdyje kalbėtojas adresatui liepia nusiimti rožinius akinius, šia metafora implikuodamas, jog adresatas nesupranta realios situacijos

Lietuvoje, o ją mato pagražintą. 50 pavyzdyje kalbėtojas liepia savo politiniams varžovams atsistoti ir pažiūrėti į akis žmonėms, kurie dėl biurokratinių trikdžių nesulaukia reikiamo gydymo tokiu būdu implicitiškai teigdamas, jog adresatas yra atsakingas dėl neigiamai minėtus žmones veikiančių politinių sprendimų.

Buvo rasta kitą menkinančių pasakymų, reiškiamų sušukimais be modifikacijų. Pavyzdžiui:

51 pavyzdys

Vagys! (E1.4).

52 pavyzdys

Melas! (SP3.40).

Žinoma, kad politiką viešai pavadinti vagimi ir melagiu reiškia jį viešai sumenkinti. 51 ir 52 pavyzdžiai parodo, kad toks kitą menkinantis turinys buvo reiškiamas emocingais sušukimais. Emocingus sušukimus taip pat iliustruoja 53 ir 54 pavyzdžiai:

53 pavyzdys

O dar dejuojate, krokodilo ašaromis verkšlenate! Tai darbai²⁰ nepadarėte ir kažkas čia lyg kaltas! (T3.26).

54 pavyzdys

Bijo! Bijo! Viena blogiausių ministrių! (SP3.34).

53 pavyzdys parodo, kad kalbėtojas savo varžovą menkina emocingai sušukdamas, kad jis, adresatas, neatliko žadėtų darbų, todėl nereikia dėl to skųstis ir kaltinti kitų. Ne iki galo suderintos gramatinės formos parodo, kad kitą menkinantis turinys buvo reiškiamas emocingai sušunkant.

54 pavyzdyje pateiktas pasakymas, kaip ir 51–52 pavydžiai, rodo emocingą politiko sušukimą, kurio turinys tuometinę ministrę pavadina viena blogiausių, bijančią ateiti į debatus ir pasirodyti viešai Lietuvos žmonėms.

Apibendrinant tiesioginių įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų, kurie sudarė maždaug pusę visų kitą menkinančių pasakymų, raišką, galima pasakyti, kad tirti šnekos aktai dažniausiai yra reiškiami teiginiais, taip pat klausimais, liepimais ką nors daryti ir emocingais sušukimais. Didžiąją dalį (68 %) tiesioginių kitą menkinančių pasakymų sudarė teiginiai, kurie buvo

²⁰ Debatų dalyvių kalba netaisyta.

suprasti (tai buvo matyti iš adresatų reakcijos į juos arba akivaizdžiai menkinančio pasakymo turinio) ir vertintini kaip grėsmė adresatų įvaizdžiams. Tai rodo, kad debatuodami politikai Lietuvoje tiesioginės viešos kritikos nėra linkę reikšti labai atvirai ir emocingai, tačiau tokių atvejų pasitaiko.

2.7.2. Netiesioginių įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų raiška

Netiesioginiams įvaizdžiui grėsmingiems šnekos aktams gali būti taikomos vidinės arba išorinės modifikacijos. Vidinės šnekos akto modifikacijos – tai kitą menkinančiame pasakyme esančios priemonės, kuriomis tarsi siekiama sumažinti kito menkinimo tiesiogiškumo įspūdį. Pavyzdžiui, kalbėtojas pasako *mes vėl meluojame*, norėdamas pasakyti, kad tik oponentas meluoja, o ne oponentas, kalbėtojas ir visi konteksto dalyviai.

Didžiausią vidinių modifikacijų grupę sudarė pagarbus kreipimasis į adresatą. Išorinės modifikacijos – įvairios priemonės, kurios yra už šnekos akto branduolio ribų. Pavyzdžiui, pasakymu *prašau nemeluoti* atliekamas prašymo veiksmas, tačiau propoziciškai yra teigiama, kad oponentas meluoja, o toks pasakymo turinys menkina.

Gausiausia išorinių modifikacijų grupė – ironiški pasakymai ir keliems šnekos aktams būdinga raiška. Konkretus įvairių modifikacijų apraiškų pavaizduotas 3 lentelėje.

3 lentelė. Įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai su modifikacijomis

Vidinės modifikacijos	Pavartojimų kiekis	Išorinės modifikacijos	Pavartojimų kiekis
Įtraukiamoji <i>mes</i> vartosena	5 %	Ironija	14 %
Pagarbus kreipimasis	24 %	Abejonė	11 %
		Nuomonė	11 %
		Pasiūlymas, raginimas	5 %
		Apgailestavimas	6 %
		Kelios raiškos	13 %
		Patarimas	3 %
		Prašymas	2 %
		Palinkėjimas	1 %
		Priminimas	1 %

Vidinės modifikacijos	Pavartojimų kiekis	Išorinės modifikacijos	Pavartojimų kiekis
		Pasiteiravimas, informacijos pasitikslinimas	4 %
Iš viso	29 %		71 %

Netiesioginiai įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai viduje gali būti modifikuojami taikant įtraukiamąją „mes“ vartosena ir pagarbą išreiškiančius kreipinius. Įtraukiamoji „mes“ vartosena yra tokia vartosena, kai kalbėtojas vartoja asmeninio įvardžio daugiskaitos pirmąjį asmenį, kuris gramatiškai rodo kalbėtoją kaip grupės dalį, tačiau iš tiesų pats kalbėtojas savęs niekaip nesieja su ta grupe (Vertommen 2013). Debatų kontekste tai galėtų būti debatuotojo pasakymas *Baikime meluoti Lietuvos žmonėms*, siekiant atkreipti rinkėjų dėmesį, jog politiniai varžovai meluoja. Įtraukiamoji „mes“ vartosena švelnina „aš-tu“, „mes-jūs“ priešpriešą ir yra vienas įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų vidinės modifikacijos būdų.

Per politinius TV debatus visais įtraukiamosios „mes“ vartosenos atvejais kalbėtojas siekė atkreipti rinkėjų dėmesį į kaip nors kompetentingam politikui netinkamą kalbėjimą. Pavyzdžiui:

55 pavyzdys

Iš tiesų, mes vėl kalbam kas buvo labai gerai padaryta, gal ir buvo tų darbų, bet nekalbam apie ateitį (SP3.9).

56 pavyzdys

Esmė tame, kad mes kalbam visiškai į pievas (E1.8).

57 pavyzdys

Baikim manipuluoti skaičiais (E1.17).

58 pavyzdys

Jeigu jau mes pradėsim svaidytis tuo, ko žmonės nori girdėt, tai jau būkit ramūs, mes irgi mokėsim pasakyt tai, ką nori visi girdėt (E3.4).

55 pavyzdyje kalbėtojas pavartoja asmeninio įvardžio pirmąją daugiskaitos formą *mes* ir veiksmazodžio pirmąjį daugiskaitos asmenį *kalbam, nekalbam*. Nors minėtieji veiksmazodžiai vartojami daugiskaitos

formomis, tačiau iš platesnio pasakymo konteksto yra aišku, jog yra nurodoma tik į adresatą – t. y. kad šis nekalba apie ateitį.

56 pavyzdyje kalbėtojas pirmuoju daugiskaitos asmeniu teigia, jog yra kalbama *į pievas*, t. y. nusikalbama. Tačiau siekdamas išvengti tiesiogiai skambančio kaltinimo (pavyzdžiui, jūs kalbate *į pievas*) kalbėtojas švelnina savo pasakymą įtraukiamąja „mes“ vartosena. Panašiai ir 57 bei 58 pavyzdžiuose pavartojamas pirmas daugiskaitos asmuo, nors pasakymas skirtas tik adresatui, o ne kalbėtojui ir adresatui. Taigi, kalbėtojas kaltinimus tiesos nesakymu *baikit manipuluoti skaičiais* arba *jei pradėsit svaitytis tuo, ką žmonės nori girdėt*, <...> *mes irgi mokėsime pasakyt tai* sušvelnina įtraukiamąja „mes“ vartosena.

Kitas vidinių modifikacijų būdas – pagarbus, oficialus adresato įvardijimas. Tai yra distancinės mandagumo strategijos požymis ir jam būdinga tai, kad kalbėtojas kreipiniu reiškia ne savo vertinimą, o laikosi bendravimo viešai, kai pokalbis stebimas įvairios auditorijos, kai reikia išlaikyti oficialius santykius ir pagarbą pašnekovui, normų (Čepaitienė 2007, 85). Pagarba žmogui yra vienas politikų etikos kodekse nuodėtų elgesio principų. Oficialius adresato įvardinimus viešame diskurse kalbos etiketo tyrėja Giedrė Čepaitienė vadina socialiniais štamais (2007, 71), t. y. tokiais kreipiniais, kurie tik pristato adresatą viešame kontekste, o ne atskleidžia, kaip iš tikrųjų kalbėtojas vertina adresatą. Kitaip sakant, kreipiniai *gerbiamas*, *gerbiama* neišreiškia nuoširdžios kalbėtojo pagarbos adresatui, o jį, adresatą, tik nurodo. Adresuodami politinius varžovus menkinantį pasakymą politikai kreipiasi į juos oficialiais, pagarbą išreiškiančiais kreipiniais siekdami išlaikyti savo pačių įvaizdį. Tokia vidinė kitą menkinančių pasakymų modifikacija, kai į adresatą kreipiamasi pagarbą išreiškiančiu kreipiniu, o pats pasakymo turinys adresatą sumenkina – vienas kalbinio elgesio politiniuose TV debatuose bruožų.

Adresatas pagarbiai įvardijamas gali būti tiesiogiai kreipiantis į visą politinių varžovų grupę arba į vieną asmenį, ir netiesiogiai. Pavyzdžiui:

59 pavyzdys

Mes turime užtikrinti, kad mažiausiai uždirbantieji žmonės, kurių šiandien Lietuvoje, gerbiamieji, jums valdant [rankos mostu rodydamas į oponentus] skaičius auga, kad jie gyventų geriau (T3.28).

28 pav. Kalbėtojo neverbalika, rodanti kreipimąsi

60 pavyzdys

Mes kalbam apie tai, kad, iš tikrųjų, šiandien, gerbiamieji, leiskit pasakyti, gerbiamieji, kad reikia žmonėm aiškos vilties (Sp3.12).

61 pavyzdys

Tai, mieli kolegos, kitas sv/kitas labai svarbu yra dalykas, jūs kalbate apie profesionalią, jeigu mes šiandieną į policiją nesurenkame pareigūnų. Šiandien yra laisvėje 461 etatas. Apie ką mes kalbam? Trečias yra svarbus dalykas, čia įsijungia ir dviguba pilietybė, nes šiandieną yra užsieny gyvenantys asmenys prašo dvigubos pilietybės. Ar kas nors pagalvojot apie jų pareigą? (T1.5).

60 ir 61 pavyzdžiai iliustruoja, kaip kitą menkinantis pasakymo turinys – oponentų kalbėjimas ne savo laiku (vadinasi, debatų taisyklių nesilaikymas) ir krašto apsaugos neišmanymas (vadinasi kompetencijos stoka) – reiškiamas sušvelnintai, t. y. prieš varžovų nekompetenciją atskleidžiantį turinį į šiuos yra pagarbiai kreipiamasi. Ta pati vidinė modifikacija yra taikoma 62–64 pavyzdžiuose, tik yra kreipiamasi ne į žmogų kaip grupės dalį, bet individualiai:

62 pavyzdys

Linai, gerbiamasis, tikrai šiandienai visiškai ne taip, kaip pasakei (E1.12).

63 pavyzdys

Gerbiamas Landsbergi, nu Jūs puikiai suprantat, kad Jūsų valdymo laikotarpiu PVM mokesčio surinkimas buvo labai blogas

[šypsodamasis, rankų gestais kreipdamasis į Landsbergį]. *Labai blogas* (E2.33).

29 pav. Kalbėtojo neverbalika, rodanti kreipimąsi

64 pavyzdys

<...> jeigu Lietuvoje, gerbiamas Rolandai reiškia, nu tai Jūs neapsimetinėkit čia naivuoliu (D1.2)

Kaip matyti iš 62–64 pavyzdžių, kreipiantis į adresatą yra sudaromas pagarbaus kreipimosi įvaizdis (*Gerbiamas Landsbergi; Linai, gerbiamasis ir gerbiamas Rolandai*), o po kreipinio esantis pasakymo turinys – adresato kompetenciją menkinantis. 62 pavyzdyje teigiama, kad adresatas pasakė netiesą, 63 pavyzdyje adresatas kaltinamas blogai atlikęs darbą praeityje, o 64 pavyzdyje kalbėtojas teigia, kad jo politinis varžovas apsimetinėja, sako netiesą.

Taigi 59–64 pavyzdžiai rodo, kad į adresatus gali būti pagarbiai kreipiamasi kaip į grupę ir individualiai. Tai, kad pagarbus kreipinys yra tiesioginis, galima suprasti iš pavartotos daugiskaitos (59–61 pavyzdžiai) ir vienaskaitos (62–64 pavyzdžiai) šauksmininko formų.

65 pavyzdys, rodo, kad adresatai pagarbiai gali būti įvardijami ir netiesiogiai:

65 pavyzdys

<...>tai pirmiausiai sakysiu, ką gerbiamas Balsys neteisingai sako, konkursą laimėjo tarptautinė kompanija, tai buvo pirmoji kompanija Lietuvoje iš Vakarų pasaulio, kuri atėjo į energetikos sektorių (E1.15).

Netiesioginį adresato įvardijimą rodo vienaskaitos vardininko forma (*gerbiamas Balsys*). Nors kalbėtojo įvardytas politikas dalyvavo toje pačioje laidoje, kalbėtojas jį įvardina netiesiogiai, tačiau pagarbiai. Paminėtina ir tai, kad 65 pavyzdžiu pateiktas teiginys būtų objektyvus realybės fakto konstatavimas, jei kalbėtojas nebūtų paminėjęs savo oponento, nors ir pagarbiai. Galima sakyti, kad šis atvejis iliustruoja debatų kaip kovos lauko metaforą, kai siekiama pasirodyti pranašesniu už varžovą, laikantis kovos taisyklių – vartojant su mandagiu kalbiniu elgesiu siejamas frazes.

Įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai buvo reiškiami naudojant ir išorines modifikacijas – įvairias už šnekos akto branduolio esančias priemones.

Tirtuose Lietuvos debatuose taip pat matyti, kad politikai dažniausiai vienas kitą menkina ironiškais pasakymais. Rastiems ironiškiems pasakymams neretai būdingas emocingumas ir stipriai neigiamas propozicinis turinys. Pavyzdžiui:

66 pavyzdys

Pas mus labai turtinga valstybė. Pas mus visi viešieji pirkimai yra auksiniai. Pas mus visos taburetės valdininkų kabinetuose auksinės, visi tušinukai, visi popieriaus lapai, kompiuteriai, viskas pas mus iš aukso padaryta! (T2.2).

67 pavyzdys

Taip! Specialistas [ironišku balso tonu, šypteldamas] (SP3.49).

66 pavyzdys rodo akivaizdų neatitikimą tarp pasakymo ir realybės, ironiškai reiškiant kritiką oponentams dėl korupcijos. Kalbėtojas ironiškai teigia, kad Lietuvos valstybė yra labai turtinga ir pateikia užuominas apie konkretų korupcijos atvejį Lietuvoje. Minimas korupcijos atvejis sukėlė visuomenės pasipiktinimą paaiškėjus, jog stalo įrankiai kariuomenei buvo įsigyti už daug aukštesnę kainą negu įprasta. Šis atvejis žiniasklaidoje buvo pajuokiančiai pramintas „auksiniais šaukštais“ ir apie jį buvo plačiai kalbama. Taigi pasakymo ironiškumas ir oponento menkinimas atpažįstamas iš dviejų dalykų: akivaizdaus neatitikimo tarp pasakymo turinio ir realybės (t. y. teiginys *viskas Lietuvoje pagaminta iš aukso* neatitinka realybės) bei Lietuvos visuomenei neigiamas sąsajas keliančius neskaidrius viešuosius pirkimus, kuriuos vykdė adresato partija. Neskaidrūs viešieji pirkimai yra korupcijos išraiška, todėl stipriai menkina oponento įvaizdį. Dar paminėtina, kad kalbėtojas aptariamą pasakymą ištaria kiek pakeltu tonu, greitesniu nei įprasta tempu. Visa tai atskleidžia kalbėtojo emocijas, primenančias pasipiktinimą, susierzinimą.

67 pavyzdyje oponentas pavadinamas specialistu. Buvimas specialistu apibūdina gerą kokį nors dalyko išmanymą, tad kitame kontekste toks pasakymas galėtų būti komplimentas. Tačiau kalbėtojas savo varžovą ironiškai specialistu pavadina po to, kai vedėjas patikslina prieš tai kalbėjusiojo pasakytą informaciją dėl vaikų namų ir socialinės rizikos šeimų skaičiaus Lietuvoje. Be to, aptariamo pasakymo autoriaus pavartotas jaustukas *cha!* rodo, kad pasakymas emocionalus, piktdžiugiškas.

68 ir 69 pavyzdžiai taip pat demonstruoja ironiškus kitą menkinančius pasakymus, tačiau reiškiamus be emocijų:

68 pavyzdys

...Kęstuti, Jūsų Ministrė taip puikiai supranta, kad bijo akis parodyt eteryje (SP3.33).

69 pavyzdys

Nu mes ne dievai, aš suprantu, kad Naglis yra pusdievis ir gali per dvi minutes suteikt laimę. Prašau (E3.8).

68 pavyzdyje teigiama, kad ministrė gerai išmano kalbamą dalyką ir ironiškai pridedama, jog dėl to net bijo atvykti į debatus. Vadinasi, yra implicitiškai teigiama, jog minima politikė visai neišmano aptariamo dalyko ir todėl nedrįsta dalyvauti viešuose debatuose. 69 pavyzdys rodo, kaip politinis varžovas ironiškai yra pavadinamas pusdieviu, kuris gali žmones greitai padaryti laimingus. Kadangi prieš tai buvo kalbama apie populizmą, yra aišku, jog kalbėtojas laimės suteikimu žmonėms pavadina populistines kalbas. 68 ir 69 pavyzdyje pasakymų reikšmė neatitinka realybės – ironiškai teigiama, kad konkretūs adresatai išmano Lietuvos politikos dalykus ir gali padaryti Lietuvos žmones laimingus – tačiau pasakymų propozicinis turinys yra priešingas ir stipriai menkinantis oponentus.

Dar vienas išorinių modifikacijų būdas – nuomonės raiška. Tokios raiškos atvejų buvo rasta 8. Nuomonės raiškai debatuose būdingi įvairūs, trumpi kalbėtojo nuomonę arba abejojimą išreiškiantys įterpiniai. Pavyzdžiui:

70 pavyzdys

Premjeras, atrodo, painioja pasaulinės krizės laikus su laikotarpiu, kai krizės nebebuvo (SP3.42)

70 pavyzdyje kalbėtojas oponento įvaizdžiui grėsmingą pasakymą – Premjeras painioja pasaulinės krizės ir ne krizės laikotarpius – pateikia kaip

nuomonę, abejonę. Abejojimą rodo įterpinys *atrodo*. Kalbėtojo nuomonės raiška matoma ir 71–72 pavyzdžiuose:

71 pavyzdys

Tai, ta prasme, man rodos, ne Jum sakyt, ta prasme, kokio dydžio ekonomikos yra Lenkija ir Didžioji Britanija <...> Dėl to, kad Jūs pasakot A, nepasakot B. Kur tie pinigai nueis, kai Jūs sumažinsit PVM tarifą? [rankos mostais adresato link pabrėždamas žodžius] (E2.22).

72 pavyzdys

Aš matau, kad opozicinės partijos per šitą visą kadenciją buvo užsidėjusios juodus akinius ir visiškai nieko nematė. <...> Ir dabar pasakoja mums apie tai, kaip jie turi akinius – neturi akinius (SP3.15).

71–72 pavyzdžiuose, panašiai kaip ir 70 pavyzdyje, kalbėtojo nuomonė reiškiamą trumpais įterpiniais *man rodos* ir *aš matau*. Nors kalbėtojų sakomi teiginiai reiškiami ne kaip objektyvus realybės faktas (pavyzdžiui, *Premjeras painioja pasaulinės krizės laikus su laikotarpiu, kai krizės nebuvo, Ne Jum sakyt, kokio dydžio ekonomikos yra Lenkija ir Didžioji Britanija, Opozicinės partijos per visą šitą kadenciją buvo užsidėjusios juodus akinius*), bet kaip asmeninė nuomonė arba pozicija, tačiau tai nesumenkina grėsmės oponentų įvaizdžiui.

Debatuose reiškiamiems kitą menkinantiems pasakymams buvo būdinga abejojimą nurodanti raiška. Abejonę apibūdinantys pasakymai buvo reiškiami įvairiais kalbėtojo abejonę, netikrumą reiškiančiais įterpiniais, veiksmazodžio *nežinoti* formomis. Pavyzdžiui:

73 pavyzdys

Čia kai kurie kandidatai, kalbėdami apie mokesčių surinkimą kitose savivaldybėse ties/tiesiog gal nežino, kad Lietuvoje šiandien tikrai keturi miestai yra donorai: Vilnius, dvidešimt kartų mažesnis donoras Kaunas, Klaipėda ir Mažeikiai (D2.1).

74 pavyzdys

Jūs, tikriausiai, turėjot labai gerai išgirst, kad mes pradėjom diskusiją dėl brangaus turto apmokestinimo (E2.30)

75 pavyzdys

Bet paneigia, čia va šitie grafikai, paneigia. Nežinau, ką Jūs skaitėt ir kur skaitėt [šypsodamasis] (D3.16).

73–75 pavyzdžiuose adresatų įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų turinys susijęs su Lietuvos regioninės politikos neišmanymu, informacijos nesupratimu ir turimos informacijos nepatikimumu. Aptariamų pasakymų turinys reiškiamas kaip kalbėtojų abejonė. Tai rodo kalbėtojo abejojimą, netikrumą reiškiantys įterpiniai *gal, tikriausiai* ir vienaskaitos pirmojo asmens veiksmažodis *nežinau*.

Dar vienas būdas politinį varžovą menkinantiems pasakymams reikšti – pateikti jį kaip pasiūlymą, raginimą ką nors daryti. Pasiūlymai, raginimai ką nors daryti debatuose buvo reiškiami tiesiogiai ir netiesiogiai. Tiesioginę pasiūlymų raišką iliustruoja įvairių veiksmažodžio *siūlyti* formų vartoseną. Pavyzdžiui:

76 pavyzdys

Aš siūlau su Europos komisija susitarti, jeigu tau leis visus 40 000 išrenovuot, tai tu būtumei šaunuolis (E1.13).

77 pavyzdys

Aš pasiūlyčiau kitąkart pasitart su savo Finansų ministre prieš ateinant į debatus (E2.29).

76 ir 77 pavyzdžiai iliustruoja, kad įvaizdžiui grėsmingas šnekos aktas gali būti išoriškai modifikuojamas įvairiomis veiksmažodžio *siūlyti* formomis – *siūlau, pasiūlyčiau*. Tai yra, kai nesakoma, pavyzdžiui, *susitarkite su Europos Komisija dėl daugiabučių renovacijos*, arba *prieš ateidami į debatus pasitarkite su savo Finansų ministre*, tačiau politiniams varžovams yra pasiūloma susitarti su Europos komisija arba minima ministre.

Kitas pasiūlymams, raginimams būdingas kitą menkinančių pasakymų išorinės modifikacijos būdas – liepiamoji nuosaka ir tiesioginiai klausimai. Pavyzdžiui:

78 pavyzdys

Čia yra faktas. Jokie grafikai to nepaneigs. Nuvažiuokite, tiesiog paprasčiausiai, nuvažiuokit į Alytaus rajoną [kyla triukšmas, neaišku, kas sakoma toliau] (D3.15).

79 pavyzdys

Artūrai, aš pakartosiu tą pačią tezę: kai po ketverių metų, tikiuosi, Jūs grįšite/jūs grįšit, mes nebežiūrėsime keturiais metais atgal. Tinka taip? (T3.11).

78 pavyzdyje kalbėtojas ragina savo varžovą nuvažiuoti į kitą Lietuvos miestą. Tokį siūlymą rodo liepiamosios nuosakos veiksmazodis *nuvažiuokite*. Kitame kontekste toks pasiūlymas būtų neutralus arba net draugiškas, tačiau politinių TV debatų kontekste varžovui siūloma apsilankyti mažesniame Lietuvos mieste ir pamatyti regioninę atskirtį. Šis pasiūlymas, išreikštas liepiamąja nuosaka, implikuoja, jog oponentas nežino, kaip žmonės gyvena mažesniuose Lietuvos miestuose, todėl kenkia jo įvaizdžiui.

Netiesioginio pasiūlymo raiška matyti ir 79 pavyzdyje. Kalbėtojas kreipiasi į savo varžovą siūlydamas kalbėti apie ateities planus. Netiesioginis pasiūlymas išreiškiamas teiginiu *kai po ketverių metų <...> jūs grįšit, mes nebežiūrėsime <...> atgal* ir siūlymą susitarti implikuojančiu tiesioginiu klausimu *Tinka taip?*

Taigi, varžovus menkinantį pasakymų turinį kalbėtojai perteikia ne tiesmukai, tačiau jį modifikuoja tiesioginiams ir netiesioginiams pasiūlymams būdinga raiška. Tai yra, vietoje nemodifikuotų kitą menkinančių pasakymų, pavyzdžiui, *Jūs nieko neišmanote, kaip žmonės gyvena mažesniuose miestuose*, arba *kalbėkite apie ateitį, o ne praeitį* kalbėtojai netiesiogiai – liepiamąja nuosaka, tiesioginiu klausimu – pasiūlo apsilankyti mažesniuose Lietuvos miestuose, susitarti dėl kalbėjimo apie ateitį.

Dar vienas išorinės kitą menkinančių pasakymų modifikacijos būdas – apgailestavimams būdinga raiška. Įvaizdžiui grėsmingo šnekos akto apgailestavimą primenančioms išorinėms modifikacijoms būdinga trumpų įterpinių ir būdvardžio *liūdna* vartoseną. Pavyzdžiui:

80 pavyzdys

Gaila, kad Liberalai apie tai nekalba, eem, kai jie per Laisvosios rinkos institutą kaip tik padarė taip, kad šiandienai vaistinė galėtų būt ant kiekvieno kampo (SP2.7).

81 pavyzdys

Deja, neišgirdom nieko konkretaus čia tokia skaudžia, iš tikrųjų, Lietuvai, tema. Šiandien šiuo metu Lietuvoje yra 20 000 vaikų, kurie gyvena socialinės rizikos šeimose (SP3.46).

82 pavyzdys

Man yra labai liūdna, mus kaip partnerius/jus kaip partnerius matyt būtent besielgenčius šitaip dviveidiškai (E2.25).

Kaip matyti iš 80 ir 81 pavyzdžių, varžovą menkinantis pasakymo turinys – Liberalai dabar nepasako, kad jie patys įsteigė daug vaistinių (minėtos partijos atstovas prieš tai kalbėjo) ir Jūs nepasakėte nieko konkretaus apie socialinės rizikos šeimas – išreiškiamas kaip apgailestavimas. Tai rodo įterpiniai *gaila ir deja*.

82 pavyzdys iliustruoja veiksmožodžiu reiškiamą apgailestavimą. Tai yra, propozicinis turinys išreikštas ne tiesiogiai, pavyzdžiui, *jūs elgiatės dviveidiškai*, tačiau išreiškiamas kaip asmeninis apgailestavimas – tai rodo pirmojo vienaskaitos asmens ir veiksmožodžio konstrukcija *man liūdna*.

Kitas oponentus menkinančių pasakymų išorinės modifikacijos būdas – patarimams būdinga raiška. Tokie pasakymai buvo reiškiami veiksmožodžių tariamąja nuosaka, pasakant, ką adresatui reikėtų arba nereikėtų daryti ir būdvardiniu aukštesniojo laipsnio prieveiksmiu *geriau*. Pavyzdžiui:

83 pavyzdys

Aš pastebėjau, kad kai kurie nesuprato klausimo esmės, nes tai buvo paklausta, kokios yra problemos [rankos mostu rodydamas į vedėją]. Tai yra, tas problemas reikėtų ir įvardyt [rankos mostu rodydamas į Landsbergį] (E2.3).

84 pavyzdys

Nereikėtų rodyt pirštu, Jūs čia man ne koks nors nurodinėtojas (SP3.19).

83 ir 84 pavyzdžiuose pateikti sakiniai tekstai oponentų įvaizdžius menkinantį turinį – atsakymo į vedėjo užduotą klausimą vengimą ir rodymą pirštu – reiškia ne tiesiogiai, pavyzdžiui, *Jūs neatsakėte į užduotą klausimą* arba *nerodykite į mane pirštu*, o išoriškai modifikuoja patarimams būdinga raiška. Tai rodo veiksmožodžio *reikėtų/nereikėtų* tariamosios nuosakos vartoseną ir, žinoma, pati aptariamo veiksmožodžio šiame kontekste reikšmė – tikti, derėti ką nors daryti.

Taip pat patarimas dėl to, kas dera debatuose, buvo reiškiamas prieveiksmiu *geriau*:

85 pavyzdys

Iš tikrųjų, geriau Jums yra apie šešėlį kalbėti ir apie medžius, ką prieš tai darėt, ne apie mūsų kampanijas ir panašius dalykus (E2.39).

Kaip matyti iš 85 pavyzdžio, kalbėtojas taip pat savo varžovą menkinantį pasakymo turinį – jūs nieko neišmanote apie politines kampanijas – pasako ne tiesiogiai, tačiau kaip patarimą. Tai rodo būdvardinis aukštesniojo laipsniorieveiksmis *geriau*, kuris nurodo vieno iš dviejų pasirinkimų didesnę naudą adresatui. Tai yra, adresatui geriau kalbėti apie medžius (nes apie juos šis išmano daugiau), o ne apie politines kampanijas, nes apie jas oponentas neišmano. Taigi įvairiai reiškiami patarimai bet kuriame kitame kontekste, žinoma, dažnai suprantami kaip geranoriški kalbos aktai, tačiau tiriamuose debatuose oponentams yra viešai patariama, kaip dera elgtis implicitiškai teigiant, kad adresatai to nežino. Todėl tokie pasakymai kenkia politikų įvaizdžiui, nors yra reiškiami kaip patarimai.

Taip pat buvo rasti du įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai, išreikšti kaip prašymai, vienas palinkėjimas ir vienas priminimas. Daugiausia minėtieji šnekos aktai buvo reiškiami performatyviaisiais prašymo, palinkėjimo ir priminimo veiksmažodžiais:

86 pavyzdys

<...> šiandien prie Jūsų vyriausybės penkiasdešimt tūkstančių žmonių paliko Lietuvą. Būtent tai yra Jūsų atsakomybė [rodydamas pirštu į Butkevičių] ir prašau nemeluot (E2.17).

87 pavyzdys

Liberalai vieninteliai, kurie įdiegė skaidrumo standartus visiems savo vadovaujantiems asmenims. Linkiu valstiečiams žaliems tą patį padaryt (T3.21).

88 pavyzdys

Norėčiau taip pat priminti gerbiamesiems, keturi metai, atleiskit, ketvirtą turbūt debatai, tai primenu – jūsų valdžia, galėjęt padaryt [žiūrėdamas į valdančiuosius] (SP3.21).

Kaip matyti iš 86 pavyzdžio, oponentą menkinantis pasakymo turinys – melavimas, neskaidrus darbas ir neefektyvus darbas – išreikšti ne tiesiogiai, pavyzdžiui, *Jūs meluojate, Jūs dirbate neskaidriai ir Jūs dirbate neefektyviai*.

Kalbėtojai aptariamus pasakymus išreiškia kaip prašymą nemeluoti, palinkėjimą dirbti skaidriai ir priminimą, jog buvo dirbta neefektyviai. Tai akivaizdžiai rodo pirmojo asmens vienaskaitos performatyvieji veiksmazodžiai *prašau, linkiu, primenu*.

Dažnai viename įvaizdžiui grėsmingame šnekos akte buvo keletas modifikacijų. Kalbėtojų buvo vartojamos įvairios išorinės modifikacijos, pavyzdžiui, padėka, apgailestavimas, raginimas. Be to, gali būti vartojamos vidinės ir išorinės modifikacijos tame pačiame kitą menkinančiame pasakyme. Pavyzdžiui:

89 pavyzdys

Na gera, kad ponas Balsys prisiminė, Seimo nariai, kaip renovacija. Kur Jūsų kadencijos metu su skambiais žodžiais, kad „štai pradedam renovacijos proveržį“ baigėsi ir nekart niekuo, nors šįkart ir finansai buvo, ir politinė lyg valia buvo, deja, bet nieko neįvyko (E1.6).

90 pavyzdys

Kai ponas Skvernelis sako, kad pritaria man – ačiū, kad pritariate – labai norėčiau, kad vienintelė atstovė Seime Jūsų partijos, nerinktų parašų ir netaptų vienintelės šeimos formos, tai yra, santuokos, iniciatore. Būtent Jūsų atstovė daro viską, kad tik šeima taptų teisėtas dalykas. Tik santuokinė šeima. Ačiū Sauliui už pritarimą man (D3.3).

89 ir 90 pavyzdžiai iliustruoja oponentų įvaizdžiams grėsmingo turinio – neefektyvų darbą praeityje ir partijos nevienybę – perteikimą vartojant įvairias išorines modifikacijas. 89 pavyzdyje kalbėtojas pagarbiai įvardija adresatą, ironiškai išreiškia džiaugsmą ir apgailestavimą. Adresatas įvardijamas dažniausiai pagarbą išreiškiančiu kreipiniu *ponas*, ko gero, ironišką kalbėtojo džiaugsmą rodo frazė *gera, kad <...> prisiminė*, o apgailestavimą – įterpinys *deja*.

90 pavyzdyje taip pat adresatas įvardinamas pavarde ir žodžiu *ponas*. Kalbėtojas menkinantį pasakymą pateikia ne tiesiogiai, pavyzdžiui, *Jūsų partijos narė nesielgia pagal Jūsų partijos nuostatas ir vertybes*, bet išreiškia kaip savo norą. 90 pavyzdyje kalbėtojas viešai padėkoja oponentui. Tai matyti iš kalbėtojo norą nusakančio tariamosios nuosakos pirmojo asmens veiksmazodžio *norėčiau* ir du kartus pavartoto padėką išreiškiančio žodžio *ačiū*. Tiek savo noro išsakymas, tiek padėkos raiška kituose kontekstuose dažnai laikytini mandagaus elgesio apraiškomis, tačiau šiuo atveju politiniuose TV debatuose yra dėkojama už tai, kad oponentas pritaria

kalbėtojo nuomonei iš tiesų akcentuojant, kad jo – oponento – partijos narių veiksmai yra priešingi. Vadinasi, oponento partija nesutaria tarpusavyje, jos nariai elgiasi priešingai negu sakoma ir todėl menkina oponento kaip partijos nario įvaizdį. Šis įvaizdžiui grėsmingas šnekos aktas išoriškai modifikuojamas padėką reiškiančiu žodžiu *ačiū*.

91 pavyzdys iliustruoja vidinių ir išorinių modifikacijų vartoseną tame pačiame kitą menkinančiame pasakyme:

91 pavyzdys

Mieli kolegos, aš kaip suprantu, jūs visi esat senai buvę parduotuvėj ir nesat nuėję. Man nueikit ir parodykit nors vienam prekybos centre, kur žmogus gauna minimalią algą, ar gauna vidutinį atlyginimą, perka sveiko maisto ir sugeba įsigyti aliejų ar duonos kepaluką, kuris kainuoja du-trys eurai. Pabaikim čia svajoti tokius dalykus, kas tai yra išvis neįmanoma (E1.16).

Aptariamame pavyzdyje kalbėtojas tiesiogiai kreipiasi į savo varžovus draugišku kreipiniu *mieli kolegos*. Tada menkinantį pasakymo turinį – oponentų neišmanymą apie finansinę dalies Lietuvos žmonių padėtį – pateikia kaip savo asmeninę nuomonę, poziciją. Tai rodo asmeninis įvardis *aš* ir pirmojo asmens vienaskaitos veiksmažodžio forma *suprantu*. Taip pat kalbėtojas oponentą ragina nueiti į parduotuvę ir parodyti, kur minimalią algą gaunantys žmonės gali įsigyti sveiko maisto. Tai rodo liepiamosios nuosakos antrojo daugiskaitos asmens formos *nueikit* ir *parodykit*. Oponentui yra siūloma atlikti tam tikrą veiksmą, kad šis susipažintų su esama situacija. Vadinasi, implicitiškai teigiama, jog adresatas nėra susipažinęs su konkrečia situacija (t. y. sveiko maisto kainomis parduotuvėse), o tai menkina varžovo įvaizdį. Aptariamą pasakymą kalbėtojas užbaigia vidine modifikacija – įtraukiamąja „mes“ vartosena – kalbėtojas fraze *pabaikim čia svajoti* ragina grįžti į realybę tik oponentus.

Taigi dažniausiai kitą menkinantis šnekos aktas debatuose yra reiškiamas jį modifikuojant išoriškai – kitą menkinantį turinį pateikiant kaip abejojimą, savo nuomonę, apgailestavimą, patarimą, palinkėjimą, padėką ir pan. Tokia raiška būdinga ir Ispanijos politiniams debatams (Garcia 2014). Tai yra, kai kalbinis veiksmas atliekamas tokiu būdu, kuris siejamas su mandagiu elgesiu – pavyzdžiui, dėkojimas, kvietimas, palinkėjimas, tačiau atliekamas nenuoširdžiai. Arba, pagal Austino teoriją galima sakyti, kad mandagus kalbos veiksmas buvo atliktas nesėkmingai, nes išpildė nesėkmingo pasakymo sąlygą – buvo nenuoširdus.

Tyrimo rezultatai rodo, kad politikai debatuose vienas kitą menkina ne tik atviru turiniu, bet ir kūrybiškai išnaudodami kalbos resursus: kalba ironiškai, taip pat gausiai vartoja su mandagumu siejamas frazes, pavyzdžiui, pagarbius kreipinius, palinkėjimus, padėkas, patarimus.

2.8. Svarbiausi nemandagumo TV debatų kontekste bruožai

Nemandagumo analizė politiniuose TV debatuose atskleidė, kad nemandagumo procese dalyvauja ne tik debatuojantys politikai, bet ir publika, vedėjas. Galima sakyti, kad publika ir vedėjas nemandagumo procese dalyvauja pasyviai, nes stebi debatus ir kartais, nepakludami konteksto taisyklėms, sureaguoja į kitą menkinantį pasakymą. O debatuojantys politikai – aktyviai, nes patys kuria vienas kitą menkinančius tekstus. Tai pagrindžia nemandagumo tyrėjų nuostatą, kuri buvo aptarta 1.2. šio darbo poskyryje: įvaizdžiui grėsmingo šnekos akto liudininkai ir įvaizdžiui grėsmingo šnekos akto priėmėjai vaidina vienodai svarbų vaidmenį nemandagumo procese. Atrasta, kad debatuose įvaizdžiui grėsmės liudininkai pasižymėjo tuo, jog nors buvo pasyvūs konteksto veikėjai, bet jų reakcijos padėjo nustatyti nemandagumo apraiškas. Taip pat paaiškėjo, kad ir publika, ir politikai gali pritariančiai reaguoti į adresatą menkinantį pasakymą, tačiau publikos reakcija yra nuoširdi, o adresato – ironiška.

Apie kitą menkinančius pasakymus debatuose pirmiausia pasakytina tai, kad tokiais pasakymais politikai siekia padidinti savo galią. Nemandagumo veiksmiais šioje disertacijoje buvo įvardijami konkretūs kitą menkinantys šnekos aktai, o nemandagumo procesu – sąsaja tarp jų, matoma iš ilgesnės debatų atkarpos. Nemandagumo procesas debatuose metaforiškai pavadinamas *nulinės sumos lošimu* ir yra būdingas ne tik Lietuvoje, bet ir Anglijoje, Amerikoje vykstantiems debatams (O'Grady 2014; García-Pastor 2008). Tai yra procesas, kuriam būdinga tai, kad kuo labiau kalbėtojas sumenkina oponento įvaizdį, tuo daugiau kalbėtojas įgauna galios. Kova dėl galios vyksta per visus debatus, tačiau kartais gali peraugti į konfliktus, kurie dėl sąsajų su neigiamomis emocijomis (pavyzdžiui, pykčiu, susierzinimu) ir staiga kilusio, aktyvaus ir abipusio politikų vienas kito menkinimo, vadinami negatyvumo ciklais. Šiems ciklams būdinga dar ir tai, kad jie yra trumpi, bet intensyvūs – per vos kelias minutes sukurama nemažai kitą menkinančių pasakymų.

Politikų kova dėl galios, kartais perauganti į konfliktines situacijas, nėra išskirtinis Lietuvos TV debatų bruožas, tačiau keli nemandagumo debatuose skirtumai atsiskleidžia išanalizavus oponentus menkinančių

pasakymų raišką ir tokiems pasakymams reikšti taikytas strategijas. Bendrai apie kitą menkinančių pasakymų raišką debatuose galima pasakyti tiek, kad dalyviai, viena vertus, siekia paklusti konteksto taisyklėms, kita vertus, sumenkinti. Siekis deramai elgtis debatuose matyti iš neverbalinio ir iš verbalinio politikų elgesio. Neverbalinis politikų elgesys parodo, kad jie dažniausiai išmano, kaip elgiamasi debatuose, pavyzdžiui, kad atvirai nereiškiamos emocijos. Kaip neišmanymo, kokio elgesio tikimasi debatuose, iliustraciją, galima prisiminti 24 šio tyrimo pavyzdį. Minėtame pavyzdyje politikas, taikydamas tiesioginę strategiją, pakeltu balso tonu ir intensyviai gestikuliudamas rankomis, menkino adresatą. Visgi šis politiko elgesys pasirodė toks netikėtas kitiems debatų dalyviams – politikams, publikai ir vedėjui, kad šie pradėjo juoktis. Tai rodo, kad labai emocionaliai ir tiesiogiai menkinti oponentą debatuose nėra įprasta.

Verbališkai atsiskleidžiantis politikų noras tinkamai elgtis per debatus pasireiškia, pavyzdžiui, distancinio mandagumo taikymu siekiant sumenkinti kitą. Distancinis mandagumas išreiškiamas taikant vieną išorinės modifikacijos būdą – pagarbų adresato įvardijimą. Taip pat nemandagumui debatuose būdinga ir su mandagumu siejama raiška (pavyzdžiui, padėkos) bei netiesioginių nemandagumo strategijų taikymas.

Ištyrus propozicinį menkinančių pasakymų turinį paaiškėjo, kad dažniausiai oponentai menkinami teigiant, kad šie meluoja arba slepia tiesą. Primintina, kad elgimasis sąžiningai yra vienas Politikų elgesio kodekse nurodytų elgesio principų. Vadinasi, politikai, kurie yra nesąžiningi, nesilaiko minėtame kodekse nurodytų principų ir tai galbūt menkina jų kompetenciją. Apskritai, visų kitą menkinančių pasakymų turinys buvo labiau susijęs su oponentų politiniu, o ne asmeniniu įvaizdžiu. Pavyzdžiui, nebuvo menkinamai atsiliepiama apie jų asmeninį gyvenimą, o tai labiau būdinga kitose kultūrose vykstantiems debatams (pavyzdžiui, Portugalijos (Seara, Manole 2016). 2.6. poskyryje, aptariant nemandagių pasakymų propozicinį turinį, svarstoma ir jų sąsaja su politikų kompetencijomis. Labai apibendrintai galima teigti, kad propozicinis kitą menkinančių šnekos aktų turinys iš dalies atskleidžia, kokios savybės, elgesio principai siejami su kompetentingo politiko įvaizdžiu. Atliekant kartotinius tyrimus galima stebėti, ar šios savybės kinta, ar ne.

IŠVADOS

Pagal pirmosios ir antrosios eilės nemandagumo sampratas išanalizavus 720 minučių politinių TV debatų prieš rinkimus į Seimą pagal reakcijas į nemandagumo veiksmą, nemandagumo strategijas, kitą menkinančių pasakymų turinį ir jų raišką, galima daryti tokias išvadas:

- 1) išanalizavus debatų dalyvių ir jų komandos narių reakcijas į įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą, paaiškėjo, kad dažniau yra reaguojama į adresato menkinimą negu nereaguojama. Į adresato įvaizdžiui grėsmingą šnekos aktą debatuose reaguoja ne tik grėsmės įvaizdžiui gavėjas, bet ir grėsmės įvaizdžiui liudininkai – publika, vedėjas. Nors pagal debatų taisykles politikų komandos nariai, kuriems nesuteikta kalbėjimo teisė, gali tik stebėti debatus, tačiau pasitaikė keli atvejai, kai stebintieji debatus filmavimo salėje išreiškė savo pritarimą arba nepritarimą adresato menkinimui. Galima sakyti, kad grėsmės įvaizdžiui liudininkų reakcijos yra viešo TV konteksto, per kurį dalyviams ypač svarbu išlaikyti ir sustiprinti savo pačių įvaizdį, savybę. Ištyrus kitą menkinančius pasakymus TV debatuose, reakcijų į nemandagumo veiksmą schema papildyta keliomis naujomis publikos reakcijomis. Adresato ir publikos reakcijos į nemandagumo veiksmą buvo pritariančios ir nepritariančios, tačiau kelios pasitaikiusios adresato pritariančios reakcijos jo paties įvaizdžio menkinimui nebuvo nuoširdžios (pavyzdžiui, ironiškas pasidžiaugimas dėl prieš tai kalbėjusio), o publikos – nuoširdus pritarimas menkinančiam pasakymui. Nuoširdų publikos pritarimą kito menkinimui rodė staiga salėje kilęs juokas, plojimai;
- 2) dažniausia politikų reakcija į jų įvaizdžius menkinantį pasakymą – prieš tai pasisakiusiojo politiko įvaizdžio sumenkinimas. Antra pagal dažnumą adresatų reakcija į jų įvaizdžiui grėsmingus šnekos aktus – neigimas. Tai rodo debatuose dalyvaujančių politikų siekį apginti ir išlaikyti savo pačių įvaizdžius ne tik paneigiant apie juos, adresatus, sakomus dalykus, bet dažniausiai sumenkinant savo varžovus;
- 3) politiniuose TV debatuose kalbėtojo galios įtvirtinimo ir adresato įvaizdžio menkinimo procesas vyksta nuolat. Šiam procesui būdinga tai, kad kalbėtojas didina savo interakcinę, įtikinamąją galią menkindamas adresato įvaizdį. Adresatas, gavęs progą kalbėti, siekia atkurti savo sumenkintą įvaizdį ir įtvirtinti savo galią sumenkindamas prieš tai pasisakiusįjį. Tokia kova dėl galios vadinama diskursyvine

kova, o jos specifiškumui politiniuose debatuose nusakyti gali būti taikoma nulinės sumos lošimo metafora – tokia žaidimams būdinga situacija, kai vienas žaidėjas išlošia kitam žaidėjui pralošus. Tai, kad per politinius Lietuvos TV debatus politikų galios įtvirtinimo procesas vyksta sumenkinus varžovų įvaizdį, rodo, kad galios ir įvaizdžio kūrimo procesas Lietuvoje yra toks pats, kaip ir tyrėjų aptartose kitose kultūrose;

- 4) tiesioginiai adresato įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai yra reiškiami visais 4 funkciniais sakinių tipais – tiesioginiais, klausiamaisiais, skatinamaisiais, šaukiamaisiais. Dažniausias tokios raiškos būdas – tiesioginiai sakiniai (68 %), skatinamieji ir klausiamieji sakiniai sudarė atitinkamai po 15 % ir 10 %, o rečiausiai pasitaikė šaukiamasis tiesioginių įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų tipas (7 %). Galima sakyti, kad tiesioginiams kitą menkinantiems šnekos aktams debatuose būdingas nedviprasmiškas kitą menkinantis turinys, aiškus adresato įvardijimas, kalbėtojo emocionalumas. Atrasta, kad tiesioginiais sakiniais reiškiamiems menkinantiems pasakymams būdingi kalbėtojo įsitikinimą nurodantys įterpiniai, nurodymai ką nors daryti buvo reiškiami liepiamąja nuosaka, o tokių nurodymų turinys aiškiai apibūdina politinio varžovo nekompetenciją. Klausiamieji ir šaukiamieji pasakymai pasižymėjo ekspresyvumu, rodančiu kalbėtojo susierzinimą, nepasitenkinimą;
- 5) netiesioginiai kito įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai yra modifikuojami viduje ir išoriškai. Išorinės modifikacijos įvaizdžiui grėsmingiems šnekos aktams buvo taikyta žymiau dažniau negu vidinės: vidinės modifikacijos sudaro 29 %, o išorinės – 71 % visų modifikuotų įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų debatuose. Vidinės modifikacijos buvo reiškiamos įtraukiamąja „mes“ vartosena ir pagarbiai adresatą nurodančiais kreipiniais arba pagarbiais adresato įvardijimais. Išorinės modifikacijos buvo reiškiamos 11 skirtingų būdų: kaip abejonė, nuomonė, raginimas, apgailestavimas, patarimas, prašymas, palinkėjimas, priminimas arba keliomis raiškos priemonėmis pačiame pasakyme. Išorinėms modifikacijoms būdinga ironija ir eksplcitiniai performatyvai, reiškiantys, pavyzdžiui, prašymą arba dėkojimą, tačiau atliekantys menkinimo funkciją;
- 6) ištyrus įvaizdžiui grėsmingus šnekos aktus ir jų orientaciją į adresato įvaizdį, paaiškėjo, kad dažniausiai įvaizdžiui grėsmingi šnekos aktai atliekami netiesiogiai. Taip pat nėra visada lengva vienareikšmiškai pasakyti, kokia strategijos pastrategė yra taikoma, tačiau skirtingos pastrategės priskirtinos tai pačiai nemandagumo strategijai.

Dažniausiai yra taikoma negatyviojo nemandagumo strategija (49 %), kuriai priskirtini pasakymai, susiję su kalbėtojo noru pakenkti adresato negatyviajam įvaizdžiui. Antra pagal dažnumą – pozityviojo nemandagumo strategija (36 %). Šiai strategijai priskirtini pasakymai, susiję su kalbėtojo noru pakenkti oponento pozityviajam įvaizdžiui, t. y. oponento norui būti lygiaverčiu grupės, kuri dalyvauja valstybės valdymo procesuose, nariu. Trečioji pagal populiarumą tirtose debatų laidose buvo užuolankomis reiškiamo nemandagumo strategija (14 %), kuriai priskirtini pasakymai yra nevienareikšmiški, ironiški. Labai retai buvo taikyta tiesioginio nemandagumo strategija ir nė vieną kartą nebuvo panaudota sulaikytojo nemandagumo strategija. Tai rodo, kad debatų dalyviai savo galią siekia įtvirtinti menkindami kito įvaizdį taip, kad nepakenktų savo pačių įvaizdžiui – nepasirodytų pernelyg tiesmuki, neišmanantys, kaip įprasta elgtis debatuose. Čia verta daryti paminėti, kad oficialioji, institucinė galia visų debatuose dalyvaujančių politikų yra vienoda, tačiau jie kovoja dėl interakcinės, įtikinimo galios ir pastarąją dažniausiai siekia įtvirtinti oponentų įvaizdžiui grėsmingus šnekos aktus orientuodami į oponentų pozityvųjį arba negatyvųjį įvaizdžius;

- 7) nustatčius ir išanalizavus įvaizdžiui grėsmingus šnekos aktus pagal jų propozicinį turinį, paaiškėjo, kad dažniausiai politikai siekia sumenkinti oponentų įvaizdį teigdami, jog šie meluoja, yra nenuoširdūs. Taip pat nemenką dalį visų įvaizdžiui grėsmingų šnekos aktų sudarė tokie pasakymai, kurių propozicinis turinys siejamas su neefektyviais, neteisingais adresato praeities veiksmais. Taip pat būta pasakymų, kurių turinys siejamas su kalbamo dalyko neišmanymu ir apatija, neveiklumu. Mažiausią dalį sudarė tokie šnekos aktai, kurių propozicinis turinys siejamas su oponentų nemokėjimu tinkamai elgtis kontekste (šiuo atveju – politiniuose TV debatuose) ir tiesioginiai kaltinimai. Tai, kad politikai dažniausiai teigia varžovus meluojant, nuslepiančią tiesą ir apibūdindami jų praeities veiksmus kaip neveiksmingus, o rečiau kaltina arba nurodo jų elgesį kontekste, ko gero, gali būti siejama su tuo, kad kompetentingiems politikams yra svarbu viešumoje būti matomiems kaip priimantiems ir įgyvendinantiems tik tinkamus sprendimus ir nuoširdiems asmenims. Toks, labiau su kompetencijų stoka siejamas propozicinis turinys rodo, kad politikai labiausiai linkę vienas kitą menkinti neigiamai apibūdindami savo varžovų profesionalumą, bendrąsias kompetencijas. Kalbėtojai siekia sustiprinti savo galią neigiamai

atsiliepdami apie varžovų praeities veiksmus, tiesos nesakymą, nemokėjimą elgtis debatuose, apatiją.

Atliekant disertacijoje aprašomą tyrimą taikyta pragmatinė prieiga pasiteisino – taikant pirmosios ir antrosios eilės nemandagumo sampratą, galima objektyviau nustatyti nemandagumo apraiškas. Nemandagaus elgesio strategijos parodo, kaip vyksta nemandagaus elgesio procesas debatuose, kitą menkinančių pasakymų turinys atskleidžia, kokios Lietuvos politikų savybės laikomos neigiamomis ir kitą menkinančių pasakymų raiška parodo, kokios kalbinės priemonės vartojamos debatuose, siekiant pakenkti kitam. Taigi, siekiant nustatyti ir išsamiai ištirti nemandagumą gyvame, prieštaringos prigimties kontekste, reikia taikyti pirmosios ir antrosios eilės nemandagumo prieigas, patį nemandagumo procesą padeda suprasti nemandagumo strategijų taikymas, kitą menkinančių pasakymų turinys atskleidžia tiriamo konteksto dalyvių vertybes, o menkinančių pasakymų raiška parodo, kaip kalbiškai yra įprasta menkinti kitą konkrečiame kontekste.

Disertacijoje aprašomo tyrimo rezultatai padeda geriau suprasti nemandagumo procesą politiniuose TV debatuose: atskleidžia nemandagaus elgesio tiriamame kontekste strategijas, turinį ir raišką. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad tiriamas žmonių elgesys gyvai besireiškiančiame kontekste ir nors disertacijoje analizuojant nemandagumą remiamasi objektyviais kriterijais (pavyzdžiui, politikų elgesio etikos kodeksu), bet debatų dalyvių elgesys yra ne visada vienareikšmiškai suprantamas ir kartais gali būti skirtingai suvokiamas. Visgi disertacijoje taikyta įvairiapusė pragmatinė prieiga atskleidė įvairius nemandagumo politiniuose TV debatuose aspektus: galios vaidmenį, su kompetentingu politiku siejamas savybes, kitą menkinančių pasakymų raišką. Atliekant kartotinius tokio tipo tyrimus, galima būtų matyti, ar ir kaip kinta elgesio normos politiniuose TV debatuose, kokios vertybės siejamos su kompetentingo politiko įvaizdžiu. Be to, galima būtų analizuoti nemandagumą skirtingose kultūrose, kontekstuose ir išsiaiškinti, pavyzdžiui, kaip ten reiškiasi galia, kokios vertybės siejamos su konkrečiais socialiniais vaidmenimis, ar jos kinta, ar ne. Taip pat būtų įdomu palyginti grėsmės įvaizdžiui liudininkų vaidmenį nemandagumo procese kituose kontekstuose, pavyzdžiui, gimnazijos klasėse. Tikimasi, kad ši disertacija bus pamatas tolesniems nemandagumo tyrimams. Būtų įdomu patikrinti, ar disertacijoje pasiūlytas nemandagumo gyvai besireiškiančiame kontekste modelis tinka kitiems kontekstams tirti. Būtų galima palyginti, kokią vaidmenį nemandagumo procese vaidina grėsmės įvaizdžiui liudininkai kituose kontekstuose, pavyzdžiui, mokyklos – pasyvų, kaip debatuose, ar, dėl kokių nors priežasčių, aktyviai įsitraukia į nemandagumo procesą.

LITERATŪRA

- Albalat-Mascarell, A. Carrio-Pastor, M. 2019. Self-representation in political campaign talk: a functional metadiscourse approach to self-mentions in televised presidential debates. *Journal of Pragmatics* 147, 86–99.
- Allwood, J., M. Chindamo, E. Ahlsen. 2012. On identifying Conflict Related Stances in Political Debates. *International Conference on Privacy, Security, Risk and Trust* 1, 918–925.
- Ardila, G. 2019. Impoliteness as a rhetorical strategy in Spain`s politics. *Journal of Pragmatics* 140, 160–170.
- Austin, J. L. 1955. *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press.
- Bach, K., R. Harnish. 1979. *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge: M. I. T. Press.
- Benson T., Snee B. 2008. *The rhetoric of the new political documentary*. Illinois: Southern Illinois university press
- Bielinis L. 2005. *Visuomenė, valdžia ir žiniasklaida. Prieštaringa komunikacinė simbiozė*. Vilnius: Eugrimas.
- Blitvich, P. 2010. A genre approach to the study of im-politeness. *International Review of Pragmatics* 2, 46–94.
- Bortoluzzi, M., E. Semino. 2016. Face attack in Italian politics. Beppe Grillo`s insulting epithets for other politicians. *Journal of Language Agression and Conflict* 4(2), 178–201.
- Bousfield, D. 2008. *Impoliteness in interaction*. Amsterdam/Philadephia: John Benjamins Publishing Company.
- Bousfield, D. 2008. Impoliteness in the struggle for power. *Impoliteness in Language*. D. Bousfield, M. Locher (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter. 127–153.
- Bousfield, D. 2007. Beginnings, middles and ends: a biopsy of the dynamics of impolite exchanges. *Journal of Pragmatics* 39, 2185–2216.
- Bousfield, D., M. Locher. 2008. *Impoliteness in Language*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

- Brown P., S. Levinson. 1987. *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge university press.
- Brown, L., P. Prieto. 2017. (Im)politeness: Prosody and Gesture. *The Palgrave Handbook of Linguistic Impoliteness*. Culpeper J., M. Haugh, D. Kádár (eds.). London: Palgrave MacMillan UK. 357–380.
- Carlin, D. B. 2000. Watching the Debates: a Guide for Viewers. *Televised Election Debates. International Perspectives*. Coleman S. (ed.). London: MacMillan Press LTD. 157–177.
- Corbett, E., J. Connors. 1999. *Classical rhetoric for the modern student*. Oxford: Oxford university press.
- Craig, R., Tracy, K. The discourse of requests. *Human Communications research* 12 (4), 437–468.
- Culpeper, J. 2019. Taboo language and impoliteness. *Oxford Handbook of Taboo Words and Language*. A. Keith (ed.). 28–40. New York: Oxford University Press.
- Culpeper, J. 2016. Impoliteness strategies. *Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society*. A. Capone, J. L. Mey (eds.). 421–445.
- Culpeper, J. 2013. Impoliteness: Questions and Answers. *Aspects of Linguistic Impoliteness*. D. Jamet, M. Jorbet (eds.). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. 2–15.
- Culpeper, J. 2012. (Im)politeness: three issues. *Journal of Pragmatics* 44, 1128–1133.
- Culpeper 2011. Culpeper J. *Impoliteness. Using language to cause offense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Culpeper, J. 2008. Reflections on Impoliteness, Relational Work and Power. *Impoliteness in Language*. D. Bousfield, M. Locher (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter. 17–43.
- Culpeper, J. 1996. Towards an anatomy of impoliteness. *Journal of Pragmatics* 25, 349–367.
- Culpeper, J., D. Bousfield, A. Wichmann. 2003. Impoliteness revisited: with special reference to dynamic and prosodic aspects. *Journal of Pragmatics* 35, 1545–1579.

- Culpeper, J., M. Haugh, D. Z. Kádár. 2017. Introduction. *The Palgrave Handbook of Linguistic Impoliteness*. Culpeper J., M. Haugh, D. Kádár (eds.). London: Palgrave MacMillan UK. 1–8.
- Culpeper, J., C. Hardaker. 2017. Impoliteness. *The Palgrave Handbook of Linguistic Impoliteness*. Culpeper J., M. Haugh, D. Kádár (eds.). London: Palgrave MacMillan UK. 199–225
- Culpeper, J., M. Haugh, D. Z. Kádár. 2017. *The Palgrave Handbook of Linguistic Impoliteness*. London: Palgrave MacMillan UK.
- Culpeper, J., V. Tantucci. 2021. The Principle of (Im)politeness Reciprocity. *Journal of Pragmatics* (175), 146–164.
- Čepaitienė 2007. *Lietuvių kalbos etiketas: pragmatika ir semantika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- De Cock, B. 2004. *Profiling discourse participants: forms and functions in Spanish conversation and debates*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- DePaulo, B. M. 1992. Nonverbal Behaviour and Self-Presentation. *Psychological Bulletin* 111 (2), 203–243.
- Diamond, J. 1996. *Status and power in verbal interaction. A study of discourse in a close-knit social network*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Dijk, T. V. *Discourse and Context. A Sociogognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dijk, T. A. 1993. Principals of critical discourse analysis. *Discourse and society* 4 (2), 249–283.
- Dijk, T.A. 2015. Introduction: What Is Critical Discourse Analysis? *Critical Discourse Analysis*, 352–371.
- Dobs, A. M., P. Blitvich. 2013. Impoliteness in polylogal interaction: accounting for face-threat witnesses` responses. *Journal of Pragmatics* 53, 112–130.
- Eelen, G. 2001. *A Critiques of Politeness Theories*. Manchester: St. Jerome publishing UK.

- Fairclough I., N. Fairclough. 2012. *Political discourse analysis. A method for advanced students*. London: Routledge.
- Garcia, F. 2016. Being impolite while pretending to be polite. The rupture of politeness conventions in electoral debates. *Circulo de Linguistica Aplicada a la Comunicacion* 67, 136–166.
- Garcia, F. 2014. Impoliteness, pseudo-politeness, strategic politeness? On the nature of communicative behaviour in electoral debates. *Circulo de Linguistica Aplicada a la Comunicacion* 58, 60–89.
- Garcia-Pastor, M. 2008. Political campaign debates as zero-sum games: impoliteness and power in candidate's exchanges. *Impoliteness in Language*. D. Bousfield, M. Locher (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter. 101–122.
- Goffman, E. 1982. *Interaction ritual. Essays on face-to-face behavior*. New York: Pantheon Books.
- Grabelsky-Lichtman, T. 2016. The role of verbal and nonverbal behavior in televised political debates. *Journal of Political Marketing* 15, 362–387.
- Gu, Y. 2011. Modern Chinese politeness revisited. *Politeness Across Cultures*. F. Bargiela-Chiappini, D. Kádár (eds.). London: Palgrave MacMillan UK. 128–148.
- Gudavičienė, E. 2006. Direktyvai kaip ilokucinių aktų rūšis. *Lituanistica* 67 (3), 60–68.
- Hakim, A. 2013. A brief sketch on the origin and development of pragmatics. *Philosophy and Progress* LIII–LIV, 26–42.
- Haugh, M. 2015. Impoliteness and taking offence in initial interactions. *Journal of Pragmatics* 86, 36–42.
- Haugh, M. 2013. Im/politeness, social practice and the participation order. *Journal of Pragmatics* 58, 52–72.
- Haugh, M., C. Jonathan. 2018. Integrative pragmatics and (im)politeness theory. *Pragmatics and its Interfaces*. C. Illie, N. Norrick (eds.). Amsterdam: John Benjamins. 213–239.
- Haugh, M., K. Schneider. 2012. Im/politeness across Englishes. *Journal of Pragmatics* 44 (9), 1–8.

- Heller M., Watts R. 2008. *Impoliteness in Language*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Holmes J. 2001. *An introduction to sociolinguistics*. London and New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- Holmes, J. S. Schnurr. 2017. (Im)politeness in the Workplace. *The Palgrave Handbook of Linguistic Impoliteness*. Culpeper J., M. Haugh, D. Kádár (eds.). London: Palgrave MacMillan UK. 635–660.
- House, J. Translation studies and Pragmatics. *Pragmatics and its Interfaces*. C. Illie, N. Norrick (eds.). Amsterdam: John Benjamins. 143–162.
- Hilbig, I. 2010. *Lietuvių ir anglų lingvistinis mandagumas: prašymai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Ilie, C. 2018. Pragmatics vs rhetoric. Political discourse at the pragmatics-rhetoric interface. *Pragmatics and its Interfaces*. C. Illie, N. Norrick (eds.). Amsterdam: John Benjamins. 85–119.
- Ilie, C. 2004. Insulting as (un)parliamentary practice in the British and Swedish parliaments. A rhetorical approach. *Cross-Cultural perspectives on Parliamentary Discourse* 10, 45–86.
- Jakimovienė, S. 2017. (Ne)mandagumo raiška nusikaltimų diskurse: įvardijimo aspektas. *Lietuvių kalba* 11, 1–22.
- Kádár, D. Z., J. Culpeper, 2010. Historical (im)politeness: An Introduction. *Historical (im)politeness*. J. Culpeper, D. Z. Kádár (eds.). Bern: Peter Lang Publishing. 9–38.
- Kádár, D. Z., M. Haugh. 2014. *Understanding Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kampf, Z., S. Blum-Kulka. 2011. Why are Israeli children better at settling disputes than Israeli politicians? *Politeness Across Cultures*. F. Bargiela-Chiappini, D. Kádár (eds.). London: Palgrave MacMillan UK. 85–105.
- Kennedy G. 1994. *A new history of Classical rhetoric*. Princeton: Princeton university press
- Kent B., R. M. Harnish. 1979. *Linguistic communication and speech acts*. Cambridge: MIT Press.

- Kerbrat-Orecchioni, C. 2013. Politeness, Impoliteness, Non-politeness, „Polirudeness“. *Aspects of Linguistic Impoliteness*. D. Jamet, M. Jobert (eds.). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. 16–45.
- Kienpointner, M., M. Stopfner. 2017. Ideology and (Im)politeness. *The Palgrave Handbook of Linguistic Impoliteness*. J. Culpeper, M. Haugh, D. Kádár (eds.). London: Palgrave MacMillan UK. 61–88.
- Kienpointner, M. 2008. Impoliteness and emotional arguments. *Journal of Politeness Research* 4 (2), 243–265.
- Kienpointner, M. 1997. Varieties of rudeness. Types and functions of impolite utterances. *Functions of Language* 4, 251–287.
- Koženiauskienė, R. 2001. *Retorika. Iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Koženiauskienė, R. 2006. Žodžio, elgesio ir jausmo kultūros dermė. *Kalba ir visuomenė* 79, 240–248.
- Kulikauskaitė, L., B. Ryvitytė. 2012. Grice'o maksimų nepaisymas seriale. *Daktaras Housas*. Bakalauro darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Leech, G. 2014. *The Pragmatics of Politeness*. Oxford: Oxford University Press.
- Locher, M., T. Larina. 2019. Introduction to politeness and impoliteness research in global contexts. *Russian Journal of Linguistics* 23, 873–903.
- Locher, M., Watts, R. 2008. Relational work and impoliteness: negotiating norms of linguistic behaviour. *Impoliteness in language*. D. Bousfield, M. Locher (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter. 78–99.
- Locher, M., D. Bousfield. 2008. Impoliteness and Power in Language. *Impoliteness in language*. D. Bousfield, M. Locher (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter. 1–16.
- Mills, S. 2017. *English Politeness and Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mills S. 2003. *Gender and Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mirhosseini, M., M. Mardanshahi, H. Dowlatbadi. 2017. Impoliteness Strategies Based on Culpeper's Model: An Analysis of Gender Differences

- between Two Characters in the movie *Mother*. *Journal of Applied Linguistics and Language Research* 4 (3), 221–238.
- Navarro-Reyes, J. 2010. Speech acts, criteria and intentions. *Lodz paper in Pragmatics* 6 (1), 145–170.
- Navikaitė, K. 2011. Lingvistinis nemandagumas interneto komentaruose. Magistro darbo tezės. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Ogierman, E., M. Suszcynska. 2011. On Im/Politeness behind the Iron curtain. *Politeness Across Cultures*. F. Bargiela-Chiappini, D. Kádár (eds.). London: Palgrave MacMillan UK. 194–215.
- O'Driscoll, J. 2011. Some issues with a concept of face: when, what, how and how much? *Politeness Across Cultures*. F. Bargiela-Chiappini, D. Kádár (eds.). London: Palgrave MacMillan UK. 17–41.
- O'Driscoll, J. 1996. About face: a defence and elaboration of universal dualism. *Journal of Pragmatics* 25, 1–32.
- O'Grady, G. 2014. The use of key in projecting face-threatening acts in televised political debate. *Text&Talk* 34 (6), 685–711.
- Pečiulis, Ž. 2002. *Televizijos žurnalistika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Pereira, G. M. The interface between pragmatics and gesture studies. *Pragmatics and its Interfaces*. Illie C., N. R. Norrick (eds.). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 163–184.
- Pizzoni, B., C. Christie. 2017. Indexicality and (Im)politeness. *The Palgrave Handbook of Linguistic Impoliteness*. Culpeper J., M. Haugh, D. Kádár (eds.). London: Palgrave MacMillan UK. 143–170.
- Rahardi, K. 2017. Linguistic impoliteness in the sociopragmatic perspective. *Humaniora* 3, 309–315.
- Reyes, A. 2011. Strategies of legitimization in political discourse: from words to actions. *Discourse and society* 22 (6), 781–807.
- Rusieshvili, M. 2011. Modes of adress between female staff in Georgian professional discourse: medical and academic contexts. *Politeness Across Cultures*. F. Bargiela-Chiappini, D. Kádár (eds.). London: Palgrave MacMillan UK. 149–170.

- Schnurr, S., M. Marra, J. Holmes. Impoliteness as a means of contesting power relations in the workplace. *Impoliteness in Language*. D. Bousfield, M. Locher (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter. 101–122.
- Seara, I. R., Manole, V. 2016. Insult and the construction of the other's identity: remarks on Portuguese political discourse. *Revue Roumaine de Linguistique* 61(3), 301–318.
- Searle, J. 1979. *Expression and meaning. Studies in the theory of speech acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sereikienė, G. 2013. *Oratorystės menas*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Sinkevičiūtė, V. 2014. „When a joke's a joke and when its too much“: Mateship as a key to interpret jocular FTAs in Australian English. *Journal of Pragmatics* 60, 121–139.
- Sinkevičiūtė, V. 2010. A comparative analysis of politeness in first encounter conversations in British English film and Peninsular Spanish film, *Lexis* 2, 71–94.
- Sifianou M., 2018. Introduction: Im/politeness and globalisation. *Journal of Pragmatics* 134, 113–119.
- Spencer-Oatey, H. 2008. Face, (Im)Politeness and Rapport. *Culturally Speaking. Culture, Communication and Politeness theory*. Spencer-Oatey, H. (ed.). Bodmin: MPG Books Ltd. 11–47.
- Spencer-Oatey, H. 2006. Theories of identity and the analysis of face. *Journal of Pragmatics* 39, 639–656.
- Spencer-Oatey, H. 2005. Rapport management theory and culture. *Intercultural Pragmatics* 2, 335–346.
- Spencer-Oatey 2002, H. Managing rapport in talk: using rapport sensitive incidents to explore the motivational concerns underlying the management of relations. *Journal of Pragmatics* 34, 529–545.
- Spencer-Oatey, H., P. Ng, L. Dong. 2008. British and Chinese reactions to Compliment Responses. *Culturally Speaking. Culture, Communication and Politeness theory*. Spencer-Oatey, H. (ed.). Bodmin: MPG Books Ltd. 95–117.

- Tanaka, N., H. Spencer-Oatey, E. Cray. Apologies in Japanese and English. *Culturally Speaking. Culture, Communication and Politeness theory*. Spencer-Oatey, H. (ed.). Bodmin: MPG Books Ltd. 73–94.
- Tatarūnaitė, G., J. Kazlauskas. 2020. Lietuvos ir Norvegijos studentų lingvistinis (ne)mandagumas: atsisakymai. Bakalauro darbas. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Tracy, K. 2020. Judicial questioning. How context shapes facework strategies. *Politeness in Professional Contexts*. Archer, D., K. Grainger, P. Jagodzinski (eds.). Amsterdam: Johns Benjamins Publishing Company. 251–272.
- Tracy, K. 2017. Facework and (Im)politeness in Political Exchanges. *The Palgrave Handbook of Linguistic Impoliteness*. Culpeper J., M. Haugh, D. Kádár (eds.). London: Palgrave MacMillan UK. 739–758.
- Tzanne, A., M. Sifianou. 2019. Understandings of impoliteness in the Greek context. *Russian Journal of Linguistic* 23 (4), 1014–1038.
- Watanabe, Y. 2011. Conflict, culture and face. *Politeness Across Cultures*. F. Bargiela-Chiappini, D. Kádár (eds.). London: Palgrave MacMillan UK. 216–236.
- Witczak-Plisiecka, I., M. Witek. 2009. The many faces of speech act theory. Editorial to Special Issue on Speech Acts. *Lodz Papers in Pragmatics* 5 (1), 1–8.
- Watts, R. J. 2003. *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Watts, R. J. 2005. Linguistic politeness research: quo vadis? *Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practice*. R. Watts, S. Ide, K. Ehlich (eds.). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Župerka, K. 2005. Tekstas etinės stilistikos požiūriu. *Žmogus ir žodis* 7, 25–28.
- Sinonimų žodynas: <http://lkiis.lki.lt/sinonimu> (paskutinį kartą žiūrėta 2019 09 09)
- Lingvodidaktikos terminų žodynas:
http://www.lsk.flf.vu.lt/file/Lingvodidaktikos_terminu_zodynas____2012_2.pdf (paskutinį kartą žiūrėta (2019 10 01))

Stanford Encyclopedia of Philosophy:

<https://plato.stanford.edu/entries/austin-jl/#SpeeActsTrut> (paskutinį kartą
žiūrėta 2019 09 09)

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p.: info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Tiražas 15 egz.